

Császár Nagy László

A bálványok ledőlnek, ugye?

E Harmattan

1226

Császár Nagy László

A BÁLVÁNYOK LEDŐLNEK, UGYE?

© Császár Nagy László, 2014

© L'Harmattan Kiadó, 2014

ISBN 978-963-236-873-3

A kiadásért felel Gyenes Ádám.

A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: 267-5979
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Párbeszéd Könyvesbolt
1085 Budapest, Horánszky utca 20.
Tel.: (+36-1) 445-2775
www.konyveslap.hu

A borítót Kára László tervezte.

A tördelés Kállai Zsanett munkája.

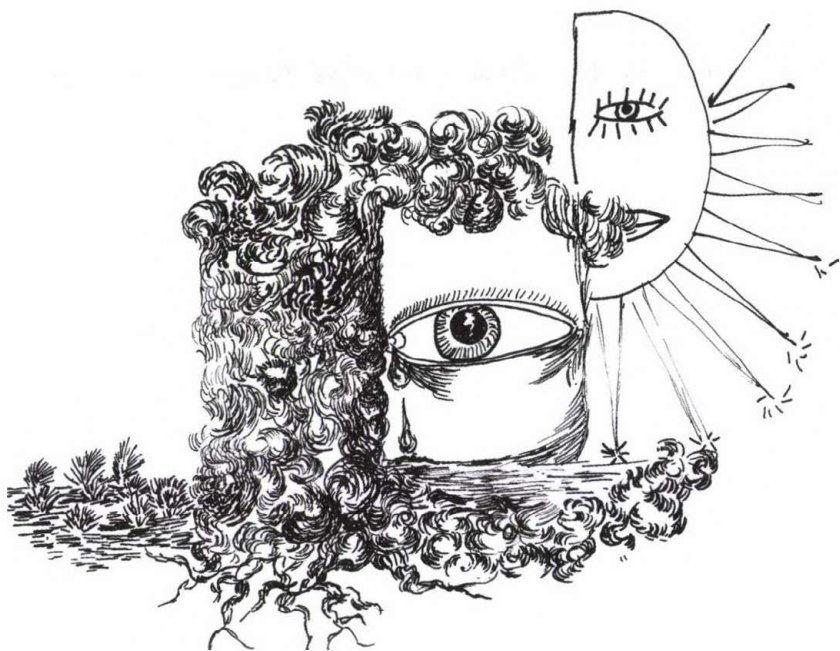
A nyomdai munkákat a Generál Nyomda Kft. végezte,
felelős vezető Hunya Ágnes.

Császár Nagy László

A BÁLVÁNYOK LEDŐLNEK, UGYE?

The logo for L'Harmattan, featuring a stylized 'H' with a leaf-like flourish above it.

Budapest, 2014

A rajzot Kompolthy Rózsa készítette.

TARTALOM

I.	VIHAROS ÉVEK	7
II.	AZ AKCIÓ ÉLÉN A PÁRT... ..	15
III.	AZ ESZMÉK SZABAD ÁRAMLÁSA	23
IV.	A CHARTA-MOZGALOM ÉS A HARMADIK KOSÁR	33
V.	AZ EUROKOMMUNIZMUS ÉS A PROLETÁRDIKTATÚRA	45
VI.	BÁTOR HÍRSZERZŐK... ..	53
VII.	AZ ELLENZÉK SZÍNRE LÉP	81
VIII.	ELLENZÉKI SZEREPOSZTÁS	91
IX.	ELMARADT SZAKÍTÁS	137
X.	IRÁNYÍTOTT VÉG(?)JÁTÉK	145
XI.	EGYÜTT ÉS KÜLÖN	157
XII.	SÖTÉT KÉPERNYŐK... ..	185
XIII.	ZÁRT AJTÓK, KICSINYES TITKOK	193

I.

VIHAROS ÉVEK

„Tudjuk: 1848 már 1790-ben kezdett készülni. Legalább két-másfél nemzedéki idő szükségeltetik ahhoz, hogy megjelenhessenek az óriások, s a »legal-só pór is kunyhájában« azt érezze, amit a nagypolitika szereplői, amit az egész ország. Most azonban túl gyorsan omlott össze a kommunista rendszer, túl gyorsan alakultak meg a pártok, túl fontos szerepe lett annak, hogy éppen milyen személyes tulajdonságokkal rendelkezik egy-egy politikus. Ahogy igen nagy jelentőségűvé vált az MDF író-alapító atyáinak egyéni alkata – túl azon, hogy írók –, olyan meghatározó jelentőségűvé vált az ismeretlenségből röpké másfél esztendő alatt a hatalom csúcsára kerülő Antall József karaktere.”

Mindezt Beke Kata írta az 1993-ban megjelent *Jézusmária, győztiünk* című könyvében. A könyv megjelenésekor a civil életben pedagógus szerző már lemondott az Antall-kormányban viselt államtitkári tisztségéről, csalódottan fordított hátat az MDF-nek, és a Pozsgay Imre meg a Bíró Zoltán által vezetett – a közvélemény előtt szinte mindvégig ismeretlen – Nemzeti Demokrata Szövetség nevet viselő pártjában látta az ország sorsát megváltó alakulatot.

Tévedett. Ezzel nem állt egyedül. Még akkor sem, ha abban szinte minden politikus egyetértett, hogy az 1989-es év a magyarországi rendszerváltás mindent eldöntő időszakának tekinthető. Némelyek ezt az esztendőt nevezik a rendszer-váltás igazi évének. Elég ehhez felidézni a korabeli újságok szalagcímait. Mert a politika iránt érdeklődő közvélemény szemében valóban nagy horderejű bejelentések történtek abban az évben.

Az – utolsó „pártállami” – Országgyűlés már január elején folytatta a decemberi ülésszakot, ahol akkor éppen a pártalapítás kérdése került a parlamenti vita középpontjába. Meglepetést keltett a Tisztelt Házban, hogy Kulcsár Kálmán igazságügyi miniszter bejelentette: a magyar társadalomban elodázhatatlan a politikai rendszer reformja! „A magyar társadalom nem fejlődhet tovább egy autoritív jellegű politikai rendszer keretei között. A miniszter feladatként jelölte meg, hogy

a nyolcvankilences év végére új alkotmányt kell megszavazniuk az ekkor már több pártot (illetve a képviselői visszahívások nyomán pártkezdemenyezést, képviselő honatyáknak és honanyáknak.” (*Magyar Nemzet*, 1989. január 11.)

A politikában szerepet vállaló új nemzedék akkor már egyértelműen fogalmazta meg a jogállamiság igényét és követelményét. Dr. Balla Éva zuglói képviselő például a válságból kivezető kitörési pontok egyikének nevezte a jogállamiság helyreállítását. Mert – vélekedett a képviselőnő – a jogállam hiánya miatt fulladt mocsárba ebben az országban temérdek jó szándékú javaslat, emiatt voltak nemzedékek kirekesztve a politikai közéletből. „Emiatt tíz- és százerek kérdezni sem tanultak meg, és e hazában korosztályok sora nem válhatott nemzedékké” – fogalmazott a zuglói segédorvos, aki az előző generációk szemére vetette azt is, hogy az elmúlt években a különböző fórumokon emlegetett demokrácia kizárólag a kiválasztottak demokráciájává szűkült ... Nem számított szokatlannak ez a hangnem az 1985-ben megválasztott parlament megbízatásának utolsó két évében.

Az egyesülésről és a gyülekezési jogról benyújtott törvényjavaslat már visszavonhatatlanul a legfontosabb – intézményi – lépést jelentette a többpártrendszerhez vezető úton. Nem nehéz elképzelni, mit érezhettek azok a képviselők, akik évtizedek óta MSZMP-megbízásból élvezhették a képviselőség előnyeit, és gyakorlatilag e törvények megszavazásával kezdtek hozzá saját hatalmuk felszámolásához.

Felszólalásában Berecz János például arról beszélt a januári első ülésnapon, hogy a párt a változások – így a két törvényjavaslat elfogadásának – élére állt... Ebben a kérdésben „a párt nemcsak partner, hanem aktív kezdeményező is” – fogalmazott az egykori KB-titkár. Akik az idézett mondat kapcsán akkor egyszerű köpönyegfogatásnak vélték ezt a parlamenti megnyilatkozást, és a hitelesség kérdését feszegették, azoknak bő két évtized tapasztalatai alapján nem ártana újfent átgondolni a jelentéstartalmát... Merthogy akkor bizony a már működő pártok egyetlen szóval sem tiltakoztak az egykori MSZMP-s politikus felszólalása ellen. Sőt, a hivatalos nyilvánosságban egyre otthonosabban mozgó, az új pártok tagkönyveivel rendelkező közszereplők – akik a hatalom minden megnyilatkozására reagálni akartak –, még azt a kérdést sem tették fel: miként is gondolja ezt Berecz János? Csak nem azt jelenti ez a kezdeményezőkézség, hogy az igencsak megkopott tekintélyű és egyre inkább csappanó tagsággal rendelkező Magyar Szocialista Munkáspárt kívánta átvezetni a többpártrendszerbe az akkoriban szerveződő politikai erőket és a magyar társadalmat?

Az egyesülési jogról szóló törvény (amelyet később a párttörvény követett) lehetőséget adott az 1988 őszi megszervezett MDF-nek, a Szabad Demokraták Szövetségének, az újjáalakuló Kiszegda Pártnak, Nemzeti Parasztpártnak, a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak, valamint a Magyarországi Kommunista Pártjának, hogy legálisan, pártként folytassa ténykedését. 1988. október 23-án még szétkergették azt a száz embert (ötöt közülük rövid időre őrizetbe is vettek), akik meg akartak emlékezni 1956-ról, s tett még Grósz Károly egy hamvába holt kísérletet a folyamatok visszafordítására, amikor a Sportcsarnokban a fehérterror rémével fenyegetett, ezt azonban már csaknem mindenki egy szimpla színjáték részének tekintette...

Nyolcvankilencben azonban szinte naponta történtek olyan események, amelyek a honi történelem lapjaira kíváncsoztak. Csak néhány ezek közül: független képviselőcsoport alakult az utolsó pártállami parlamentben, Pozsgay népfelkelésnek minősítette 1956 októberének történéseit, két nap múltán Németh Miklós (véltetően azért, hogy csökkentse az elvű kommunista körében kiobbant felháborodást) a népfelkelést éppúgy elképzelhetőnek tartotta, mint a „nemzeti tragédiát okozó terrorlázadást”.

Felgyorsultak az események: az MSZMP KB (kénytelen volt?) állást foglalni a többpártrendszer bevezetése mellett. Március 15-én százezren vettek részt az ellenzéki pártok által szervezett megemlékezésen (a hivatalos ünnepség résztvevőinek számát húszezerre becsülték a lapok tudósítói), az ellenzéki politikusok (akkor még csak jelképesen) „lefoglalták” a Magyar Televíziót, amelynek főlépcsőjéről nagy felbuzdulásában az MDF-es Csegey Dénes, elsőként az ellenzékiek közül (ugye, milyen igazságtalan az emlékezet!?) egyszerűen hazaküldte az orosz csapatokat. Pártszakadást sürgettek az MSZMP reformkörei. Viharos gyorsasággal megtalálták ötvenhat hőseinek földi maradványait. Meghalt Kádár János, és a rendszerváltás időszakának talán legfelemelőbb pillanataként, újratemették Nagy Imrét és mártírtársait. Június 18-án összeültek az Országházban, majd vitatkoztak és egyezkedtek a nemzeti kerekasztal tárgyalások résztvevői, akik aztán (az SZDSZ és a FIDESZ kivételével) aláírták a háromoldalú politikai egyeztető tárgyalásokon született megállapodást. Némelyek csak ekkor döbbenek rá: valami egészen szokatlan dolog készülődik Magyarországon.

Augusztus végéig hatvannyolcezer ember fordított hátat az addig üdvöztetőnek hitt eszmének és lépett ki az MSZMP-ból, közülük több ezren úgy vélték, más pártban keresik a boldogulásukat... A megnyitott magyar-osztrák határon az NDK polgárai tízezzel vágtak neki a szabad világba vezető útnak. Szeptember

végéig csaknem harmincezren távoztak Magyarországon át, többnyire a Német Szövetségi Köztársaságba. Megalakult az MSZP, Szűrös Mátyás a Kossuth téri-dolgozószobájának erkélyéről százezer ember üdvözlője közben kikiáltotta a Magyar Köztársaságot, novemberben pedig a „négy igenes népszavazás” jelezte Pozsgay Imre politikai karrierjének korlátait...

És mindez csupán töredéke nyolcvankilenc történéseinek, hiszen az évtizedeken át a szovjet érdekszónába tartozó országokban – az NDK-tól Bulgáriáig – szinte pillanatok alatt omlott össze a néhány éve még megingathatatatlannak hitt „szocialista” berendezkedés... A „négy igenes” népszavazást követően az ellenzék rádöbrent saját erejére, és követelte az országgyűléstől, hogy mondja ki önmaga feloszlását. Megalakult a független képviselők országgyűlési csoportja. A karácsony előtti utolsó ülésen – december 21-én – az utolsó pártállami képviselőtestület eleget is tett az ellenzéki követelésnek. Az ellenzéki sikerek azonban nem bizonyultak elegendőnek ahhoz, hogy kellő gyorsasággal növeljék az újonnan alakult pártok népszerűségét, egészen december végéig, amíg nem kavarta fel a hazai közéletet a megfigyelési botrány. Azt sokan nem értik máig sem, miként robbanhatott ki a Duna-gate botrány (egy őrnagy segítségével hogyan lehetett egy kamerával besétálni a BM legtitkosabb, féltetten őrzött irataihoz?), de ez kétségkívül tovább erősítette az ellenzéki pártok pozícióit.

Nem csoda, ha politikusok és politikai elemzők köteteket szenteltek 1989. történéseinek. 1990. március 16-án feloszlatta önmagát az Országgyűlés és átadta helyét, valamint a felelősséget a szabadon választott parlamentnek. Ekkor már a parlament elfogadta a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások során kötött megállapodások alapján az átalakuláshoz elengedhetetlenül fontos törvényeket, több tucatnyi párt reménykedett abban, hogy legalább egy morzsányi jut neki a hatalomból, ugyanakkor a búcsúzó szocialista politikusok már 1989 őszén bizalmasan megsúgták egyik-másik lap parlamenti tudósítójának, hogyan hívják majd a Magyar Köztársaság következő miniszterelnökét. Nem tévedtek...

Látszólag két év alatt elérkeztünk a rendszerváltásig. Új bálványok születtek, új hősök léptek a politika színpadára.

„1848 már 1790-ben elkezdett készülődni...” – fogalmazott Beke Kata. De vajon mikor, és hogyan is kezdődött (kezdődhetett) érlelődni a magyarországi rendszerváltás?

Tagadhatatlan, hogy 1989-nek is volt előzménye. Például 1988., amikor a Kádár leváltását eredményező májusi pártértekezlet szétfeszítette a politizálás addig megszokott kereteit. Egyre nagyobb nyilvánosságot követeltek és kaptak a sűrűn alakuló pártkezdeményezések állásfoglalásai, részint az Országos Sajtószolgálat, részint a Magyar Nemzet, majd más napilapok hasábjain. A társadalmi viták (a társadalom politizáló kedvének) gerjesztése érdekében az önmagát független kulturális és közéleti folyóiratként hirdető *Kapu* külön számban ismertette a DISZ Petőfi Körének 1956. június 27-én, a Néphadsereg Tiszti Házában tartott újságíróvitájának mindössze húsz példányban készült jegyzőkönyvét. Nyilván azért tette ezt, hogy 1988-ban ezzel is felkeltsse, majd fokozza a rendszerváltáshoz elengedhetetlen forradalmi hevületet és figyelmeztesse saját felelősségükre a sajtó három évtizeddel később regnáló munkatársait. A *Hírmondó* című – önmagát függetlennek nevező – politikai folyóirat pedig ekkoriban közölte a Szabad Kezdeményezések Hálózatának felhívását, a FIDESZ és az MDF nyilatkozatát, Király Zoltán képviselő választóknak írott levelét, továbbá beszámolt a sajtószabadságot követelő március 15-i budapesti tömegfelvonulásról, és közzétette a lengyelországi történelem krónikáját.

Szeptember elején kiadvány jelent meg *Szárszó '88* címen (a méltatlanul hamar elfeledett Diczházi Bertalan szerkesztésében) a Klubtanács és a szakkollégiumok közös nyári táboráról, amely kiadványában leszögezték: „A magyar társadalom ismét sorsforduló előtt áll. Az, hogy egy pár éven belül mi történik hazánkban, évtizedekre meghatározhatja Magyarország sorsát. Célunk az, hogy a progresszív magyar értelmiség velünk együtt vegyen részt a találkozón, s újra tudjunk együtt gondolkodni hazánk jövőjéről.” Az eszmecserén – egyebek közt – szó esett a gazdaság, a társadalom helyzetéről, a szocializmus és a harmadik út kérdéséről, a társadalomfejlődés néhány történelmi sajátosságáról, a társadalmi önszerveződés alternatívájáról, valamint a demokráciáról. Nem csoda, ha a résztvevők megvitatták azt is: egyetlen párt hatalmi monopóliuma mellett beszélhetünk-e egyáltalán demokráciáról?

Megjelent a *Hitel* című folyóirat. Ugyancsak '88-ban Pozsgay Imre a parlament elé terjesztette a demokrácia csomagtervét. A Stumpf István vezetésével megalakult Magyarországi Ifjúsági Szervezetek Országos Tanácsa, amely a KISZ mellett gomba módra szaporodó több tucatnyi ifjúsági szervezetnek teremtett lehetőséget a közéleti szerepvállalásra, s többpárti „parlamentként” működött már a pártállam keretei között. A Yue Tube-on látható tudósítás szerint ekkor még békésen politizált együtt a két egykorvolt pápai diák: Gyurcsány Ferenc és Kövér László.

S mivel a demokrácia és a sajtószabadság elengedhetetlen kellékei a botrányok, ezért 1988. történéseiből és botrányos, vagy botrányosnak vélt riportjainak válogatásából 1989-ben *Botránykrónika '88* címmel megjelent egy riportkötet. Hogy mi minősült akkor botránynak? Például az, hogy az Óbuda Tsz vezetői kivontak 40 hektár földet a művelésből, hogy aztán a zártkertté minősített panorámás telkeket fillérekként (90 forintos négyzetméterenkénti áron) adják el a tsz vezetőinek, családtagjainak, valamint – micsoda véletlen! – az ügyben eljáró földhivatali dolgozóknak.

A botrányokat addig többnyire csak a bűnügyi rovatban tárgyaló magyar sajtóban harmincöt újságcikk, három televíziós és öt rádiós riport duzzasztotta országos üggyé az érettségire készülő tiszakécskei diákok érdemjegye körüli vitát. A sajtó – sokak meglepetésére – bizonyította, hogy demokráciából is jól vizsgálzik. A botrányt a magyartanár nő robbantotta ki azzal, hogy minden érettségire készülő diákjának eggyel jobb jegyet adott annál, amilyenre a nebulók érdemesek lettek volna. Hogy miért? Mert magához kérette őt és az iskola igazgatóhelyettesét a város párttitkár asszonya, s kérte: ne rontsák a rossz érdemjegyekkel a továbbtanulni szándékozók esélyeit... Az már pusztán véletlen, hogy a település párttitkár asszonyának fia is annak az osztálynak a tanulója volt. Erre a tanárnő frappáns választ adott: feljavította minden diákja érdemjegyét. S hogy tanulóinak ne kelljen találgatniuk, mitől enyhült a tanárnő szigora, elbeszélte a történetet az érettségire készülő diákjainak, talán azért, hogy tudják, mi is vár rájuk felnőtt korukban...

A perpatvar kirobbanása után nemcsak a hivatali felettesei és az elvtársai álltak ki a tanácselnök mellett, hanem a református lelkész is arra bízta a nyilvános fórum résztvevőit: „szeressék Miskó Istvánt annyira, hogy ne tudjon nyugdíjba menni”... Az érdemjegy-botrányból – a testületek bizalma ellenére – a tanácselnök előbb kordedvezményes nyugdíjba, majd nem sokkal később öngyilkosságra menekült. Miskó István tiszakécskei tanácselnök lett a rendszerváltás első halálos áldozata.

Ugyancsak 1988-ra duzzadt igazi botránnyá a Pénzügyminisztérium dolgozóinak már 1982-ben elkezdődött, Lóránt-utcai lakásépítési ügye. Dr. Kovács Árpád, a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság akkori főosztályvezetője határozottan cáfolta, hogy a vizsgálattal céljuk a Pénzügyminisztérium vezető munkatársainak lejáratása lett volna. Medgyessy Péter, 1982-ben még pénzügyminiszter-helyettes (a botrány kirobbanásakor már a Minisztertanács gazdasági ügyekkel foglalkozó elnökhelyettese) megállapodott a XII. kerületi tanács el-

nökével arról, hogy a szükséges út- és járdajavítás költségeit a Pénzügyminisztérium viseli, és térítés nélkül lemond a terület kezelői jogáról, ennek fejében a Pénzügyminisztériumot illeti meg a telekhasználók kijelölésének joga, a megállapodás értelmében a telekért még csak tartós használatbavételi díjat sem kellett fizetniük a kiválasztottaknak.

Csoda-e, ha az ötvenhat jelentkező közül ki is választották azokat a szerencsés főmunkatársakat, főosztályvezetőket és a miniszterhelyettest, akik a 250–300 ezer forintos munkáltatói kölcsön segítségével 21 ezer forintos négyzetméterenkénti áron hozzájutottak a mesés környezetben lévő lakásukhoz. Igaz, egy lakásra bérlőkijelölési jogot kapott még az építő Mátraaljai Szénbányák Vállalat vezérigazgatójának a fia, meg a kivitelezőként dolgozó Fővárosi Csatornázási Művek egyik főosztályvezető-helyettese is – véletlenek azért már akkor is voltak! –, akiket a telekosztogatók méltónak találtak arra, hogy a Lóránt-utcában rakjanak fészket maguknak. A szerencsés kiválasztottak az akkoriban szokásos hatvan-nyolcvanezer forintos támogatással szemben ebben az esetben lakásonként félmillió, közpénzből kiosztott segítséghez jutottak. Felsorolni se győznénk a szabálytalanságokat. Azt pedig a kijelölt tulajdonosok már végképp nem értették: miért baj az, hogy a jogszabályban engedélyezett 15 százalékos beépítettség helyett a lakások a terület több mint 20 százalékát foglalták el...

De botránynak számított akkoriban (jó későn ébredtek a tudósítók!), hogy a futballpályákon elharapózott a bundázás gyakorlata, no meg a súlyemelők szöuli olimpián elkövetett doppingvétsége, amelyben mindössze a két érintett súlyemelőt találták bűnösnek. Pedig az olimpiai bajnok úszónő edzője elismerte: „manapság mindenki szed valamit, még hozzá a sporthivatal, a sportkórház és a szövetség tudtával.” Ez a mondat azonban elkerülte a vizsgálóbiztosok figyelmét, így hiába is voltak mélyrehatóak és tüzetesek a vizsgálatok, sem az edzőket, sem az orvosokat nem találta vétkesnek senki... Micsoda időket élünk akkoriban! De mindenki örült annak, hogy egy csapásra lett sajtószabadság, lett botránykrónika, és születőfélben volt már akkor a demokrácia.

II.

AZ AKCIÓ ÉLÉN A PÁRT...

De vajon mikor is kezdődött a magyarországi rendszerváltás? S kik voltak annak valódi főszereplői? Valóban előre megírt forgatókönyvek alapján történtek az események? S a forgatókönyveket vajon az MSZMP műhelyeiben, az ellenzékiek által kedvelt – akkor még füstös – kávéházakban, netán a nagyhatalmak titkosszolgálatainál írták? Vagy egy szerves társadalmi fejlődési folyamat keretében egyik napról a másikra átléptünk a jogállam hőn áhított rendszerébe? Esetleg tényleg úgy volt, ahogy a negyedszázados évfordulóhoz közeledve harsogja a köztelevízió, hogy Magyarország írta akkoriban a világtörténelmet?

A kérdésekre sokféle válasz adható. Ostobaságnak tartom az összeesküvés-elméleteket, s nem kívánom azok számát gyarapítani. Pedig ezekből van épp elég. A képtelenségnek nincs határa. Az egyik országgyűlési képviselőtől származik az a verzió, mely szerint még valamikor a nyolcvanas évek második felében a KGB heti ukázai között érkezett az üzenet: a Szovjetunió nem képes tovább „fenntartani” a szocialista tábort. S ebben arra kérték a szocialista országok uralkodó pártjait: szervezzék meg saját ellenzéküket, és építsék be őket a megalkotandó demokratikus pártokba, nehogy spontán módon létrejövő szervezetek vegyék át a hatalmat!... A képzelet szárnyalásának (ahogy az összeesküvés-elméleteknek sem) nincsenek határai!

A *koronatanú és tettestárs* című könyvében Pozsgay Imre igencsak megdorgálta az összeesküvés-elméletek terjesztőit. Mint írta: „Máig tartja magát egy hiedelem, amely szerint a rendszerváltásnak volt egy előre megírt forgatókönyve. Feltételezik, híresztelik, hogy a két szuperhatalom és annak állambiztonsági, hírszerző szervei – nevezetesen a KGB és CIA – előre kidolgozott terv szerint irányították az átalakulást. Ez az állítás arra szolgál, hogy leértékelje, kisebbitse azok érdemét és bátorságát, akik akár ellenzékiként, akár reformkommunistaként, nem kis kockázatot vállalva előmozdították a rendszervál-

tozás ügyét. Nagyon kezdetlegesen ezek a fantáziálgatások, de mivel körüllegi őket a titkosszolgálatok romantikája, ezért sokak képzeletét megragadta ez a kép.”

Aztán a következő oldalon mégis azt írta, hogy 1989 novemberének elején (néhány nappal a máltai találkozó előtt!) a Fehér Házban Bush elnök maga mondta neki: Gorbacsov úrral garantálják, hogy Közép-Európa önálló és független térség lesz. Akkor csak készült valami forgatókönyv... Ezek után mit kezdhetünk Pozsgaynak a Magyarország évtizedkönyvében megjelent *Széljegyzet a rendszerváltás vélt vagy valós titkaihoz* című írásában megjelent cikkének azzal a mondatával, hogy „Grósz nem tett le erről a tervéről és rendszeresen kika-csingatott a munkásőrségre és más fegyveres testületekre is. És Fejti György, aki a KB titkáráként e testületeket felügyelte, ebben az időszakban nagy aktivitással látogatta a fegyveres testületek vezetői értekezletét, és igyekezett megértetni velük a párt vezető szerepének jelentőségét.” Meg – sokak szerint – a titkosszolgálatok ajtaján is sűrűn kopogtattak akkoriban a négy évtizeden át uralkodó párt politikusai... Az összeesküvés-elméleteket (és a háttéralkukat) nyilván táplálja az is, hogy Magyarországon a rendszerváltás óta bármilyen gyálázatos teljesítmény is nyújtott egy kormány – a polgári demokráciák gyakorlataival ellentétben – sosem tudott megbukni...

Kerülöm hát az összeesküvés-elméleteket, ezért olyan nyilatkozatokat, publikációkat idézek, amelyek sajtóper és helyreigazítási kérelem nélkül jelentek meg. Csak megjelenésük idején talán felszínesen olvastuk ezeket... Van, aki azt állítja, hogy a titkosszolgálatok írták a forgatókönyvet. Nem valószínű. Ámbár ők is hozzátartoztak (hozzátartoznak) a magyar társadalom mindennapjaihoz... Ez nem kisebbíti senki érdemeit. Sem azokét az ellenzékiekét, akiket az utcán megkergettek a rendőrök, sem azokét, akiket órákon át fogva tartottak a rendőrségen, sem azokét, akiket a hatalom számára nem kívánatos politikai szerepvállalásuk miatt érdemeik elismerése mellett más fontos, de alacsonyabb beosztásba helyeztek... Tisztánlátásunkhoz, valós önképünk megrajzolásához azonban megkerülhetetlen, hogy minél előbb megismerhessük a valóságos folyamatokat, a történészek kideríthessék végre a közelmúlt igazságát. Mert amíg ez nem történik meg, szerepzavarban tévelygünk saját országunkban. Anélkül, hogy bárkinek az érdemeit csökkenteni akarnám, azt gondolom: az első szabad választásokkal bekövetkezett rendszerváltozás egy hosszú folyamat eredménye. És ez a folyamat (még ha a honi közélet résztvevői fontos szerepet is játszottak ebben) vélhetően nem Magyarországon kezdődött, sőt, az sem biztos, hogy az

igazi főszereplőket itthon kell keresnünk... Illene szerénynek lenniük, mert aligha mi írtuk akkoriban a világ történelmét!

Ennek a folyamatnak szerves része volt 1956 is, amelyről az első szabadon választott országgyűlés tagjai kimondták: mai szabadságunk 1956-ból sarjadt, hiszen a magyar forradalom gyógyíthatatlan sebet ejtett a kommunista társadalmi berendezkedésen, s ezzel elindítója lett az évtizedek múltán bekövetkezett változásoknak. Ezt a kezdetet azonban sokan elvetették, hiszen a világ egyhathatodán továbbra is egypártrendszer működött (még ha az uralkodó szocialista, kommunista, munkáspártok mellett léteztek névleges, súlytalan pártocskák is), és nem voltak szabad választások. Megélhettük a diktatúra operettváltozatát, amelyben ugyan még fizetett besúgók „vigyázták” lépéseinket, párttitkárok és ideológusok igyekeztek a megadott korlátok között tartani gondolatainkat, de a hivatalossal nem egyező nézeteiért egyre ritkábban zártak börtönbe embereket, utóbb egyre kevesebben veszítették el emiatt állásukat, a marcona rendőrök (felettes utasításra) beérték annyival, hogy megkergették az utcán tüntetőket vagy néhány órára bekísérték őket a rendőrségre. A hatalom pedig külföldi újságírók előtt még akár kérkedhetett is azzal: lám, neki is van ellenzéke. Mert miféle demokrácia az (még ha szocialista is), amelyiknek nincs ellenzéke? De a rendszerváltás túl korai időpontban való megjelölése nem igazán szolgálná azt a célt, hogy a nyolcvanas évek második felében a hazai közélet porondjára lépő új szereplők modellt álljanak saját szobraik megalkotásához.

Akadnak olyan elemzők, akik pártelkötelezettségüktől (és közéleti szerepvállalásuktól) függően 1985-öt, mások 1987-et jelölik meg a rendszerváltás kezdeteként. Az olajválság idején a politika színpadára lépő technokrata értelmiséghez tartozók közül – a világ dolgai iránt nyitott és fogékony állami vezetőkkel és párt tisztségviselőkkel együtt – sokan fogalmazták meg (igaz, csak magánbeszélgetések során), hogy a szocialista berendezkedés fenntarthatatlan. Ezért a politikának a túlélésre kell berendezkednie, és várnia a megfelelő pillanatra... A későn színre lépők (amellett, hogy cáfolják az előbbi feltevéseket) pedig érthetően csakis 1990-et, az első szabad választások időpontját fogadják el a rendszerváltás kezdeteként. Ők azzal indokolják álláspontjukat, hogy az egypártrendszer (bármely formája is) maga a diktatúra. Nálunk pedig 1989-ben (legalábbis az Országgyűlésben) még egypártrendszer uralkodott. Ez akkor is igaz, ha némely értékelés szerint az MSZMP-n belül is legalább két párt létezett.

Nem csak a rendszerváltás időpontjának, hanem egyes szereplőinek a megítélése is a történészek feladata lesz. S remélhetőleg nemsokára elérkezik az idő,

amikor a történészek cselekedeteik és bátorságuk, kizárólag valóságos érdemeik szerint értékelik, értékelhetik majd a történelem régi és új szereplőinek cselekedeteit (jöttek akár jobb-, akár baloldaltól, felismerve az addig járt út járhatatlan voltát), és elemzik majd azt a folyamatot, amely elvezetett a magyar társadalom sorsfordulójához.

Abban alighanem egyet lehet érteni, hogy a rendszerváltás egy több évtizedes folyamat végeredménye, amely Európa egységesülésének gondolatával és magával a globalizáció kialakulásával kezdődött. Szereplőinek megadta a sors azt az esélyt és lehetőséget, hogy részesei lehettek egy változásnak. Azt azonban majd az utókor ítéli meg, hogyan éltek a nekik felkínált lehetőséggel. Felismerik-e egyáltalán saját szerepüket ebben a fordulatban, vagy túlcsoportosuló nemzeti érzelmű hetvenkedésükkel, állandó önigazolási kényszer súlya alatt szenvedve folytonosan szobortalapzatokat keresnek, amelyekről világgá kiálthatják saját hőstetteiket?

Olykor a névtelenségbe, a feledés homályába vesző hősök, a maguk szinte sehol fel nem jegyzett tetteivel ugyancsak fontos szereplői, alakítói lehettek a társadalmi folyamatoknak.

*

A Magyar Távirati Iroda 1973. március 16-án az alábbi rövid hírt küldte telexen a lapok szerkesztőségébe:

„Március 15-i nemzeti ünnepünkön, a rendben lezajlott megemlékezések után Budapest belvárosában – a Váci-utcában és környékén – az esti órákban néhány száz felelőtlen személy nacionalista tüntetésre tett kísérletet. A csoportosulást szétszatták. A rend helyreállítása során igazoltatásra került sor, és a csoportosulás résztvevői közül 41 személyt a Budapesti Rendőrkapitányságra előállítottak.”

Ma sem tudom, hogy melyik egykorvált (a *Magyar Nemzet*-nél dolgozó) munkatársam hagyta rám örökölni az MTI hírének fénymásolatát, amelyet kézírásával a sorok között így kommentált: „Ez az MTI »hivatalos« napi kiadása, a korosztályom számára talán legemlékezetesebb március 15. Miből állt az az eufemisztikusan fogalmazott »előállítás«? Az én generációból mindenkinek van már ismerőse, barátja, osztálytársa, akit hiába vártunk másnap, akit mellőlünk tuszkoltak a rohamkocsiba a Petőfi Sándor utcában egy kokárda vagy egy gyertya miatt, akik egész éjjel a fal felé fordulva álltak a BRFK folyosóján, és amikor

telefonálni vagy vécére menni akartak, gumibottal verték őket. Másnap Barack-kára szállították nagy részüket, a családot, az iskolát, a munkahelyet sem értesítették, 2 hétig azt se tudták, élnek-e!”

Az MTI *Bizalmas* (majd *Napi Tájékoztató*) címet viselő, a napilapok szerkesztőségébe is eljutó kiadványában olvasható, hogy a *Daily Telegraph* szombati számában (négy nap múlva) fél gépelt oldal terjedelemben, a *Times* pedig rövid hírben számol be az MTI-nek a budapesti letartóztatásokkal kapcsolatos bejelentéről.

„A magyar rezsim – írta a *Daily Telegraph* bécsi tudósítója – különösen óvatoss volt az évfordulón, mert az idén ünneplik Petőfi születésének 150. évfordulóját, és a költő Duna-parti emlékműve a fiatal tüntetők hagyományos gyülekezőhelye.”

A DPA nyugatnémet hírügynökség szintén négy napos késéssel számolt be a budapesti március 15-ei történésekről. Beszámolójában kiemelte: Magyarországon immár másodízben volt „nacionalista demonstráció” az évforduló alkalmából, az MTI azonban csak most első ízben tájékoztattott erről. A hírügynökség a magyarok „nyakas, jellegzetes nemzeti érzelméről és nemzeti büszkeségéről” írt, melyet „alig szárnyal túl bármely más európai nép”. A hírügynökség idézte a *Nemzeti dal* első néhány sorát, melyben a költő felkelésre szólít az idegen uralom ellen. Az első szavai – írta a DPA tudósítója – több mint száz év múlva is felélesztik a mindenfajta idegen uralom elleni harc gondolatát.

Amikor Petőfi szavait több száz torok skandálja manapság, könnyű ezt félreérteni, és nacionalista demonstrációnak minősíteni, vélte a DPA.

A tudósító végül feltette a kérdést: mit is akartak a magyarok? Válasza szerint nem is annyira határozott cél vezette őket, hanem sokkal inkább a tüntetés felett érzett öröm, és az, hogy valami olyasmit tehettek, ami tiltva van. „A nyugtalanság – így a DPA –, amely az egész világon elfogja az ifjúságot, Magyarország határain sem áll meg.”

A *Corriere della Sera* tudósítóját szemlátomást nem igazán érintette meg március 15. budapesti történése. Mint kommentárjában írta: tévedés lenne túlzott jelentőséget tulajdonítani az eseményeknek, és hasonlóképp tévedés lenne a fiatalok heveskedő megmozdulását látni benne – összegezte röviden a lap az eset lényegét. „Ezt a rendőrség azonnali határozott fellépése és a letartóztatások is jelzik. A tiltakozás megint megmutatta, hogy Magyarországon már nem elégséges az a biztonsági szelep, amit a párt irányította viták jelentenek, amelyekkel a rendszer a demokráciát próbálja biztosítani.”

A Szabad Európa Rádió kommentátora is meglehetősen visszafogott hangnemben nyilatkozott, még tanulságot is megfogalmazott a tüntetés fiatal résztvevőinek ajánlva, ez így szólt: „fel kell vetniük a maguk számára a kérdést, orvosolhatják-e panaszukat azzal, hogy olyan akcióban vesznek részt, amely minden valószínűség szerint rendőri beavatkozást vált ki. Az érzelmek mindenkiket elsodorhatnak, és olyan világban élünk, amikor ennek nap mint nap tanúi vagyunk. De talán nem naivitás azt remélni, hogy lassan mi, magyarok is megtanulunk uralkodni érzelmeinken.”

A máskor a legcsekélyebb ellenzéki színezetű megmozdulásokra is mindig fogékony (olykor lelkendező) nyugati sajtó ezúttal – nem tudni, miért – tartózkodóbb hangot pendített meg a megszokottnál. Pedig tapintható volt akkoriban a szabadság hiánya. Jelzik ezt azok a belügyminisztériumi jelentések is, amelyeket Kenedi János idéz a *Kis állambiztonsági olvasókönyv* című kötetében. Ebből kiderül, hogy a belügyi szervezetek a tervezett rendbontás megakadályozása érdekében „preventív intézkedéseket” foganatosítottak. Ez 170 emberre terjedt ki. Előzetes letartóztatásba kilenc főt, őrizetbe két főt vettek, terheltté nyilvánítottak 13 főt, rendőri felügyelet alá 10 főt helyeztek, rendőrhatalósági figyelemztetést 11-en kaptak, míg 125 érintettel „preventív jellegű beszélgetést” folytattak.

A jelentésből kiderül, hogy Lajosmizsén 100 darab „Éljen a független nagy Magyarország” feliratú röplapot szórtak szét. Budapesten, a Múzeumkertben, a Bem- és Kossuth-szobornál a szervezett ünnepség résztvevői közül többen csatlakoztak a Petőfi-szobornál gyülekező 250-300 fős, többnyire ápolatlan külsejű, nemzeti színű szalagokkal és kokárdákkal feltűnően kidekorált csoporthoz, amely nem távozott a felszólítások ellenére sem. Sőt, a felszólításokra „gúnyos magatartással, nacionalista megjegyzésekkel, szovjetellenes, pártellenes és rendszerellenes kijelentésekkel válaszolt. A hangulat felerősödése magában hordta a szélsőséges, a közbiztonságot veszélyeztető magatartás kialakulását. E helyzet szükségessé tette, hogy elsősorban egyenruhás munkásőrök, és a KISZ Ifjú Gardista egységek a tüntetők köré kordont vonva, határozottabb felszólítással a tüntetőket a tér elhagyására hívja fel...”

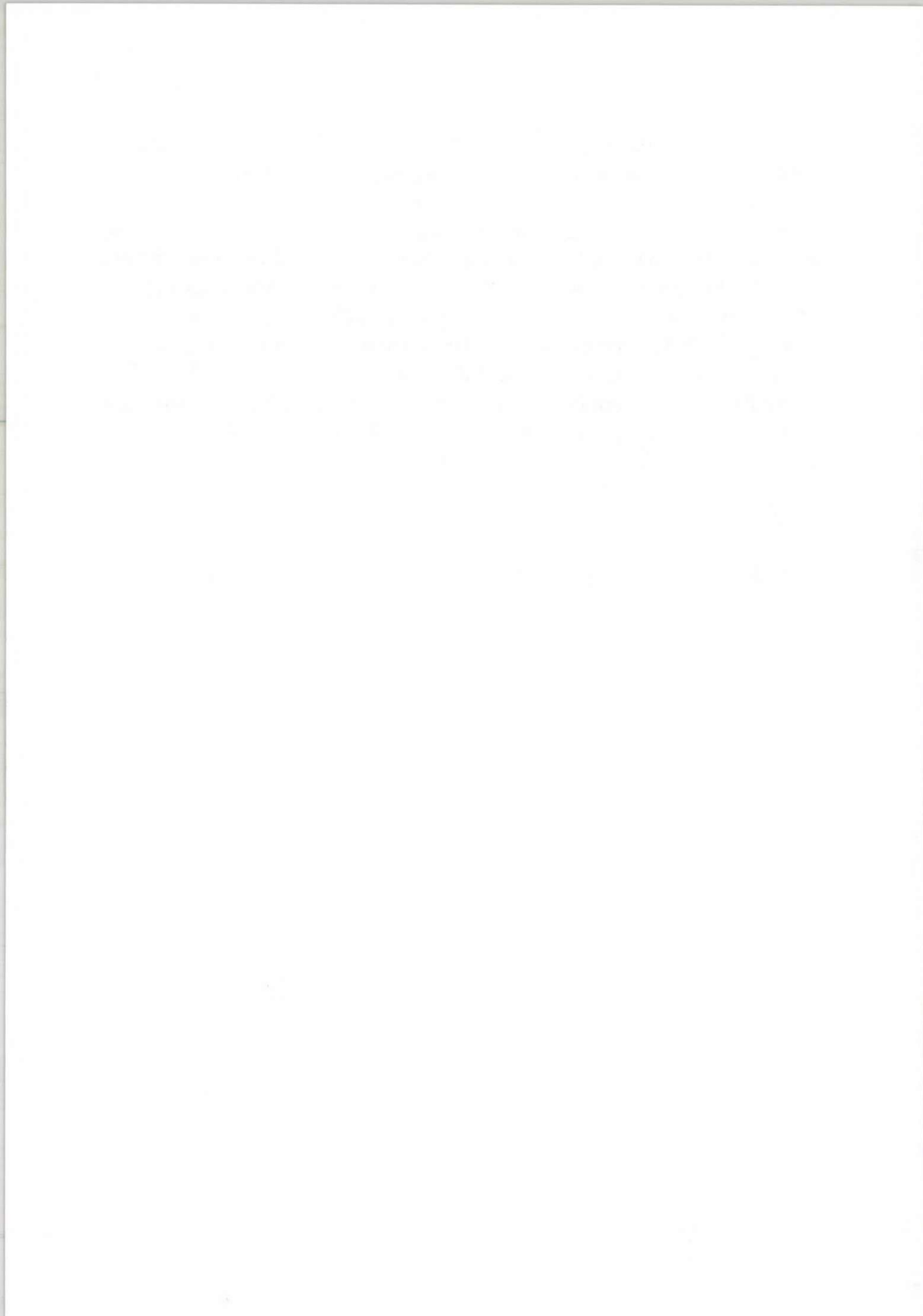
A délutáni órákra 5-600 ember gyűlt össze a Kígyó-utca, Felszabadulás-tér, Petőfi Sándor-utca körzetében, volt olyan időszak, amikor a tüntetők száma (a rendőri becslések szerint) elérte az 1500 főt. A jelentésben szerepelt az is, hogy: „A láthatóan rendbontásra készülő tömeg hangulata túlfűtött volt, és a rendőri egységeket a Felszabadulás-téren egyesek már tojással dobálták.” A nemzeti

színezésű rölapokon pedig olyan szövegű feliratokat lehetett olvasni, hogy: „Ki innen, oroszok”, „Sajtószabadságot!”, „Elég az orosz elnyomásból!” és „Le a kommunista bandával!”

A tüntetők között éppúgy voltak egyetemisták, fizikai dolgozók és középis-
kolások, mint ipari tanulók. Az eset kapcsán Kenedi János idézi Gyurkó László
írónak, a 25. színház akkori igazgatójának Aczél Györgyhöz írott feljegyzését.
Ebben Gyurkó leszögezte: Magyarországon nincs reális ellenforradalmi veszély,
majd így fejezte be a feljegyzését: „A magyar fiatalság elsőprő többsége se nem
szocializmus-ellenes, se nem rendszerellenes, se nem reakciós. (...) Ami a leg-
fontosabb: a szocializmus jövője döntő mértékben azon múlik, milyen ifjúságot
tudunk felnevelni: hogy a kiábrándultság, a passzivitás, az ellenzékiesség felé sod-
ródna-e, vagy pedig pozitív forradalmasító célokat tudunk-e nekik adni.

Mindezek alapján azt javaslom, hogy a párt tekintse hangsúlyozott politikai
feladatának a jövő március 15-ét. Hogy elkerüljük az incidensek megismétlő-
dését, annak egyetlen lehetősége, ha a párt maga áll az egész akció élére.”

Az író tanácsán a hatalom berkeiben vélhetően sokan elgondolkodtak...

III.

AZ ESZMÉK SZABAD ÁRAMLÁSA

A nyugati sajtó viszonylagos visszafogottságát talán az is indokolta, hogy az idő tájt Európában már készülődött valami, ami (bár sokan nem tudták, vagy nem akarták tudni), alapvetően meghatározta Magyarország sorsát is. 1973-at írtunk akkor, az olajválság időszeke ez, amikor a világ nyugati felén lévő államok vezetőinek és közgazdászainak körében egyre világosabban fogalmazódott meg a felismerés: ha piacaik határait nem lesznek képesek tágítani, akkor az újabb és újabb válságjelek és válságok világméretű konfliktusokhoz vezetnek. Akkor még a magyar kisiskolások történelemkönyvében az állt: „a II. világháború után a világ egyhatodán győzött a szocializmus.”

A válságból kiutat csakis a gazdaság globalizációja jelenthette. És 1973 szeptemberében (a Helsinki kezdet után) egy nem megszokott találkozó folytatódott Genfben, ahol több éven át tartottak az életviszonyaink szinte mindegyikére kiterjedő tárgyalások. Ez volt a Helsinki folyamat kezdete. A sokoldalú tárgyalássorozaton Albánia kivételével részt vett az összes akkori európai állam, valamint a Szovjetunió, az USA és Kanada. Ez a tárgyalássorozat az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) néven vonult be a világtörténelembe. A csaknem két éven át tartó folyamat befejező szakasza – a konszenzussal elfogadott Záróokmány aláírása – 1975. július 30-tól augusztus 1-ig zajlott Helsinkiben, a Finlandia-csarnokban.

Az esemény jelentőségére jellemző, hogy a *Népszabadság* három teljes oldalon számolt be az Európai Együttműködési és Biztonsági Értekezletről. A lap tudósítója Urho Kekkonen finn köztársasági elnök megnyitóbeszédéből – egyebek között – azt tartotta fontosnak kiemelni: „... ez az értekezlet példátlan Európa történetében, az összes résztvevő ország politikai akaratából jött létre, hogy népeik érdekében kifejezésre juttassák szándékukat, hogy hozzájárulnak a békéhez, a biztonsághoz, az igazsághoz és az együttműködéshez Európában...” „Ez az értekezlet nem egy háború győzteseinek tanácskozása, de nem is a nagyha-

talmak konferenciája. Ez a konferencia szuverén, független egyenjogú államok konferenciája” – szögezte le a finn köztársasági elnök, aki óvott az önelégültségtől, és emlékeztetett arra, hogy a biztonság megszilárdítása Európában nem irányul egyetlen ország vagy kontinens ellen sem, és ennek fontos hozzájárulásnak kell lennie a világ békéjéhez és biztonságához.

Kurt Waldheim (a politikai múltja miatt azóta a politikából joggal „kifírt”) akkori ENSZ-főtitkár abban bízott: ha tovább haladnak ezen az úton és tovább növelik a bizalmat és az egymás iránti tiszteletet, akkor ez a konferencia valóban történelmi jelentőségű lesz.

Harold Wilson angol miniszterelnök arról beszélt: Helsink-i új fejezetet jelent földrészünk történetében, Pierre Elliott Trudeau kanadai miniszterelnök kijelentette, hogy a biztonságot ki kell terjeszteni Európán kívülre is. Erich Honecker a Német Szocialista Párt első titkára úgy fogalmazott: „Helsinki nem a végpont” – mintha a látnok szólt volna belőle! Mert Helsinki valóban csak a kezdet volt. A szocializmusnak nevezett társadalmi berendezkedés végjátékának a kezdete.

A szocialista országokból érkezett vezetők elsősorban azt hangoztatták, hogy a konferencia záródokumentuma által biztonságosabb lesz a világ – Leonid Brezsnyev, az SZKP főtitkára, külön kitért arra: milyen nagyszerű dolog az, amikor a Föld két különböző pontjáról azért indultak el úrhajók, hogy a világűrben találkozzanak – míg a nyugati világ vezetői egy új fejezet kezdetét hangsúlyozták.

A magyar közvélemény a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt szerepe szerint értesülhetett a helsinki történésekről. A napilapok olvasói megtudhatták: VI. Pál pápa üdvözlét küldte a tanácskozás résztvevőinek, és reményét fejezte ki, hogy a béke megszilárdul Európában és kiterjed az egész világra. Akik hozzáférhettek az MTI Bizalmas kiadványához, azok legalább egyetlen gondolatot megismerhettek a pápa valódi üzenetéből. Íme: „VI. Pál üzenete a Helsinki értekezletnek: egyebek között az áll: Európának olyan eszmei hagyatéka van, amely közös, lényegében a keresztény tanításon alapuló örökséget jelent, valamint felhívta a figyelmet arra, hogy noha a Szentszék egyházi küldetése az egész világegyetem felé irányul, székhelye mégiscsak Európában van. Hangsúlyozta: a népek különböző hagyományait tiszteletben kell tartani, mert ezek egységesítik Európát, nem pedig megosztják.”

Az évtizedek elmúltával hasonló kettős értelmezés tükröződik a források egybevetésével Kádár János mondandójával kapcsolatban is. Kádár a nyilvá-

nosság előtt talán először beszélt Trianonról, és arról, hogy magyarok nem csak Magyarországon élnek. Ennek nem lett ugyan különösebb következménye, csupán jelzés volt az utódállamok kommunista vezetőinek... A magyar sajtó tudósítói – nyilván a tudósítóknak kiosztott szerepfelfogás szerint – Kádár sajtótájékoztatójáról elsősorban az európai biztonság kérdéséről, a békés egymás mellett élés és a katonai enyhülésről mondott szavait „hallották meg.” Ugyanakkor az *MTI Bizalmas* című kiadványa szerint a *Süddeutsche Zeitung* olvasói ennél jóval többet tudhattak meg Kádár felszólalásából. A lap harmincsoros beszámolót közölt Kádár beszédéből, megjegyezve azt, hogy Kádár erőteljesen állást foglalt a leszerelési tárgyalások további lépései mellett. „Részletesebben is hangsúlyozta az abban foglaltakat, a kelet-nyugati, az emberi kapcsolatok kérdésével is foglalkozott, síkraszállt a vélemények és információk cseréje, az idegenforgalmi és kulturális területek bővítése mellett, mindaddig, amíg az érintett országok tagjai tiszteletben tartják az adott ország törvényeit. A lap rámutatott: Helsinkiben a szocialista országok addig felszólalt vezetői közül Kádár tért ki a legrészletesebben az emberek és információk cseréjére, biztosította a résztvevőket arról, hogy Magyarország a záródokumentumban foglaltakat, a vonatkozó elveket betartja és bizonyos humanitárius kérdésekben is megoldásra törekszik.”

A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* tudósítója is azt emelte ki, hogy „Kádár az emberi kapcsolatok fejlesztése mellett szállt síkra, kifejezetten támogatva az idegenforgalom, valamint a kulturális és információs csereakciók gondolatát, a szocialista országok vezetésében szokásos megkötésekkel, vagyis, hogy ezek nem veszélyeztethetik az érintett ország jogrendjét.”

A Helsinkie értekezlet sikeréről azonban megoszlottak a vélemények, míg a *Le Monde* A magyar nép visszanyerte függetlenségét címmel közölt 26 sort a beszédéből, a *L'Humanité* is ismertette a felszólalást. A *Washington Post* Kádár beszédéből azt idézte: Magyarország részéről Kádár János, Csehszlovákia részéről Gustav Husák egyaránt üdvözölte azokat az erőfeszítéseket, amelyeket az USA és a Szovjetunió tett a hidegháború beszüntetése érdekében. Ezek a kelet-európai vezetők támogatásukról biztosították a megállapodásoknak azokat a részeit, amelyek a szabad információs és kulturális értékek cseréjéről szóltak. Ám Brezsnyevhez hasonlóan alighanem fenntartják maguknak a jogot, hogy saját felfogásuk szerint értelmezzék ezeket a kikötéseket.

Augusztus 3-ai számában a *La Stampa* azt vetette fel: a szovjet politika és stratégia lényegében változatlan és nem tudni, mi az igazi célja. Azzal, hogy

Brezsnyev őszinte együttműködési szándékot mutat, be akarja talán bizonyítani, hogy a Helsinki értekezlet szelleme őszinte. Az *Il Popoló*ból pedig ezt idézte az MTI kiadványa: „Még nem biztos, hogy a Helsinki Értekezlet bevonul a történelembe, mert nem tett egyebet, csak kikristályosította, megerősítette az európai status quo-t” – írta a tudósító. Az Új Kína hírügynökség értékelése szerint pedig a Helsinki okmány nem tartalmazza az európai kérdések rendezésének semmiféle perspektíváját, ellenkezőleg: jelzi a két szuperhatalom még ádázabb versengését.

Casarelli bíboros – aki a vatikáni delegáció vezetője volt – szintén értékelte a Helsinkiben tartott tanácskozást. Nem szabad illúziókban ringatnunk magunkat, hogy máris megtaláltuk a béke biztonságának eszközét – mondta. – Nem hiszem, hogy a békének szükségszerűen magában kell foglalnia az igazságosnak tekintett jogok feláldozását.

*

De mi is történt Helsinkiben? A résztvevő 35 ország vezetői – nem szövetségi rendszer tagjaként, hanem szuverén államként – aláírták az együttműködés három „kosárba” gyűjtött alapelveit. Az első kosárba került az európai biztonság kérdése, a határok sérthetetlensége és katonai bizalomerősítő lépések deklarálása. Így a viták békés rendezése, a népek egyenjogúsága és önrendelkezése, a belügyekbe való be nem avatkozás kérdése. A második kosár tartalmát a gazdasági, tudományos és környezetvédelmi együttműködés alkotta. A harmadik kosárba pedig olyan értékek kerültek, mint a humanitárius kérdések, így az emberi jogok, a kulturális együttműködés bővítése, az információk szabad áramlása, például a rádióállomások zavarásának megszüntetése. Ám ugyancsak a harmadik kosárba került az emberi és alapvető szabadságjogok tiszteletben tartása és védelme. A szocialista országok politikusai közül sokan, gyakran még évtizedek múltán is úgy értékelték: a status quo semmiféle változást nem enged meg. Kevesen gondoltak arra, hogy a harmadik kosárba tartozó kötelezettségvállalások számonkérhetősége volt az, ami belülről kezdte feszegetni a szocialista típusú berendezkedések kereteit.

Még meg sem száradt a tinta a záródokumentum lapjain, amikor Ford, amerikai elnök, augusztus 1-jén – az MTI napi tájékoztatója szerint – felszólította Brezsnyevet és a Varsói Szerződésben lévő szövetségeseit, hogy bizonyítsák be: tiszteletben tartják az emberi jogokkal kapcsolatos kötelezettségeiket, amelyeket

a helsinki biztonsági értekezleten nyilatkozataikban vállaltak. Ford hangsúlyozta: nem tudni, hogy a szovjet vezető eltemette-e az úgynevezett Brezsnyev-doktrínát, amely biztosította a Szovjetunió beavatkozási jogát a kelet-európai uralmának fenntartása érdekében, vagy pedig a deklarációban megfogalmazott liberalizáció felé fordul.

A szocialista tábor vezetőinek még arra sem volt idejük, hogy méltó módon megünnepeltessék magukat az igazán a sikeres tárgyalások miatt, mert augusztus 2-án a UP – amerikai hírgynökség – beszámolt arról, hogy a szovjet kormány megtagadta két amerikai újságírótól a többszöri be- és kilépésre jogosító vízum kiadását, jöllehet kérésüket a biztonsági értekezlet megállapodásával összhangban terjesztették elő. A két újságíró arra az aláírt dokumentumra hivatkozott, amely az állandó tudósítók munkakörülményeinek megjavítására vonatkozik. A szovjet külügyminisztérium sajtóosztályának egyik munkatársa szóban közölte a két amerikai tudósítóval, hogy figyelmetlenül olvasták el a záródokumentumot. A Szabad Európa Rádió úgy kommentálta az esetet, hogy „Moszkva megtalálta azt a lyukat, amivel kibújhat a záróokmányban vállalt kötelezettségének teljesítése alól”.

A Helsinki záródokumentum aláírása után azonban már számon kérhető lett mindaz, amit az aláírók bármelyike nem teljesített az ott aláírt alapelvek közül.

Augusztus 2-án a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* a *Megzavart egyensúly* című elemzésében egyebek között azt írta: „... a Helsinki enyhülési politika után az Egyesült Államoknak ismét feszültséggel kell szembenéznie, Ford hangsúlyozta, hogy az egység azt jelenti: ha szükséges, meg kell akadályozni az egyik felet a másik területén történő beavatkozásokban. Hogy mit ért Moszkva a nyugat-európai ügyekbe való be nem avatkozáson, azt Portugália példája jól mutatja. Itt politikai támadásokról van szó, ilyen helyzetben az erőegyensúlyt csak az biztosítaná, ha a nyugat ellentámadásként megbontaná a keleti tömb egységét, ennek azonban nem sok jele mutatkozik. A Szovjetunió európai hátsó udvarában nyugalom honol, az egyetlen ország, ahol a függetlenség kis darabját fel lehet fedezni, az Románia. Ford látogatása ezt a szuverenitást hivatott megerősíteni a román vezetőkben.”

*

Borbándi Gyula író, a Szabad Európa Rádió munkatársa, a *Látóhatár* főszerkesztője *A magyar emigráció életrajza 1945–1985-ig* című könyvében így összegezte

az emigrációban élő magyarok véleményét: „A tanácskozás megrendezését elsősorban a Szovjetunió szorgalmazta – írta –, nem kis részben azért is, hogy az európai status quo-t és ezáltal a második világháborús területi nyereségeit az európai nemzetek közösségével, valamint az Egyesült Államokkal és Kanadával szentesítse.

A nyugati kormányok a konferenciát nem ellenezték, mert egyfelől ők is szívesen vették, hogy az európai határokról ne folyjék vita, másfelől úgy érezték, hogy a tervezett határozatok némelyike a Szovjetuniót és szövetségeseit is bizonyos magatartási elvek követésére kényszerítik. Ezért tulajdonítottak oly nagy jelentőséget már kezdettől fogva az úgynevezett harmadik kosárnak, amely az emberi jogok tiszteletére, az eszmék szabad áramlására és az emberek zavartalan mozgására vonatkozóan tartalmazott irányelveket. Az 1975. augusztus 1-jén aláírt nemzetközi érvényű egyezmény számot vetett mind az egyik, mind a másik oldal igényeivel. A kommunista tábor megkapta a határok sérthetetlensége és a fennálló status quo jóváhagyását, a nyugati fél pedig az emberi jogokra vonatkozó kívánságaik formális elfogadását. A fennálló status quo megszilárdításának tényét enyhítette, hogy az egyezmény csak a határoknak erőszakos úton történő megváltoztatását tiltja meg, de nyitva hagyja a lehetőséget az országhatárok békés, megegyezéssel úton történő módosítására. A kommunista tábor viszont azáltal térhetett ki az emberi jogokra, az eszmék szabad cseréjére és az emberek zavartalan mozgására vonatkozó kötelek alól, hogy az egyezmény csupán a kormányoknak szóló *ajánlásokat* tartalmazott, nem pedig kötelező erejű előírásokat.

A nyugati magyar emigráció politikai szervezetei és sajtóorgánumai a konferencia ötletének felvetésétől és az előkészítési időszaktól kezdve mindvégig csak annak a Szovjetunió meg a kommunista kormányok javát szolgáló vetületeit látták és regisztrálták, kevésbé véve figyelembe azokat a lehetőségeket, amelyeket a megállapodás a Szovjetunióra és szövetségeseire gyakorolható nyomás tekintetében kínált. A valóságban nem csak arról volt szó, hogy a kommunista tábor megkapta, amit akart, hanem arról is, hogy az emberi jogokat és szabadságokat szívükön viselő kormányok a Helsinkiben kötött egyezmény alapján számon kérhették azok tiszteletben tartását és a finn fővárosban adott ígéretek beváltását.

A nyugati magyarok körében csupán néhány politikai és politikamentes szervezet, sajtóorgánum, valamint nagyobb rádióállomások (Szabad Európa, BBC, Amerika Hangja, továbbá a két kölni német adó) adtak árnyalt képet a helsin-

ki konferenciáról és megállapodásról, hátrányain kívül rámutatva azokra az előnyökre is, amelyeket kínált. Az emigráció szervezeteinek és sajtójának túlnyomó többsége inkább a konferencia és az egyezmény elleni hangulatkeltésben jeleskedett. Némelyek odáig mentek el, hogy a nyugati kormányokat – elsősorban a washingtonit – Európa elárulásával, a közép-kelet-európai népek cserbenhagyásával, a Szovjetunió háborús és háború utáni hódításainak végleges elfogadásával vádolták. Voltak, akik halálos csapást emlegettek és a legsötétebb színekkel festették az európai nemzetek jövőjét.

A mérsékeltőbbek arra törekedtek, hogy a nyugati hatalmak vállalják bizonyos követelések képviselését. Az előkészületek kezdetén, 1971 májusában a kelet-európai menekült politikusok egy csoportja – magyar részről Varga Béla, Nagy Ferenc és Auer Pál – több nyugat-európai külügyminiszterhez eljuttatott memorandumában azt sürgette, hogy a nyugati hatalmaknak a Szovjetuniótól legalább a Breznyev-doktrína elejtését, a szovjet csapatok kivonulását és Közép-Kelet-Európa semlegesítését kellene követelniük.

1973 júniusában az Európai Szabad Magyar Kongresszus, a Svájci Magyar Egyesületek Szövetsége és a Schweizerische Aktion für das Selbstbestimmungsrecht aller Völker elnevezésű szervezet zürichi közös sajtókonferenciáján Werner Kägi, a zürichi egyetem közjogi és nemzetközi jogi tanára kifejtette, hogy a biztonsági konferencia a szovjet politika sikerének könyvelhető el, de alkalmat nyújt a szabadságért és önrendelkezésért indítandó nagyarányú diplomáciai offenzívára. Szerinte az önrendelkezés kérdését a tárgyalások középpontjába kellene állítani...

A magyar emigráció realista és a helyzetmegítélésekben józan mértéktartásra törekvő szárnyán sem hiányzott a biztonsági konferenciával szembeni óvatos fenntartás és kritika, különösen, ami a szovjet szándékokat illette, de anélkül, hogy azok dramatizálására vagy a nyugatiak szempontjainak szélsőséges lebecsülésére törekedtek volna. Auer Pál a szovjet törekvésekről szólva megállapította, hogy „Szovjet-Oroszország valóságos célja a kelet-európai status quo újbóli hallgatólagos elismertetése volt a nyugati hatalmak által, vagy ahogyan a szovjet vezetőség ezt már többször megfogalmazta, a II. világháború által létesített tények (realitások) tudomásulvétele...

Az emigráns – és köztük a magyar – követelések az önrendelkezés jogának biztosítását sürgették, a tiltakozások oka pedig elsősorban az volt, hogy sokan a küszöbön álló megállapodásban a kontinens keleti felének Európa testéről való végleges leszakítását látták...”

Az aláírók egyébként a szovjet csapatok kivonulását és szabad választásokat követeltek Magyarországon.

Gerald Ford amerikai elnök Helsinkibe való elutazása előtt, 1975. július 25-én fogadta tíz amerikai nemzetiségi csoport képviselőit, köztük magyar részről Pogány Andrást, aki első felszólalóként „a magyarság legélesebb tiltakozását” tolmácsolta, mert szerinte a tervezett megállapodás „hatalmas propagandaeszköz lehet a Szovjetunió kezében”. A nemzetiségi megbízottak aggodalmait az sem oszlatta el, hogy az elnök – mint mondta – nem hitt a helsinki egyezmény aláírása „tragikus következményeiben, elvégre abban semmi másról nem mondunk le, mint az erőszak alkalmazásáról, amit úgysem alkalmaztunk volna sohasem.”

1975. október elején a neves orosz regényíró, Alekszandr Szolzsenyicin (akit 1974-ben megfosztottak állampolgárságától és kiutasítottak a Szovjetunióból), zürichi otthonából azt az üzenetet intézte a Strasbourgban megrendezett kelet-európai emigráns értekezlet résztvevőihez, hogy a kelet-európai népek lelki egysége talán utolsó reménye ennek a kontinensnek. Az értekezlet a Helsinkit követő csalódás légkörében ült össze és azzal a felhívással zárult, hogy az európai kontinens minden lakója fogjon össze a totalitárius rendszerek elleni küzdelemben, hozzátéve, hogy a helsinki értekezlet nem elégítette ki az európai népeknek béke és biztonság utáni vágyát.

A nyugati magyarok hangadói a finn fővárosban kötött egyezményben a Nyugat vereségét látták. Miután a közép-kelet-európai erőviszonyok megváltoztatására irányuló követeléseket a nyugati kormányok nem képviselték, mivel nem képviselhették, sok magyar emigráns szemében az egész konferencia mérlege negatívvá vált, és egyértelmű szovjet sikernek könyveltetett el. A nagyobb lapok, például a *Nemzetőr*, a – nevét időközben *Magyarságra* egyszerűsítő – *Kanadai Magyarság*, a *Magyar Élet* nem győzték hangsúlyozni, hogy milyen ártalom érte az európai szabadság ügyét Helsinkiben. A különböző szabadságharcos szervezetekben is uralkodóvá vált az a nézet, hogy a biztonsági értekezlet nem csak az európai szovjet hódítás véglegesítését jelezte, hanem világossá tette a nyugat erőtlenségét és tétlenségét is.

A legvégtetesebb álláspontot a Magyar Szabadságharcos (Nemzetőr) Világszövetség foglalta el. 1975. augusztus 16–17-én Bostonban rendezett rendkívüli kongresszusán „helsinki árulás”-ról, a szovjet térnyerésben vétkes „nyugati cinkosságról” beszélt, és kijelentette, hogy „a magyar szabadságharcos szervezetek a nyugati kormány- és államfők helsinki árulása után törvényesnek tekintik minden eszköz igénybevételét, amely a magyar nép felszabadítását célozza”.

Ezért a szabad földön élő magyar Nemzetőrséget Magyar Felszabadító Hadserggé nyilvánították, amely szigorú belső rendelkezések alapján működött. Ezt a harcias nyilatkozatot nehéz mosoly nélkül olvasni.

„Az amerikai politika – amelybe oly sok emigráns vetette bizalmát, részben tájékozatlanságból és valódi elemeinek fel nem ismeréséből – kétségtelenül csalódást és elégedetlenséget okozott, mert a hetvenes évek elején és közepén már szemmel láthatóan nem az emigráció által kívánt irányban haladt” – összegezte mondandóját Borbándi Gyula.

A Helsinki Záróokmány átfogó, nyilvános magyar értékelésére sokáig kellett várni. Helsinki után szinte senki sem beszélt arról, miként érintette a hazai közéletet a Helsinki Értekezlet. Sőt, erről a következő másfél évtizedben alig esett szó a hivatalos nyilvánosság keretei között. De a rendszerváltás hevületében a közélet jeles szereplői egyszerűen átsiklottak a fölött az elemzés fölött, amelyet a *Magyar Nemzet* 1989 márciusában *MÁRCZIUS TIZENÖTÖDIKE* címmel (a Kossuth címerrel a fejlécén) különkiadásában jelentetett meg. A szabadság mámorában, az akkori forradalmi hevületben mindenki a saját bátorságával, szókimondásával hetvenkedett. A lap ötödik oldalán pedig ott szerénykedett a Horn Gyula által jegyzett írás, amely „Vigyázó szemetek Európára vessétek” címet viselte.

Részlet a cikkből:

„A magyarság léte mélyen be van ágyazva Európa történelmébe, államisága és civilizációs fejlődése elválaszthatatlanul kötődik a földrészhez. Az elmúlt 11 évszázad történései tanúsítják, hogy *a nemzet megtorpan, mihelyt gyengülnek európaiságának szálai*. Az 1848-as szabadságharc sajátossága volt, hogy a nemzeti haladó erők az addigi áttételes külvilági kitekintés helyett az európai folyamatokba illesztették a saját törekvéseiket.

A mai Magyarország válságát is alapvetően az idézte elő, hogy a hivatalos politika a negyvenes évek fordulóján szakított az európai civilizáció demokratikus hagyományaival, helyükbe az anakronisztikus bizánci stílust, a *gyakorlatot* ültette...

Hanyatlásra van ítélve minden olyan politika, amely útját állja a másként gondolkodásnak, a megegyezések és a döntéshozatal pluralizmusa érvényesülésének. Európai hagyomány és adottság az államhatalom megoszthatóságának alkotmányos lehetősége. *A többpártrendszer a modern társadalom fejlődésének, a hatalom társadalmi ellenőrzésének politikai feltétele egész Európában, s így a Kárpát-medencében is.*

Az európaiság érvényesülése a szellemiség, a demokratikus jogok és intézmények, a vállalkozói szabadság terén megteremti Magyarország és a civilizált európai államok konvergenciájának alapjait. A folyamat a helsinki megszületésével már 1975-ben elkezdődött, a dokumentum ajánlásainak fokozatos beépítése a magyar társadalmi rendszerbe a konvergencia elemeinek megjelenése irányába hatott, s ez a jogállamiság megteremtésével terebélyesedik.

A Záróokmány Magyarország számára nemzetközi támaszt teremtett ahhoz, hogy megkezdje a felzárkózást s gyengítse az egyoldalú orientáció kötöttségeit. Igazi áttörés azonban nem következhetett be, mert az *ország közvetlen környezetében a politika lényege nem változott*. 1975–1985 között a magyar külpolitika arra kényszerült, hogy erőfeszítéseit a helsinki folyamat lényegi elemeinek megőrzésére, az új nyugati kapcsolatait fenyegető veszélyek elhárítására összpontosítsa.

A legutóbbi három, de különösen az elmúlt másfél esztendőben *igazi fordulat* kezdődött el. Az ország, a szövetségesei közül elsőként, illetve egyedülállóként kapcsolatra lépett a nyugat-európai politikai és gazdasági integrációkkal, csatlakozott több nemzetközi politikai, polgári és humanitárius egyezményhez, s átlépve a szövetségi határokat, részese lett több nyugati kezdeményezésnek a helsinki vállalkozás keretében.

Az európaiság érvényesítésének elhatározott szándéka kifejezi, hogy a nemzet túlélte Trianont, a második világháború pusztításait, a Rákosi-rendszer tévelygéseit és veszteségeit, s le fogja küzdeni a sztálinizmus örökségét is. Magyarország megteremti a valódi értékeit és azok rendjét, mert *Európa a rend, a világosság és a szellem földrésze.*”

A színmű forgatókönyvének megírását tehát már Helsinkiben kezdték, és hamarosan elkezdődött a rendszerváltás szereplőinek keresése is.

IV.

A CHARTA-MOZGALOM ÉS A HARMADIK KOSÁR

Alig egy évvel a záródokumentum aláírása után, 1976-ban a Szovjetunióban megalakult a Moszkvai Helsinki Csoport, azzal a céllal, hogy számon kérje saját kormányától a záródokumentumban elfogadott emberi jogok érvényesülését. Vezetőit, Jurij Orlovot és Ludmilla Alekszejevát előbb bebörtönözték, majd arra készítették, hogy hagyja el a Szovjetuniót. A Moszkvai Helsinki Csoport színrelépésének meghatározó szerepe volt abban, hogy 1978-ban Amerikában megalakult a Helsinki Jogőr, amely a záródokumentumot aláíró valamennyi országban figyelemmel kísérte az emberi jogok érvényesülését. A folyamat tehát intézményes keretet öltött és ennek hatására valamennyi nyugat- és közép-európai országban, valamint a Szovjetunióban sorra megalakultak a Helsinki Bizottságok, amelyek demokratikus ellenzéki mozgalmak hamar felvették a kapcsolatot a Helsinki Jogőrrel.

1977 januárja jelentős előrelépést hozott az európai egységesülési folyamatban. Január 6-án Prágában nyilvánosságra került a *Charta '77* címet viselő nyilatkozat, amelyet aláírói – 243 magánszemély, zömmel értelmiségiek – Csehszlovákia kormányának címeztek és adták át. A dokumentum aláírói a Helsinkiben Csehszlovákia által is aláírt záróokmány, valamint az Egyesült Nemzetek Szervezete által is garantált emberi jogok megsértése ellen tiltakoztak. Az aláírók között találjuk Václav Havel író, későbbi köztársasági elnök, Zdaněk Mlynář, a cseh kommunista párt volt titkára, Jiří Hájek, a Dubček kormány volt külügyminisztere, Patočka filozófiaprofesszor és Pavel Kohout író nevét. A mozgalom tagjai között egyaránt megtalálhatók a volt reformkommunistákat, valamint a kereszténydemokrata, illetve a jobboldali értékeket képviselő aktivisták.

Amíg egy évvel korábban a szovjet politikai vezetés rendkívül gyorsan és határozottan lezárt, addig a csehszlovák *Charta '77* aláírói – vélhetően a nemzetközi sajtó rendkívüli érdeklődése miatt is – hosszú ideig az érdeklődés közép-

pontjában álltak. Íme, néhány idézet a nyugat-európai sajtóviasshangból, amelyek idehaza csupán az MTI *Bizalmas* kiadványaiban láthattak napvilágot. Elsőként – 1977. január 7-én – a *Le Monde* – számolt be a csehszlovákiai történeésekről:

„Több mint 100, Csehszlovákiában élő politikus és értelmiségi kiáltványt írt alá az emberi jogok tiszteletben tartásáról – közölte az MTI *Bizalmas*. – A *Charta '77* című kiadványt egyebek között Jiří Hájek volt külügyminiszter, Milan Hübl a CSKP főiskolájának volt vezetője, Pavel Kohout író, František Kriegel volt kommunista vezető, valamint Rudolf Slánszky és felesége (az árulás és kémkedés vádjával halálra ítélt) volt KB-főtitkár fia és menyee írták alá. A *Charta '77* a *Le Monde* szerint leszögezi, hogy a Helsinki Egyezményben biztosított alapvető emberi jogok jelen pillanatban országukban csak papíron léteznek.”

A dokumentum szerzői azt állították, hogy az olyan személyek, akiknek véleményük különbözik a hivatalos állásponttól, az apartheid egy formájának áldozatai. A *Charta '77* különböző meggyőződésű, vallású, foglalkozású egyének szabad és nem hivatalos közössége, amelynek tagjai elkötelezték magukat az emberi és polgári jogok tiszteletben tartásáért vívott harcban Csehszlovákiában és szerte a világon.

Január 12-én a Reuters tudósítója a következő beszámolót küldte Prágából: miután hétfőn szabadlábra helyezték azt a hat csehszlovák ellenzékit, aki részt vett a *Charta '77* közreadásában, kedden ismét a prágai rendőrkapitányságra idézték be őket és egész álló nap faggatták az emberi jogok védelmezésére alakult új csoportjukról. Václav Havel színműíró közölte a Reuters bécsi irodájával, hogy hétfőn 13 órán át tartották fogva, és ezután megint megkérték, hogy térjen vissza 9 órára, kihallgatás céljából a prágai Lusyna börtönbe. Havel szerint a többi öt ellenzékit, akiket hétfőn különböző ideig fogva tartottak, további kihallgatásra szerdára ugyancsak beidézték. Havel közölte azt is, hogy a rendőrök kedden megállították Pavel Kohout gépkocsiját, melyben az író – akit hétfőn átmenetileg ugyancsak őrizetben tartottak egy időn át – feleségét vitte kórházba, az asszony ugyanis megsérült, amikor hétfőn egy rendőrautóba tuskolták. Havel szerint a rendőrök megpróbálták kikényszeríteni a házaspárt a gépkocsiból, és amikor megtagadták az együttműködést, revolverrel fenyegették őket. A nagyobb polgárjogokat követelő manifesztumot, miután 282 állampolgár aláírta, nyugatra csempészték, ahol több lap közölte is. A Biztonsági Szolgálat tagjai a manifesztum eredetét nyomozzák. A prágai lakásából telefonáló Havel elmondta a Reuters irodájának, hogy megtagadta a manifesztummal kapcsola-

tos válaszadást. A csoport – jelentette ki – működik majd a továbbiakban is, függetlenül attól, hogy mivel próbálkoznak a hatóságok. Hozzáfűzte: az, hogy ez a munka hogyan folytatódik, az adott körülményektől függ.

Három nap múlva a *Charta* aláírói – Jiří Hájek, Václav Havel és Jan Patočka személyében – szóvivőket neveztek ki saját maguk élére, és három helyettes szóvivőt is megneveztek, míg a többi aláíró részleges feladatok teljesítésére készült fel – tájékoztatott a *Rudé Právo* cikke –, majd a továbbiakban leleplezi a burzsoá sajtó igyekezetét, hogy az aláírókkal szembeni tömeges megtorlásokkal vezesse félre a világ közvéleményét. A kommunista pártlap január 17-én a *Charta '77*-üggyel foglalkozó kommentárjában felhívta a figyelmet arra, hogy a burzsoá sajtó nyíltan beismerte: az aláírók részéről konkrét kísérlet történt egy tulajdonképpen illegális ellenforradalmi szervezet létrehozására. Csehszlovákiában a dolgozók több helyen elítélték a *Charta '77* szervezőit, szerzőit és aláíróit. A csehszlovák egyházi vezető szervek elítélően foglaltak állást a *Charta '77*-tel kapcsolatban – írta a pártlap.

Január 18-án azonban a csehszlovák hatóságok már hivatalosan bejelentették négy ellenzéki letartóztatását, hármukat csak nevük kezdőbetűjével jelölték. A kelet-német határőrök a hétvégén tizenöt nyugatnémet állampolgártól és külfölditől tagadták meg, hogy belépjenek az NDK területére, a legcsekélyebb indoklás nélkül.

APP, UP beszámolója szerint Zdaněk Mlynář a CSKP egykori titkára nyílt levélben kérte fel a nyugat-európai kormányokat és pártokat, hogy ne hagyják cserben a csehszlovákiai polgári jogi harcot. Mlynář szerint most Nyugat-Európától függ, hogy az emberi jogok és a polgári jogok védelmezőit tíz éven belül másodszor is hallgatásra kényszerítik-e, mint rendbontókat és kártevőket. Kérte a demokratákat, a szocialistákat és a kommunistákat, valamint a kormányokat, hogy a lehető leghamarabb érvényesítsék közbenjárásukat. A világ politikusaihoz, név szerint az olasz, a francia és a spanyol kommunista vezetőkhez, Willy Brandt-hoz, valamint a Szocialista Internacionálé elnökéhez Mitterrand-hoz, a franciák szocialista vezetőjéhez, valamit Kreisky osztrák kancellárhoz és Olof Palme volt svéd kormányfőhöz fordultak.

Január 18-án a Szabad Európa Rádió beszámolt arról, hogy a prágai hatóságok folytatják a megtorló intézkedéseket azokkal szemben, akik élni kívánnak az alkotmányban lefektetett jogaikkal, ezek betartását követelik, s akik aláírták a *Charta '77* megnevezésű dokumentumot. Az a kérdés most a csehszlovák fővárosban, hogy lesz-e per azok ellen, akik ellen a politikai hajsza folyik, és akiket

a rendőrség letartóztatott. Ugyanezen a napon Bruno Kreisky (egyes információk szerint a csehszlovák diplomaták érdeklődése után) úgy nyilatkozott: Ausztria hajlandó befogadni a *Charta* aláíróit.

A Reuters január 19-i bécsi jelentése szerint Bruno Kreisky osztrák kancellár Bécsben a minisztertanács ülése után rövid nyilatkozatot adott a *Charta* '77-ről, valamint a nyugat-európai szocialista és kommunista vezetők által deklaráltakról. Kreisky a helsinki okmányokkal szögesen ellentétben állónak nevezte a prágai hatóságok eljárását a *Charta* '77 aláíróival szemben. Kilátásba helyezte, hogy hamarosan konzultálni fog a szociáldemokrata barátaival és azután döntenek, hogy milyen segítséget tudnának nyújtani.

Ám ebben a helyzetben nem tétlenkedett a baráti országok sajtója sem, hiszen a *Lityeratumaja Gazeta* prágai tudósítója a lap január 19-i számában beszámolt a csehszlovák üzemekben, gyárakban, intézményekben, egyetemeken zajló nagygyűlésekről, amelyek résztvevői tiltakozásukat fejezték ki a külföldre menekült reakciós erők újabb provokációja ellen, és követelték a szocialista Csehszlovákia elleni kirohanások azonnali beszüntetését. „A tiltakozó nagygyűlésre egy *Charta* '77 címmel nyugaton megjelent gúnyirat adott okot, amelyet a 1968-as csehszlovákiai ellenforradalom több szervezője, a vereséget szenvedett csehszlovák burzsoázia képviselője írt alá” – állapította meg a lap.

A párizsi *Le Monde* *A magyarok szolidaritása* címmel közölte január 20-án a következő hírt: Budapesten magyar értelmiségiek a napokban nyílt levelet írtak alá Pavel Kohout csehszlovák írónak címezve, amelyben kinyilvánították szolidaritásukat a *Charta* '77 aláíróival. A szöveg tiltakozik a csehszlovák kormány által életbe léptetett, az állampolgári jogok védelmezőit sújtó intézkedések ellen, és leszögezi, hogy ezek az események valamennyi európai államra tartoznak. Ezen a levélen a francia lap tudósítása szerint több tucat értelmiségi aláírása olvasható.

(Nem kétséges, hogy Helsinkiben megfogalmazott „harmadik kosár” meghatározó szerepet játszott a charta-mozgalom elindulásában. Érdemes megemlíteni, hogy Budapesten az idézett hírrel ellentétben már január 9-én szolidaritási nyilatkozat született, melyben magyar értelmiségiek üdvözölték a prágai kezdeményezést, elindítva ezzel a politikai ellenzék hosszú menetelését. Lengyelországban a szocialista berendezkedés megkérdőjelezése már ebben az időben politikai síkra terelődött, Romániából viszont egyéni szolidaritási nyilatkozat érkezett Paul Goma írótól. A *Charta* a kelet-európai országokban elsősorban az

általános emberi, politikai és szabadságjogok kivívása vagy megvédése körüli mozgalmakban fejeződött ki.)

„A *Le Monde* csütörtökön (január 21-én) a 6. oldalon közölte a magyar értelmiségiek Pavel Kohuthoz írt levelét, akik szolidaritásukat fejezték ki a *Charta '77* aláíróival, és tiltakoztak a csehszlovák kormány intézkedései ellen” – számolt be rövid hírben az MTI zárt körben terjesztett bizalmas kiadványa.

A Magyar Televízió honlapján, *Fejezetek a Magyar Televízió történetéből XXI/1.* rész címmel a következő dokumentum volt olvasható:

„Tájékoztató a Politikai Bizottság tagjai részére: »Mint ahogy az MTI 1977. január 20-i, reggeli hírösszefoglalója közölte az UPI és az AFP párizsi keltezésű jelentése alapján, a magyar értelmiség egy 30 tagú csoportja aláírásával támogatja a csehszlovákiai emberi jogok maradéktalan biztosítását és az alkotmányba foglalását követelő *Charta '77* elnevezésű nemzetközi tiltakozó mozgalom csehszlovákiai résztvevőit. A hírügynökségek jelentése megfelel a valóságnak.«” – szögezte le a PB.

„Január 18-án és 19-én külföldi megkeresésre magyar szociológusok és filozófusok egy csoportja megszervezett egy megbeszélést, ahol vita után elfogadtak egy nyilatkozatot, amelyet párizsi összekötő útján Prágába irányítottak. A nyilatkozat szövegét és aláíróinak névsorát a melléklet tartalmazza. Az ügygel az illetékes elvtársak – Óvári Miklós és Aczél György –, illetve a Belügyminisztérium illetékes szervei megfelelően foglalkoznak. Budapest, 1977. január 20. A titkárság megbízásából: Győri Imre, a KB titkára.”

Melléklet: A nyilatkozat pontos szövege

„Címzett: Mario Muchnik 5. rue Biscornet, Paris 7502 France

Feladó: Harapy Antal 1113 Györök u. 5.

Pavel Kohoutnak, a *Charta '77* szóvivőjének

Nyilatkozat

Szolidaritásunkat fejezzük ki a *Charta '77* aláíróival és elítéljük az ellenük alkalmazott repressziót. Meggyőződésünk, hogy az emberi és állampolgári jogok védelme egész Kelet-Európa közös ügye.

Budapest, 1977. január 19.

Kis János filozófus, Kenedi János kritikus, Bence György filozófus, Vezér Erzsébet irodalomtörténész, Haraszi Miklós író, Dalos György író, Szabó Miklós történész, Márkus György filozófus, Márkus Mária szociológus, Kardos Julianna vegyész, Heller Ágnes filozófus, Háber Judit szociológus, Fehér Ferenc filozófus, Donáth Ferenc közgazdász, Tordai Zádor filozófus, Petri György író, Pap Mária

nyelvész, Csalogh Zsolt író, Nádas Péter író, Eörsi István író, Mészöly Miklós író, Olvashatatlan aláírás, Pór Péter irodalomtörténész, Réz Pál kritikus, Csoóri Sándor költő, Jánossy Ferenc, Erdélyi Ágnes filozófus, Ludasy Mária filozófus, Sós Vilmos filozófus, Várady Szabolcs költő, Radnóti Sándor kritikus, Fodor Géza esztéta, Donáth Péter.”

A másolat az eredetivel szó szerint azonos. (Magyar Országos Levéltár, -288f 11/4265. MSZMP PB.)

A Politikai Bizottság 1977. január 25-i ülésének jegyzőkönyve, részlet:

„Óvári Miklós elvtárs szóbeli bejelentése alapján a Politikai Bizottság tudomásul veszi, hogy a magyar értelmiség 30 tagú csoportja aláírásával támogatta a csehszlovákiai emberi jogok maradéktalan biztosítását és alkotmányba foglalását követelő *Charta '77* elnevezésű nemzetközi tiltakozó mozgalom csehszlovák résztvevőit, – továbbá az ezzel kapcsolatos nyugati sajtóviszhangot. A titkárság intézkedését (az aláírók politikai elszigetelése; nem kerül sor velük szemben adminisztratív intézkedésekre) támogatja. Helyesli, hogy erről röviden tájékoztattuk az olasz és francia testvérpártot. A Politikai Bizottság hozzájárul, hogy az Európában működő nagyköveteink kapjanak rövid tájékoztatást a fentiekről. Felelősök: Gyenes András és Óvári Miklós elvtársak. Egyetért azzal, hogy Óvári Miklós elvtárs az osztályvezetők értekezletén rövid tájékoztatást adjon a történetekről, valamint az intézkedésekről.” (Magyar Országos Levéltár – 288f/5/710. PB.)

A *Charta* mozgalom és annak hazai támogató alighanem megértették a magyar politikai vezetéssel, hogy a helsinki záróokmány ajánlásai valójában kötelezettséget jelentenek a politikusoknak. Vélhetően ennek is szerepe volt abban a, hogy Óvári Miklósnak nem sok „intézkedésről” kellett beszámolnia. Igaz, a nyugati kommunista pártoknak küldött tájékoztatójában kevésbé ismert, nem nagy jelentőségű filozófusoknak és íróknak minősítette az aláírókat akik „ilyen alkalmakkor szívesen nyilatkoznak”, s akiket „a szereplési vágy is vezet, az a meggondolás, hogy egy ilyen nemzetközi viszhangot kiváltó ügyből ne maradjanak ki, ne maradjanak le a megszokott protokoll-listából.” Ezután viszont a testvérpártok értesülhettek a számukra legfontosabb döntésről: az ügyet belpolitikai szempontból jelentéktelennek tartjuk..., ennek megfelelően az aláírókkal szemben adminisztratív lépéseket nem teszünk.” Forrás: Murányi Gábor [HVG 1997/03. szám, 59–61. oldal • 1997.01.18.]

Az intézkedéseket – igaz, korántsem olyan drasztikusakat, mint ilyen esetben megszokhattunk – megtették helyettük mások. Réz Pált például hatállyal fel-

függesztették állásából. Csalog Zsolt író-szociológustól több kérdezőbiztosi megbízását vonták vissza, Pór Péter irodalomtörténészt pedig éppen elkészült diszsertációjának megvédésétől tanácsolták el – írta Murányi. De voltak olyanok is, akikkel csak „elbeszélgettek”, másokat pedig alacsonyabb beosztásba helyeztek.

A Charta '77 és az Európa-szerte terebélyesedő Charta-mozgalom jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a kontinens vezető lapjai szinte naponta foglalkoznak a csehszlovákiai történésekkel és azok hatásával. Nem tehet mást az MTI belső használatra szánt kiadványa sem, amely idézi, hogy a Reuters és az AP hírügynökség például január 21-én bécsi keltezéssel közölte Fehér Ferenc – az egyik aláíró – nyilatkozatát, amelyet az osztrák rádiónak telefonon adott Budapestről. Ebben az interjúban Fehér kifejtette: levélben tiltakoznak a csehszlovák kormány a másképpen gondolkodókkal szembeni megtorlásai miatt, és felveti azt is, hogy a '77-es Charta követelései egész Európát érintő kérdéseket vetnek fel.

A dán kommunisták még megértőbbek a csehszlovák hatalommal szemben. Lapjuk, a *Vendel Folk* január 23-án ugyan elítélte a kelet-európai ellenzékiekkel szemben foganasított elnyomó intézkedéseket, bebörtönzéseket és száműzéseket. Ugyanakkor a cikk emlékeztetett arra, hogy a kelet-európai ellenzék ügyét a nyugat-európai világ felfújja, mert másképp képtelen lenne fenntartani a szovjet fegyverkezésről és a szovjet fenyegetésről szóló meséjét.

Ugyanezen a napon megjelent cikkében a *New York Times* szerint – utalva a Charta aláíróira és az emberi jogokra – mindezek „új reményt adnak az amerikai íróknak és aktivistáknak ama tekintetben, hogy erkölcsi támogatást kapnak majd a Fehér Háztól és a kormánytól a Csehszlovákiában és a más országokban zaklatott és bebörtönzött írók ügyében”.

Ebben az időszakban *Le Quotidien de Paris*-ban Fejtő Ferenc írt cikket *Hel-sinki bumerángja a Szovjetunióra sújt le* címmel. Fejtő egyebek mellett említést tett a kelet-európai országokban mutatkozó új jelenségekről, az elégedetlenség mélységéről és további új társadalmi bázisok kiszélesedéséről. Fejtő utalt a lengyel, NDK és a cseh eseményekre; a magyar közvélemény, amelyet teljesen pacifikáltak, semlegesnek vélték Kádár ügyes megbékítő politikájának eredményeként, felemelte a szavát a cseh, lengyel ellenzék mellett, Pavel Kohoutnak, a '77-es charta szervezőjének küldött szolidaritási nyilatkozat 34 aláírója között több, a szellemi élet előterében álló személyiség található. A szovjetek, szokásuk szerint, a megnyilvánulások mögött egy titkos karmester kezét keresik. Fejtő

szerint a keleti országok ideológiai és rendőri apparátusa már '74 óta mozgósítási állapotban van, hogy megakadályozza a rendszerek liberalizálását a Helsiniki Értekezleten tett formai engedmények után. A legutóbbi események teljes politikai kudarcról tanúskodnak, a gazdasági nehézségek hozzájárulnak ahhoz, hogy a gazdasági körökben és a munkásság soraiban érzékenyebbé váljanak a disszidensek által felvetett problémák iránt.

Közben a szocialista rendszerhez hű prágai dolgozók demonstrációjáról sem feledkezik meg a hazai hírügynökség, amely beszámol arról, hogy január 24-én Prágában hozzávetőlegesen ötven prágai dolgozó ismertette a csehszlovák főváros üzemei, kulturális intézményei dolgozóinak elítélő állásfoglalását a *Charta '77*-ről, a Prágába akkreditált sajtó-, rádió- és televíziós tudósítók előtt.

A két világrend közötti (mai szemmel már olykor nevetséges) „sajtóháború” egyre ádázabb formát öltött. Ennek vélhetően egyik oka az volt, hogy január 25-én az AP hírügynökség az osztrák külügyminisztériumra hivatkozva beszámolt arról, hogy Ausztria a *Charta '77* összes aláírójának politikai menedékjogot biztosít. Ez azt követően látott napvilágot, hogy a bécsi kormány január 18-ai ülése után Bruno Kreisky azt nyilatkozta, hogy Ausztria hajlandó befogadni a *Charta* aláíróit.

Január 30-án a Csehszlovák Televízió egyik hírmagyarázója tagadta, hogy a csehszlovák kormány fontolóra vette volna a *Charta '77* aláíróinak száműzését. A kommentár bírálta Bruno Kreisky kancellárt a csehszlovák ellenzék kiutasításával kapcsolatos kijelentéseiért. Ahogy múltak a napok, úgy lett egyre erősebb a *Charta '77* aláíróinak lejáratására indított kampány. A Prágában működő külföldi tudósítók levelesládájukban a *Charta* egyik aláíróját Ludvík Vaculíkot kompromittáló fényképeket találtak, amelyeken az a szöveg jelent meg: *Harcom Mein kampf az emberi jogokért...*

A londoni rádió értesülése szerint úgy látszik, hogy a csehszlovák kormány elhatározta, semmi drámai intézkedést nem hoz. A prágai rádió bejelentette, hogy a deportálás kérdése nem került szóba az osztrák hatóságokkal folytatott megbeszélések során. Ezzel szemben az osztrákok azt nyilatkozták: a csehszlovák nagykövet elővett egy jegyzéket, amelyben nyolc ember neve állt, és külön megkérdezte, hogy vonatkozik-e rájuk az osztrákok menedékjog ajánlata. Ezek közül az emberek közül később többen felajánlották, hogy önkéntesen Ausztriában mehetnek családjukkal együtt, anélkül hogy elveszítenék csehszlovák állampolgárságukat. Ezt az ajánlatot a prágai polgárjogi mozgalom vezetői határozottan visszautasították. Nem férhet kétség ahhoz sem, hogy az élénk

világviszhang erősen hatott a csehszlovák hatóságok véleményének kialakítására. Az emberi jogokért folyó kampány két legismertebb vezetője, Jiří Hájek és Jan Patočka közölte, hogy berendelték őket az államügyészségi hivatalba, és úgy érzik, hogy ott figyelmeztetni fogják őket: ne tegyenek olyan kijelentéseket a nyilvánosság előtt, mint a múlt héten kiadott nyilatkozatukban. Abban az iránt érdeklődtek, hogy az emberi jogokkal foglalkozó nemzetközi egyezmények, amelyeket Csehszlovákia ratifikált, vonatkoznak-e minden csehszlovák állampolgárra, beleértve azokat is, akiket zaklatnak és elnyomnak.

Az aláírók zaklatása és megbélyegzése már-már az ötvenes évek szellemét idézte: a csehszlovák sajtó hasábjain ismét megszólaltak a „munkáslevelezők”, a lapok közölték a dolgozók kollektíváinak elítélő táviratai, sőt... A *Charta '77* aláíróit elítélő levelek közé azonban olykor kínos baki is becsúszott. Íme: „Megjelentek a feszült helyzetben mindig elővett régi kommunista propagandafigások: a dolgozói kollektívák elítélő táviratai s a felháborodott olvasói levelek a lapok közönségrovatában. Egy Prága melletti édesipari vállalat dolgozói még több kiváló minőségű csokoládé gyártásával kívántak méltó választ adni az imperialista ügynökök áskálódására, a *Rudé Právó*ban közölt olvasói levél pedig az orwelli-hašeki világ gyöngyszemét, a magát hülyének tettető svejki agyafúrtság nagyszerű dokumentumát állítja elénk: »Én ugyanúgy gondolkodom a *Charta '77*-ről, mint minden tisztességes és őszinte ember ebben az országban.«” (*Beszélő*, c.3.hu/cikkek/1977.)

Az ádáz küzdelemre jellemző, hogy február 1-jén a prágai rádió az imperializmus ügynökének minősítette Pavel Kohoutot, aki nem méltó arra, hogy a csehszlovák nemzet tagja legyen. AP azt írta: Kohout levélben panaszkodott a főállamügyésznek, hogy pár nap alatt 48 levelet kapott, amelyekben azzal fenyegették meg, hogy megverik vagy megölik, ha nem hagyja el önként Csehszlovákiát. Kohout levelet írt az útleve lhivatalhoz, és ebben azt jutatta kifejezésre, hogy úgy érzi: börtönben él, és mintha már ki is utasították volna. „Úgy érzem, hogy mindenki számára szabad préda vagyok, a telefonomat kikapcsolták, a jogosítványomat elvették, engem és barátaimat szüntelenül követnek az utcán.” Ennek ellenére nem gondolt önkéntes száműzésre.

A *l'Unità* néhány soros jelentést közölt a budapesti tudósítójától azokról a magyar értelmiségiekről, akik nyílt levélben foglaltak állást a *Charta '77*-t aláíró csehszlovák személyiségek mellett. Harminchárman vannak, köztük Kocsis Zoltán, a fiatal, Nyugaton is jól ismert zongoraművész, ismert zenekritikus. A *l'Unità* idézte a Fehér Ferenc osztrák rádiónak adott interjút, majd hoz-

záfűzte: hivatalos részről eddig semmilyen reagálás nem történt. A *Magyar Nemzet*ben ezekben a napokban megjelent Szabó Miklósnak, a nyílt levél egyik aláírójának hosszú cikke – igazolva ezzel azt, hogy a magyar hatóságok (bár többen állásukat veszítették) toleránsabban kezelték a magyar támogatók ügyét. Egyébként – jegyezte meg a lap – ennek az értelmiségi csoportnak néhány tagja már a múltban is hallatott magáról politikai vonatkozásban. A csehszlovák ellenzékkel szolidaritást vállaló magyar értelmiségiek között megtalálható Lukács György több közvetlen munkatársa is.

A csehszlovák és a szovjet sajtó a tárgyalat időszakban kemény hangon lépett fel a csehszlovákiai ellenzékkel szemben. Így például a *Rudé Právo* – miután Jiří Pelikán feljelentésében közölte a római rendőrséggel, hogy három csehszlovák ügynök érkezett Olaszországba, őt hazatérésre kényszeríttetni vagy meggyilkoltatni –, kifejtette: ezzel, a nyugati képregénybe való történettel nyomást próbálnak gyakorolni a *Charta*t megtagadókra. Ugyancsak a csehszlovák központi pártlap hívta fel a figyelmet arra, hogy a *Charta* szerzői a Pinochet-rezsimet dicsőítő antikommunistákkal egy iskolapadban tanulták meg a leckét. A moszkvai *Pravda* Igor Birjukov kommentárjában megállapította, hogy az imperialista propaganda rágalomhadjáratot indított Csehszlovákia ellen, mint írta: a *Charta* '77 hazug iromány, összeállítói a nemzetközi reakció parancsait teljesítették. A propagandafogások ócskapiacáról most azt a fantazmagóriát rángatták elő, hogy a csehszlovák nép állítólag meg van fosztva jogaitól és a szabadságától – írta a *Pravda*, majd megállapította: a csehszlovák dolgozók még szorosabban zárkóznak fel vezetőik mögött. A francia KP lapja a *L'Humanité* beszámolt arról, hogy a *Rudé Právo* elutasítja a *Charta* szerzőivel való dialógust. A francia pártlap később glosszát közölt: „Merénylet a szabadságjogok ellen Csehszlovákiában” címmel, ebben kifejezésre juttatta, hogy a csehszlovák hatóságok magatartása komolyan megosztja a francia kommunistákat. Olyan rendőri üldöztetéssel és olyan becsmérlő jelzőkkel feleltek, amelyek felhívták a szerző figyelmét, hogy a romlott, korrupt aláírók antikommunista cionista központok utasítására cselekszenek. Az ilyen írások egy drámai múlt jogtiprásaira emlékeztetnek.

A hatalom cinizmusára egyébként jellemző, hogy Chloupek Bohuslav csehszlovák külügyminiszter a CTK-nak adott interjúban kijelentette, hogy Csehszlovákia tiszteletben tartja és teljesíti a Helsink-i Értekezleten dokumentumba foglaltakat, köztük az emberi jogok védelméről szóló nyilatkozat pontjait is. Az interjúban a miniszter nem tett említést a *Charta* '77 aláíróiról.

Megszólt a *Charta '77* ügyében Willy Brandt korábbi nyugat-német kancellár is, aki szerint a prágai fejlemények komoly aggodalomra adnak okot. Sajnálattosnak nevezte, hogy Európa-szerte tisztelt személyiségek zaklatásnak vannak kitéve, ahelyett, hogy meghallgatnák álláspontjukat. Brandt kijelentette: nem szabad olyan illúziókat táplálni, hogy egy Helsinkihez hasonló konferenciával meg lehet szüntetni a kommunizmust. Arra kell törekedni, hogy a különböző természetű rendszerek között közös érdekeket találjunk, nem szabad visszatérni a hidegháborús viszonyokhoz.

A csehszlovák vezetés megpróbálja a szovjet megoldás szerint gyorsan és határozottan lecsillapítani az elégedetlenkedőket. Megdöbbenést keltett azonban, hogy nemcsak a nyugati kormányok, hanem a nyugati kommunista pártok is kemény bírálatot fogalmaztak meg az emberi jogért küzdők zaklatása miatt. Elítélte a csehszlovák politikai elnyomást a Francia Szocialista Párt végrehajtó bizottságának nyilatkozata, a száműzetésben élő csehszlovák szocialisták, a Svéd Kommunista Párt, és kifejezték tiltakozásukat, az Egyesült Államok prágai nagykövete pedig szóbeli tiltakozást intézett a csehszlovák külügyminisztériumhoz. Nagy-Britannia Kommunista Pártjának politikai bizottsága megvitatta a csehszlovák helyzetet és közleményben hangoztatta, hogy a legutóbbi fejlemények súlyos aggodalmat okoznak a kommunisták és az ország más barátai között.

Husák hatóságai folyamatosan üldözték a *Charta* résztvevőit, közülük több aktivistát hosszabb-rövidebb időre bebörtönöztek. Száznegyven magyar értelmiségi akkor nyílt levelet írt Kádár Jánosnak.

„NYÍLT LEVÉL KÁDÁR JÁNOSNAK,

AZ MSZMP ELSŐ TITKÁRÁNAK, AZ ELNÖKI TANÁCS TAGJÁNAK

1979. október 24-én Prágában súlyos ítéletek születtek Petr Uhl, Václav Benda, Jiří Dienstbier, Václav Havel, Ota Bednarová és Dana Němcová csehszlovák állampolgárok perében.

Mindnyájunkat mélységes aggodalommal tölt el, ha embereket meggyőződésük, véleményük kinyilvánításáért börtönöznek be, a világ bármely részén.

Az emberi jogok és a demokrácia védelmében szükségesnek véljük, hogy Ön, tekintélyét latba vetve, lépjen fel az elsőfokon elítéltek felmentése és szabadon bocsátása érdekében.

Budapest, 1979. október 25.”

(Forrás Magyar Füzetek 5. Szerk. Kende Péter Párizs 1979.)

Az aláírók között ott volt Alföldy Jenő kritikus; Báron György újságíró. Bacsó Béla esztéta; Balassa Péter esztéta, Bence György filozófus; Berkovits György szociológus; Betlen János újságíró; Bojtár Endre irodalomtörténész, Dalos György író, Donáth Ferenc közgazdász, Eörsi István író, Halda Aliz kollégiumi igazgató, Hamburger Mihály filozófus és benzinkútkezelő, Hann Endre pszichológus, Havas Gábor szociológus; Hegedűs András szociológus, volt miniszterelnök, Iványi Gábor lelkész; Jánosy Ferenc közgazdász, Juhász Pál közgazdász, Kenedi János kritikus, Képes Géza költő, Konrád György író, Könczöl Csaba kritikus, Kőszeg Ferenc szerkesztő, Kis János filozófus, Krassó György közgazdász, Lányi András filmrendező, Litván György történész, Ludassy Mária filozófiatörténész, Magyar Bálint szociológus, Mérei Ferenc pszichológus, Nádas Péter író, Nádasdy Ádám nyelvész, Orosz István esztéta, Osztójkán Béla író, Örkény Antal szociológus, Palotai Boris író, Pernye András zenetörténész, Pető Iván levéltáros, Petri György költő, Radnóti Sándor kritikus, Rajk László építész, Solt Ottília szociológus, Sulyok Mária színésznő, Szabó Miklós történész, Ungváry Rudolf író, Váncsa István újságíró, Vásárhelyi Miklós irodalomtörténész, Vezér Erzsébet irodalomtörténész és Zsille Zoltán szociológus.

A *Charta* látszólag elbukott, de a szocializmus már soha – egyetlen országban sem – tudott olyan lenni, mint a korábbi évtizedekben, mert a Helsinki Záróokmány harmadik kosarában foglalt eszmék összereje, az emberi jogokért való küzdelem mindig más formában és keretek között, de lassan szétfeszítette a szocialista berendezkedés által állított korlátokat.

A *Charta* megszületésének harmincadik évfordulóján – 2007 márciusában – emléktanácskozást rendeztek a prágai egyetemen, ahol Vilém Prečan cseh történész a mozgalom értékeiről és hatásáról egyebek között elmondta:

„...a *Charta* '77 nemcsak feltérképezte az egész csehszlovák jogszabály szempontjából a nemzetközi egyezményeket az emberi, a polgári, gazdasági és szociális jogokat, hanem dokumentálta is, hogy melyek azok a csehszlovák törvények, amelyek ellentmondanak a nemzetközi kötelezettségeknek...”

A *Charta* nemzetközi hatását tekintve pedig az úgynevezett Helsinki folyamat szempontjából rendkívül fontos, hiszen aláírói szerint a jelenlévő országoknak a Helsinki Záróokmányt kell követniük. Mert a tagországok, hogy tiszteletben tartásák a szabad gondolat, a lelkiismeret, a vallás és a meggyőződés szabadságát, támogatják az emberi jogokat. Az egyezmény aláírásával a kommunista kormányok beléptek egy olyan csapdába, ahonnan nem tudtak egykönnyen menekülni.

V.

AZ EUROKOMMUNIZMUS ÉS A PROLETÁRDIKTATÚRA

Egyértelmű tehát, hogy miközben a Záróokmányt aláíró szocialista országok vezetői a határok sérthetetlenségével a saját sikerüket ünnepelték, belesétáltak a harmadik kosár által állított csapdába. A szocialista tömb országai állandó védekezésre kényszerültek. A *Charta* után más lett a világ. A nyugat-európai országok kommunista és szocialista pártjai egységesen elítélték az emberi jogok, a szólásszabadság bárminemű korlátozását. Világossá vált tehát a szocialista blokk térszűkítése, amely az eurokommunizmusról folytatott vita nyomán tovább fokozódott.

A hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején megerősödő olasz, spanyol és francia kommunista pártok vezetői ugyanis rájöttek: ha meg akarják őrizni társadalmi népszerűségüket, választási eredményeiket, még a moszkvai támogatás kedvéért sem száműzhetik programjukból az európai politikai kultúra általánosan elfogadott játékszabályait, a polgári társadalmak olyan értékeit, mint az emberi jogok, a többpártrendszer, a kulturális és a szellemi életben érvényesülő pluralizmus, vagy éppen a vallásszabadság. Sőt, a Spanyol Kommunista Párt főtitkára, Santiago Carrillo könyvében (*Az eurokommunizmus és az állam*) a kelet-európai szocializmus jövőjét az eurokommunista eszmék elfogadásában látta. Ez olyannyira feldühítette a moszkvai vezetőket, hogy az októberi forradalom 60. évfordulóján rendezett moszkvai ünnepségen Santiago Carrillo nem kapott lehetőséget arra, hogy a szónoki emelvényről köszöntse a Szovjetunió és szövetségesei által kiemelkedőnek tartott eseményt... Carrillo könyvében egyebek között kifejtette: a spanyol kommunisták törölték programjukból a proletárdiktatúrát. Ezért újra kell gondolniuk az állam, a hatalom és a forradalom szerepét: a forradalom a nyugat-európai országokban csakis békés, demokratikus, legális és fokozatos lehet.

A forradalom hatvanadik évfordulóján így aztán Carrillo helyett Berlinguer ismertette meg a moszkvai vezetőkkel felszólalásában eurokommunista nézeteit, amely abban az időszakban nem csupán a nyugat-európai polgárokat, hanem a kelet-európai – reformokra vágyakozó – szocialista, kommunista vezetőket is szellemi izgalomban tartotta... A keleti tömb kommunista pártjai nehéz helyzetbe kerültek, a Reagan által meghirdetett csillagháborús tervet követő fegyverkezési kényszer, a nyugat-európai testvérpártok által elfogadott eurokommunizmus egyre inkább az elszigetelődés veszélyét hordozta magában. A változás lassan érlelődött. Az emberi jogok – a Helsinki Záróokmány hatására – az összeurópai ügyek rangjára emelkedtek, és ezt tudomásul kellett venniük a szabadságjogokat kordában tartó kelet-európai tömb országainak is. Már nem volt visszaút.

Az MSZMP vezetői sosem keveredtek hangos vitába az eurokommunizmust vallók nézeteivel. Sőt, a magyar állampárt mindenkit megértő, mindenkivel szövetségre törekvő politikája azt sejtette, hogy akár egyet is tudna érteni az olasz és spanyol kommunisták nézeteivel. Hiszen a párt vezetői nem egy nyilatkozatukban hangoztatták: el tudják képzelni, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba történő átmenet békés úton, a parlamentáris demokrácia szabályai szerint menjen végbe. Mi több, a párt vezetői az egypártrendszert sem tartották kizárólagosan követendő útnak, csak azt hangoztatták: Magyarországon történelmileg alakult így a helyzet... Ahogy elfogadták azt is, hogy a nyugat-európai kommunista pártoknak sajátos körülmények között kell elérkezniük a szocialista társadalomba, és az sem biztos, hogy oda kizárólag a proletárdiktatúrán át vezet az út...

Egyre inkább fel kellett hát ismerni, hogy a magyarországi '56, a Prágai Tavasz, Szoltsenyicin és az orosz ellenzék bebörtönzése és kiutasítása csak a létező szocializmus látszólagos győzelmét jelentette. Hiába börtönözték be a *Charta '77* kezdeményezőit, hiába sikerült elszigetelni az egyre több helyütt megjelenő elégedetlenséget a világtörténelem színpadán – egy láthatatlan rendező vezérletével – már a szovjet hatalmi övezetben – egy új színdarab próbái kezdődtek meg...

Ekkor már nem csupán az emberi jogokról volt szó. 1978-ban ugyanis történt valami, amire talán nem számított senki sem. Harminchárom napos uralkodás után, 65 éves korában meghalt I. János Pál pápa (Albino Luciani), aki rendíthetetlen derűje miatt nagy népszerűségnek örvendett a hívők körében, akik „mosolygós pápának” nevezték. A mosoly azonban nemsokára a hívők arcára

fagyott, mert szeptember 28-án a pápát holtan találták dolgozószobájában... A korabeli tudósítások szerint az eső ellenére október 4-én több mint egymillió hívő zarándokolt el a szentatya ravatalához. Halálát a hivatalos közlemény szerint szívelégtelenség okozta. A rejtély máig megoldatlan, mert az ebben kételkedők gyanakvását nem sikerült eloszlatni azóta sem. A gyanakvók úgy vélik: környezete nem viselte volna el azokat a reformokat, amelyeket be akart vezetni. Jelezte, hogy nem tűrte volna el a fényűzést, rendbe kívánta tenni a Vatikáni Bankot, amelynek ténykedése sok találgatásra adott okot, s amelynek vezetőit 2012-ben helyezték vád alá hűtlen kezelés miatt... Még ma is vannak, akik I. János Pál pápa megmérgezésre gyanakszanak.

Ezt az elképzelést Jesus Lopez Sáez nevű szalézi szerzetes próbálja bizonyítani *El día de la cuenta* (angol címe: *The Day of Reckoning*), valamint David A. Yallop *In God's Name* című könyvében. Ebben a kérdésben az igazi előrelépést I. János Pál közelgő boldoggá avatása jelentheti, amikor I. János Pált exhumálni kell majd... (forrás: Wikipédia)

A feljegyzések szerint azonban I. János Pál pápának megadatott az, hogy megnevezze saját utódát. Amikor utódlása a valószerűtlenül rövid uralkodása alatt szóba került, I. János Pál így fogalmazott: „...aki előttem ült a konklávé...” Az ülésrend alapján így találtak rá a lengyel Karol Wojtyła bíborosra... Ő lett a katolikus egyház történetében az első szláv pápa. A világpolitika formálásához lengyel pápára volt szükség.

Wojtyła megválasztásának világtörténelmi szerepe ma már egyértelmű. A konklávé döntése olyan zavart okozott a szocialista táboron belül, amilyenre nem sokan számítottak, talán Nyugaton sem. A zavarodottságot jól jellemzi Mitrovits Miklós *II. János Pál első lengyelországi látogatása* című frásából kölcsönzött bekezdés, mely szerint: „A lengyel vezetés viselkedését jól jellemzi egy, a magyar Állami Egyházügyi Hivatalban készült dokumentum, amikor azt írja, hogy »még az a kissé abszurd következtetés is kiolvasható – a lengyel párt tevékenységéből –, hogy a bíborosi kollégium a lengyelországi szocializmus sikereit kívánta jutalmazni Wojtyła megválasztásával.«.” (KÚT 2007/1–2.)

Az igazi gondot az okozta, amikor Wojtyła reményét fejezte ki, hogy láthatja még Krakkót... A lengyel állami és pártvezetés ugyanis három ízben zárkózott el VI. Pál lengyelországi látogatása elől. Más volt a helyzet azonban II. János Pál vágyálmával. Mint Mitrovits idézett cikkében írta: Gierek is elismerte, hogy „a pápának, mint Lengyelország polgárának joga van a beutazásra”. A lengyel pártvezető azzal próbálta meggyőzni Brezsnyevet, hogy „éles konfliktusokhoz

vezethetne a társadalom katolikus részével”, ha megtagadnák a beutazást. Ezt végül a szovjet pártvezető is „belátta”, majd nyíltan megmondta Giereknek a Kreml kérését, vagyis hogy ne engedjék Lengyelországba látogatni a pápát: „mondjátok meg neki, ő bölcs ember, mondja azt, hogy megbetegedett, és nem jön”. Brezsnyev értette, hogy nem tagadhatják meg nyíltan II. János Pál pápa hazalátogatását, hiszen az óriási elégedetlenséget váltana ki a lengyel társadalomban. A cél tehát az volt, hogy maga a pápa mondja le az utat, azaz „diplomáciai betegség” miatt ne menjen Lengyelországba. Gierék egyrészt attól tartott, hogy a lengyel pápa jelenléte feléleszt bizonyos rendszerellenes hangokat, és bebizonyosodik a „nemzet erkölcsi-politikai egységéről vallott” ideának a veresége, amellyel a vezetés legitimálni próbálta magát 1970 után.

Másrészt mind a Vatikán, mind a lengyel egyházi vezető körök azzal próbáltak nyomást gyakorolni Gierekre, hogy komoly veresége lenne az országnak a pápa látogatásának elutasítása, illetve számolni lehet a lengyel társadalom elégedetlenségével, amely a nehéz, csőd közeli gazdasági helyzetben meggyengítheti a vezetést. Végül Gierék engedett és 1979. március 2-án közlemény tudatta a közvéleménnyel, hogy a Lengyel Népköztársaság hivatalos meghívót küld a Vatikánba II. János Pál pápának. A meghívás június 2-tól 10-ig szólt”. II. János Pál első lengyelországi zarándoklata alkalmával, 1979. június 2-án a lengyel nemzet fiaként érkezett Varsóba. A hivatalos találkozót a varsói Belwederben tartották, ahol Edward Gierék első titkár fogadta a pápát. Itt is elszenvedett azonban a hatalom egy kisebb vereséget, hiszen nem sikerült elérni a négyszemközti találkozót a pápával, végül Wyszynski prímás is jelen volt a megbeszélésen – írta Mitrovits.

A *Bunte* című nyugatnémet lap így írt: „A pápa látogatása felszabadította a lengyelekben a nagy testvériség és az egység érzését. Lehetőséget adott arra, hogy demonstrálják az egyházzal való széles szolidaritást. És reményt adott nekik: a hitük elég erős ahhoz, hogy legyőzzék a félelmet és az elnyomást.”

Mitrovits említett írásában Pavlov tábornokot, a KGB varsói rezidentúrájának vezetőjét idézte, aki emlékirataiban arról írt „ez a látogatás kevésbé vallási, inkább politikai volt, támogatást nyújtott a politikai ellenzéknek; a Karol Wojtyła által Lengyelországban energikusan folytatott sokéves ellenzéki tevékenység megerősítése volt. Még Gierék is – aki már nem bírta kontrollálni a folyamatokat – elismerte a rendszerváltás után, hogy a pápa lengyelországi útja „sok párttag számára igazi sokk volt”. A párt tekintélye összeomlott, az ideológiai nevelés teljes csődöt mondott. A pápa első, nagy tömeg előtt való szerep-

lésére június 2-án került sor a varsói Győzelem-téren (ma Piłsudski-tér), az Ismeretlen Katona sírjával szemben felállított hatalmas kereszt alatt. Talán itt tartotta a tartalmát tekintve a legjelentősebb beszédét II. János Pál pápa az egész látogatása során.

A Győzelem-terén tartott szentmiséjén elhangzott homíliájában II. János Pál ekként fogalmazott: „Így kiáltok én, a lengyel föld fia, én, II. János Pál pápa, így kiáltok veletek együtt: Szálljon le ránk a Te lelked! És újítsa meg a földet! Ezt a Földet!”

II. János Pál lengyelországi látogatása sikeresen készítette elő és szolgálta a hetvenes-nyolcvanas évek vatikáni politikáját. A lengyel társadalom – az értelmiség vezetésével – egyre inkább törölte szótárából a hatalomtól való félelmet, a romló gazdasági helyzet hatására nőtt az elégedetlenség, fokozódott a társadalmi feszültség. Miközben – kiérdemelve a Szovjetunió elismerését – a pápa szót emelt a fegyverkezés csökkentéséért, a konfliktusok békés megoldásáért, ugyanakkor kiállt az emberi jogokért és a vallásszabadságért, erősítve ezzel azokat a társadalmi csoportokat, amelyek egyre élesebben kritizálták a fennálló szocialista társadalmi berendezkedést. A Vatikán hamar felismerte, hogy alighanem Lengyelország a szocialista tábor leggyengébb láncszeme, ahonnan segíteni lehet a balti köztársaságokban a katolicizmus „felélesztését”, talpra állítását.

Mint Mitrovits írta: a Vatikán mindent megtett, hogy növelje támogatóinak számát a nem hívők között is. Ugyanakkor az „SZKP vezetése adminisztratív úton is akadályozta az egyház tevékenységét. 1980. október 4-én döntést hozott a lengyel sajtó korlátozásáról a Szovjetunió területén. Szigorúan korlátozták minden Lengyelországból származó újság, folyóirat, könyv és egyéb sajtótermék bevitelét a Szovjetunióba. Ennek az intézkedésnek a következtében 1981. január és február hónapjában lefoglaltak 55 ezer *Bibliát*, 500 darab egyházi naptárt, 1100 vallásos jellegű könyvet, brosúrát, amely Lengyelországból származott.

E sajtótermékek terjesztése bűncselekménynek számított. Sok letartóztatás történt, elsősorban a *Litván katolikus egyház krónikája* című folyóirat terjesztése miatt. A sajtóhoz hasonlóan korlátozták a Lengyelország és a Szovjetunió közötti turistaforgalmat is.”

A Vatikán sikeres politikája (benne II. János Pál lengyelországi látogatásával) a hetvenes évek második felében bátorítást adott az óriási gazdasági bajokkal küszködő lengyel társadalomban az egyre erősebben megszerveződő lengyelországi ellenzéki csoportoknak. E csoportok segítségével ugyanis a lengyel társadalom tekintélyes hányada eljutott a nemzeti ellenállásig, amelyet az 1980.

július 1-jén bekövetkezett áremelések váltottak ki. Az egyre nehezebb életkörülmények között élő munkások a drasztikusan emelkedő húsárak hatására fizetésemelést követeltek, és sztrájkkal fenyegetőztek. Júliusban több lengyel városban sztrájkok robbantak ki. A nemzeti ellenállásban a fordulatot azonban 1980. augusztus 14. jelentette, amikor a gdanski Lenin Hajógyár munkásai is sztrájkba léptek. A hajógyárban ekkor már működtek az illegális szakszervezetek, s alig több mint két hét múlva a lengyel politikai vezetés arra kényszerült, hogy tárgyalásokat kezdjen a szabad szakszervezetekkel. Augusztus 31-én pedig már több mint hétszáz gyár munkásai csatlakoztak a sztrájkbizottsághoz a lengyel tengermentésén.

A kormány politikai vereségét jelentette, hogy augusztus végén kénytelen volt tárgyalni, majd megállapodni az addig illegálisan működő szakszervezetekkel, amelyek az áremelések visszavonása és a fizetésemelések mellett már egyre több politikai követelést fogalmaztak meg a tárgyalások további feltételeként. A hatalom kénytelen volt hozzájárulni a párttól független szakszervezetek megalakításához. Szeptember 17-én a szakszervezetek a gdanski hajógyár kapujára kifüggesztették a 21 pontos követelésüket tartalmazó listát. Ellenzéki értelmiségiek pedig tanácsadóként csatlakoztak a független szakszervezetekhez. Ezzel Lengyelországban új időszámítás kezdődött.

Az 1980-as évek a Szolidaritás és a hatalom nyílt politikai küzdelméről szóltak. Ennek a küzdelemnek első „áldozata” Gierek pártfőtitkár lett, akit szeptember elején a LEMP KB leváltott tisztségéről. A Szolidaritás egymás után aratta politikai győzelmét. Elérték azt, hogy emlékművet állíthassanak az 1970-es gdanski hajógyári sortűz áldozatainak, majd – általános sztrájkfenyegetés után – azt is, hogy november 10-én a bíróság (a sztrájkjogot megadva, és a párt vezető szerepét elvetve) nyilvántartásba vette a Szolidaritás szakszervezetet, melynek legfőbb szervezete az Országos Egyeztető Bizottság lett, vezetőjévé Lech Wałęsát választották.

Közvetlenül a Szolidaritás bejegyzése után előbb diákok, majd a független egyéni gazdák kezdték meg sikeres küzdelmüket az önrendelkezés jogának elismeréséért. Ehhez alig néhány hónapra volt szükség. 1981 februárjában mindkét önálló szervezet megalakult. A hatalom zavarodottságát jelzi, hogy a pártfőtitkári szék után a miniszterelnöki székben is változás történt. 1981. február 12-én Wojciech Jaruzelski lett Lengyelország miniszterelnöke, aki három hónapos sztrájkmentes időszakot kért a Szolidaritástól. Ez azonban nem valósult meg, mert alig egy hónap elteltével karhatalmisták megverték három Szolidaritás-ak-

tivistát. A konfliktus elsimításában hiába vállalt közvetítő szerepet a lengyel katolikus egyház feje és II. János Pál pápa is, a Szolidaritás március 27-én négy órás figyelmeztető sztrájk élére állt. Négy nap múltán a miniszterelnök és a független szakszervezeti elnök megállapodása zárta le a konfliktust. A kormány ígéretet tett az ügy kivizsgálására, a Szolidaritás pedig visszavonta a sztrájkfenyegetést.

Éppen ebben az időszakban tartották hadgyakorlatukat (s hosszabbították meg határozatlan időre) Lengyelországban a Varsói Szerződés csapatai. A politikai és a hadvezetés nyilván ezzel próbált lelki nyomást gyakorolni a lengyel népre – mindhiába. Ennyire futotta, meg arra, hogy Brezsnyev követelje a lengyel vezetőktől a hadiállapot bevezetését. A „háttérben” ott volt a Helsinki Záróokmány, amely nem engedte meg a mások belügyeibe való beavatkozást... Tisztában volt ezzel a szovjet vezetés is, amely kénytelen-kelletlen kitartott a be nem avatkozás elve mellett, de csaknem háromnegyed évig fennmaradt (a Varsói Szerződés katonai vezetői és a szocialista tömb országai számára, kiknél erősebben, kiknél óvatosabban) az a nyomás, amely a lengyel vezetőket a hadiállapot bevezetésére ösztökölte...

„Éjfél előtt kikapcsolták az egész országban a telefonvonalakat, valamint katonai ellenőrzés alá vették a rádiót és a televíziót. Éjjélkor kezdték meg a Szolidaritás aktivistáinak a letartóztatását és internálását. Néhány nap leforgása alatt több mint ötezer ember került külön e célra előkészített táborokba. A hadiállapot fennállása idején összesen közel 10 ezer főt internáltak.” (Forrás: Wikipédia)

1981. december 13-án Jaruzelski (aki ekkor már a LEMP első titkára is volt) elrendelte Lengyelországban a hadiállapot bevezetését, ami ténylegesen 1983. július 22-ig tartott. A hadiállapot első napjaiban kijárási tilalmat rendeltek el, ezeket internáltak, börtönöztek be, felfüggesztették a társadalmi szervezetek és a szakszervezetek működését, rengetegen emigrációba kényszerültek, és több helyütt sor került véres összecsapásokra is, továbbá ezeket bocsátottak el állásukból. Ez volt a szocialista hatalom utolsó győzelme a nép fölött.

VI. BÁTOR HÍRSZERZŐK...

Az 1963-as esztendő döntő fordulatot hozott a magyar nép történetében. Addigra egy politikai alkufolyamat következtében csaknem háromezer '56-os elítéltet szabadon bocsátottak, cserébe a magyar kérdés lekerült az ENSZ napirendjéről. Magyarország – ha korlátok között is – a szocialista táboron belül saját útját járta. A termelőszövetkezetek megszervezése, dominánssá válása után lazultak a kényszerek, ha korlátozottan is, de jelen voltak a szocialista országok modelljétől eltérő tulajdonformák. (Bács-Kiskun megyében például nem a termelőszövetkezetek, hanem zömmel szakszövetkezeti forma jellemezte a paraszti gazdálkodást, amely egészen más érdekeltségi viszonyokat teremtett.) A '68-as gazdasági reform – ha a Prágai Tavasz miatt rövid idő alatt megfeneklett is – megőrzött valamit az új érdekeltségi viszonyokból. A háztáji, a nagyvállalatokon belül alakult gmk-k érdekeltté tették az embereket a többletmunka vállalásában. Ha lassan is – és csekély mértékben –, de elkezdődött egy lassú s a rendszer lényegéből adódóan torz polgárosodás. A hatalom nem akart mindenáron az emberekre telepedni, kiterjedt titkosszolgálati és besúgó hálózata révén úgyis mindent tudott a polgáiról. „Aki nincs ellenünk, az velünk van” – fogalmazta meg még a hatvanas években Kádár a puha diktatúra alapelvét, ami megmutatkozott az ország nemzetközi megítélésében is. Rendszeressé váltak a kétoldalú találkozók, Kádár a keleti tömb alighanem leginkább elismert politikusa lett.

Helsinkiben elhangzott felszólalásából pedig – elsősorban a kulturális kapcsolatok bővítése és az információk cseréjéről mondott szavait – a legolvasottabb nyugati lapok is kiemelték. Vélhetően ez a politika is szerepet játszott abban, hogy 1978. január 6-án Cyrus Vance amerikai külügyminiszter az Országház kupolacsarnokában átadta Apró Antalnak, az Országgyűlés elnökének a magyar koronát. (Amerikai kérésre az eseményen a párt vezetői nem vettek részt.)

A *Népszabadság* két teljes oldalon számolt be az eseményről, felidézve Cyrus Vance és Apró Antal beszédét, majd képriportot közölt az eseményről, amely-

nek egyik fotójáról az derül ki, hogy Paskai László bíboros érsek jelenlétét nagyon fontosnak tartották a külföldi tudósítók. A beszámoló felsorolta, hogy az ünnepi eseményen megjelentek az Elnöki Tanács, az Országgyűlés, a kormány, a tudományos élet, a szakszervezetek, a történelmi egyházak, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának képviselői, továbbá Illyés Gyula író, Mizik László, a Csepeli Vas- És Fémművek lakatosa, valamint Noszlopi Péter állattenyésztési brigádvezető.

Az akkori *Magyar Nemzet* tudósításában kiemelte Carter amerikai elnöknek a magyar elnökhöz intézett levelét, melyben egyebek között ezt írta: „A büszkeség őszinte érzésével tölt el, hogy visszaadhatom Magyarországnak népének ezt a felbecsülhetetlen értékű kincset, amelyet megóvni a II. világháború szörnyű pusztítása óta az Egyesült Államok számára megtiszteltetés volt...”

Majd így folytatódott az elnöki üzenet: „A korona visszaadása tükrözi a népeink és kormányaink közötti kapcsolatok fejlődését, és találkozik a magyar nép nemzeti törekvéseivel. Hisszük, hogy ez erősíti a Helsinki Záróokmány szellemét, amely mellett az amerikai és a magyar nép alapvetően elkötelezte magát.”

A Hazafias Népfront lapjának szerkesztői felütötték az *MTI Bizalmas* kiadványát, mert szükségesnek látták, hogy olvasóikat megismertessék a nemzetközi sajtó egyik-másik írásának rövid összegzésével is. A TASZSZ a két világrend közti örökös küzdelem jegyében így ítélte meg az eseményt: „Az ereklje visszaadására a Magyar Népköztársaság kormányának kitartó, ismétlődő követeléseai eredményeként került sor.” A washingtoni rádió kommentátora így foglalta össze a véleményét: „I. István koronája visszatér Budapestre, ahová tartozik. Ahhoz a néphez, amelynek életerejét, múltját jelképezi.” Az AFP francia hírügynökség beszámolója szerint: „A korona és a koronázási ékszerek visszaszolgáltatása beleilleszkedik a helsinki megállapodásokba, s egyben az enyhülési politika továbbvitelét szolgálja.”

A korona tehát visszakerült Budapestre, s mint tudjuk, a politikában még a gesztusok sem történnek ok nélkül...

*

A magyar politikai vezetés a hetvenes évek elején még – legalábbis kommunikációjában – nem engedte „begyűrűzni” az 1973-as olajválság hatásait. Az 1979-es olajár-emelkedés árfelhajtó következményeit már akárhogy is próbálták volna magyarázni. A társadalmi tapasztalat és – nyilván Helsinki hatásaként is – az

egyre inkább megállíthatatlan, Nyugatról érkező információ, a megnyíló határok kapcsán szerzett saját tapasztalatok kikezdték a politikai vezetők addig megingathatatlanak hitt tekintélyét. A nyolcvanas évek elejétől megjelenő szamizdat kiadványok mellett tetten érhető, hogy voltak olyan sajtóorgánumok, olyan közszereplők és hírlapírók, amelyek és akik az első nyilvánosságban is tágtítani próbálták a „kimondhatóság határait”. Ahogy nyilván Helsinki utóhatásaként (ahol Kádár először beszélt a határon túl élő magyarokról) jelenhetett meg a *Magyar Nemzet*ben 1977. karácsonyán és 1978. január 1-jén Illyés Gyula *Ady és Herder* című cikke, amely (nyilván nem Pethő Tibor főszerkesztő személyes bátorsága és felelősségvállalása, hanem) a pártközpont akarata nyomán került a lapba, s vázolta fel az erdélyi magyarság reménytelen helyzetét. De a belpolitikai tárgyú publicisztikákban és riportokban is túl lehetett már lépni a Patyolat és a BKV bírálata, egyes folyóiratokban pedig – a legkíméletlenebb társadalomkritikával egyenértékű – kutatási eredmények, elemzések jelenhettek meg, amelyeket a napilapok publicisztikákban ismertettek meg a társadalom szélesebb rétegeivel. A nyolcvanas évek elején a hatalomnak egyetlen szavába került volna, hogy elnémítsa ezeket a hangokat. Mégsem tették meg, talán nem véletlenül... „Csupán” a szovjet csapatok magyarországi jelenléte, Kádár személye és 1956 értékelése volt messziről kerülendő téma a hivatalos nyilvánosságban.

A két olajárrobbanás után egyre nehezebbé vált a viszonylagos jólét fenntartása. A politikai hatalom rettegett az életszínvonal csökkenésétől, az ebből fakadó elégedetlenségben ugyanis ötvenhat rémképét látta. Elkezdett hát kiutakat keresni, előbb olcsó banki hitelek segítségével finanszírozta az egyre nehezebben fenntartható életszínvonalat, majd a nyolcvanas évek elején felgyorsította a tárgyalásokat Magyarország világbanki felvételéről. Ennek azonban több mint egy évtizedes előzménye volt.

Mint Torda Csaba *A nemzetközi valutaalaphoz történő csatlakozásunk és az azt megelőző időszak krónikája* című tanulmányában írta: a Világbankhoz történő csatlakozás már 1973-ban napirendre került, mert a tervezett beruházásokhoz szükséges forrásokat Magyarország már nem remélhette sem a KGST-től, sem a Szovjetuniótól. „Az 1973. december 4-én megtartott Politikai Bizottság üléséről készült anyag szerint többen is támogatták, hogy belépjunk, mert beruházási hitelekre van szükségünk (Pl. a réz kibányászásához 40-50 millió dollár értékű berendezés kellene). Az ügy előadója, Nyers Rezső szerint a Szovjetunió már nem tud vállalni ilyen nagy terheket, és neki is előbb-utóbb érdeke lesz belépni a nemzetközi pénzügyi szervezetekbe. Véleménye szerint a belépéssel kapcsola-

tosan nem nagyon vannak hátrányok, kötöttebbé válik azonban a pénzügyi gazdálkodásunk. Olyan adatokat kérnek tőlünk, amelyeket nyugodtan megadhatunk. Valuta le- és felértékelést a jövőben csak az IMF hozzájárulásával végezhetünk. Elmondta továbbá, hogy a belépés 10 éve napirenden van, 1967-ben – bár Koszigin ellene volt – beléphettünk volna, de nem tettük meg.” – idézte Torda Csaba Nyers Rezső szavait.

Az 1974-es magyar-szovjet tárgyalásokon ismét felvetődött a világbanki tagságunk kérdése, ez a téma azonban – írta Torda – vélhetően az ottani elutasítás miatt három évre lekerült a napirendről. „Nem csak az egyre nagyobb ütemben növekedő adósságállomány és a szocialista országok közötti kereskedelmi nehézségek súlyosbodása hatott negatívan gazdasági helyzetünkre, de 1979-ben az úgynevezett »begyűrűző olajárrobbanás« is megrázta a teljes szocialista táborn” – olvasható Torda Csaba tanulmányában. Ezek a gazdasági ökolcsapások olyanmnyira megrendítették a politikai vezetést is, hogy kénytelenek voltak újra és újra elővenni a végső megoldásként aposztrofált, az ikerintézményekhez történő csatlakozási javaslatokat. Ezt erősítette meg 1979 februárjában a Politikai Bizottságnak a belépésre vonatkozó állásfoglalása is: „Kádár János szóbeli bejelentése alapján a PB tudomásul veszi a tájékoztatást a PM és az MNB vezetőivel történt találkozóról. A Politikai Bizottság úgy határozott, hogy „...korábbi állásfoglalásának megfelelően, március közepén ismét napirendre tűzi a Világbankkal, illetve a Nemzetközi Valutaalappal történő esetleges belépésünk megvitatását.”

Alig múlt el néhány hét, az oroszoknak újfent sikerült elbátortalanítaniuk az ebben a kérdésben Moszkvában tárgyaló Kádárt – aki ekkor még szuverenitásunkat is féltette az esetleges világbanki csatlakozástól. A döntés meghozatalában e bizonytalanságok ellenére – az ügy legtöbb akkori szereplője szerint – feltehetően Kádár János 1981. júliusi krími útja hozta meg a fordulatot. Ezen a találkozón ugyanis az első titkár eléggé egyértelműen meggyőződhetett arról, hogy a szovjet vezetés ekkor már szavakban sem tudott reális alternatívát ajánlani a gondok KGST-kereteken belüli megoldására. A legvégső lökést nagy valószínűséggel az a levél adta meg, mely Kádárt hazatérésekor várta, tudatva, hogy a szovjet fél az 1981–1985 közötti előzetesen megígért kőolajszállítás mértékét évenkénti 6,5 millió tonnáról egyoldalúan 5 millió tonnára csökkenti.”

A döntést azonban nem volt könnyű meghozni még ennek ellenére sem.

„A Politikai Bizottság 1981. október 13-i ülésén határozat született arról, hogy a PB előterjesztése alapján a Központi Bizottság foglaljon állást a csatla-

kozással kapcsolatosan: „A Politikai Bizottság tudomásul veszi, hogy a Magyar Nemzeti Bank pénzügyi szakértői a kapott felhatalmazásnak megfelelően előzetes tájékoztató jellegű tárgyalásokat folytattak a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank képviselőivel. Úgy határoz, hogy a Központi Bizottság 1981. október 22-én kezdődő ülésén javasolja: a Központi Bizottság foglaljon állást hazánknek a Nemzetközi Valutaalaphoz és a Világbankhoz történő esetleges csatlakozása kérdésében. – áll az idézett dokumentumban.”

Az október 13-i bizottsági ülés szó szerinti jegyzőkönyvéből két hozzászólást is érdemes kiemelni: Havasi Ferenc tájékoztatásából kiderült, hogy az MNB előzetes tájékoztató jellegű tárgyalásai során egyértelműen elhangzott, hogy az Amerikai Egyesült Államok is támogatná a csatlakozásunkat. Gyenes András pedig felvetette, hogy a Központi Bizottságnak zárt ülésen kellene tárgyalnia a témát, valamint azt is ki kell emelni, hogy a szovjet elvtársak a téma többszöri tárgyalásakor mit mondtak erről a kérdésről. Zárszóként elmondta: „Bizonyos politikai játékokra lesz lehetőség.” A végső döntés felelősségét megint csak tovább halogató határozat háttérében feltehetően az húzódott meg, hogy Kádár a nagyobb pártnyilvánosságot jelentő KB-támogatottságot szeretne volna felmutatni kifelé és befelé is. De nem is ez volt az igazán figyelemreméltó. Inkább az, hogy a határozat már nem a „szovjet elvtársakkal való konzultációt”, hanem csupán „a lépésről való tájékoztatást” írta elő, ami nemigen fordult elő a két párt addig hivatalosan csakis a teljes nézetazonossággal jellemzett kapcsolatában – fogalmazott tanulmányában Torda Csaba.

A Budapesten nehezen megszületett döntés után már nem kellett sokáig várakozni. Az MTI *Bizalmas* kiadványa 1982. május 5-én az alábbi figyelmeztetéssel érkezett a magyarországi napilapok főszerkesztőihöz: „Kizárólag a címzett személyes tájékoztatására: a DPA jelenti: Magyarország belépésével megszerzi a jogot, hogy segínyt kérjen a nyugati ipari országok döntő befolyása alatt lévő IMF-től fizetési mérlegproblémáinak rendezésére, illetve hiteleket kapjon a gazdaság korszerűsítéséhez. A Világbank tagjai közé való felvétele hamarosan várható, valószínűleg még a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank május 12–14 között rendezendő Helsink-i közgyűlése előtt. Magyarország 400 millió dolláros kvótával lép be az IMF-be, ennek 75 százalékát saját valutájában fizeti be, 25 százalékát pedig devizában vagy külön lehívási jogban. A kvóta, amely az egyes országok gazdasági erejét tükrözi, Magyarország esetében természetesen igen szerény, meghatározza a kérhető hitel lehetséges nagyságát és az IMF szervezeteiben lévő szavazati jog mértékét.”

A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* május 6-án Magyarország a Nemzetközi Valutaalap tagja címmel a washingtoni pénzügyi körökre hivatkozva hírt adott arról, hogy az valutaalap kormányzói nagy többséggel megszavazták Magyarországot felvételét.

A Reuters szerdán este egy gépelt oldal terjedelemben az IMF szóvivőjére hivatkozva adta hírül, hogy Magyarország a Nemzetközi Valutaalap 146. tagja lesz, csütörtökön az amerikai külügyminisztériumban sorra kerülő aláírási ünnepség alkalmából lép be hivatalosan az IMF-be, valószínűleg még a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank május 12-14-e között rendezendő Helsink-i közgyűlése előtt. Ezekben a napokban a nyugat-német lapok meglehetősen nagy terjedelemben számoltak be Magyarország felvételéről a Nemzetközi Valutaalapba.

Május 7-én a *Wall Street Journal* fél hasábon ismertette olvasóival, hogy jóváhagyták Magyarország felvételét az IMF-be. Magyarország IMF tagsága várhatóan javít az ország képén a nyugat szemében és megtisztítja az utat a budapesti kormány számára az esetleges kereskedelmi bankhitelek felvételére. Magyarország jelentkezett a Világbankba is, az IMF testvérszervezetébe, a bankból származó értesülések szerint ezt a jelentkezést várhatóan néhány napon belül elfogadják. Az IMF-felvétel rutinszerű jóváírása a WSJ szerint éles kontasztban állt Lengyelország hasonló kérelmének kezelésével, ezt a jelentkezést a nyugati hatalmak ad acta tették, miután az országban rendkívüli állapotot vezettek be. A WSJ szerkesztőségi riportere meg nem nevezett forrásokra hivatkozva rámutatott, hogy értesülése szerint a lengyel kérelem elbírálására nem kerülhet sor mindaddig, amíg Lengyelországban a politikai helyzet nem javul.

Minden angol lap kiemelte, hogy Magyarország a kelet-európai országok közül – Románia után – másodikként lett tagja az IMF-nek.

Magyarországot 1982-ben az államcsőd közeli állapottól a Világbank és a Valutaalap hitelei mentették meg. A szocialista tervgazdálkodás – ha nagyon lassan is – hasonlítani kezdett a piacgazdaságra. Növekedett a magángazdaság szerepe, szintűgy az infláció, megállt az életszínvonal emelkedése, néhány év alatt megkétszereződött az ország eladósodása. Magyarország elindult a piacgazdaság felé vezető úton.

A Pelikán Kiadó 1994-ben – Bodzabán István és Szalay Antal szerkesztésében – *A puha diktatúrától a kemény demokráciáig* címmel könyvet jelentetett meg a rendszerváltás éveiről. A kötet egyik riportérének interjút adott az abban az évben Budapesten járt, B. úrként aposztrofált üzletember, korábban a CIA alkalmazottja, aki arra a kérdésre: milyen szerepe volt az amerikai hírszerzésnek

a „szocializmus aláaknázásában”, elmondta: a Brzezinski-doktrínából a nyolcvanas évek második felében logikusan következett, hogy „Magyarországnak kedvet kellett csinálni a hitelfelvételhez”.

B: „Természetesen mi is értékeltük, figyelemmel kísértük a magyarországi változásokat, és azt tapasztaltuk, hogy elkerülhetetlen a rendszer bukása. Tehát számítottunk rá, de nem ilyen hamar. Az volt az elképzelés, hogy az egypártrendszer alapvetően megmarad, esetleg kisebb pártokat aktivizálnak, amelyeket be lehet vonni a hatalomba, s ez kifelé is mutatta volna a hajlandóságot a demokratizálásra.

Kérdező: „Ön szerint mi gyorsította meg a folyamatot?”

B: „Gorbacsov politikája. Mert azt a túloldaltól mi is láttuk, hogy csak akkor lehet bármilyen változás, ha a szovjet hatalom valamilyen módon ehhez hozzájárul. A két világhatalom vezetője valószínűleg megállapodott abban, hogy a szovjet lemond a közép-kelet-európai térségben fennálló hatalmáról. Ezt a megállapodást nem tették így közzé, hiszen a nyugati hatalmak sem hittek az ilyen nagyarányú és gyors változás lehetőségében. Nem készültek fel erre, amit igazoltak a németországi és más országbeli következmények is.”

A kötetben megszólalt I. úr, a magyar titkosszolgálatokhoz közel álló személyiség, és noha természetesen nem kívánta magát megnevezni, érdemes felidézni a szavait:

I: „Úgy 1987 közepétől soha nem észlelt merészséggel közelítették meg a nyugati hírszerző szolgálatok a magyar állampolgárokat. Magyar szakembereknek, diplomatáknak, sőt, még hírszerző tiszteknek is tettek beszervezési ajánlatot. Nem köntörfalaztak, egyszerűen megkeresték a kiszemelt személyeket, azzal, hogy, amennyiben »túl akarják élni« a hamarosan bekövetkező politikai változást, akkor működjenek együtt velük. Elsősorban az amerikai és az akkori nyugatnémet hírszerzők tettek ilyen ajánlatokat. Egyben »garantálták«, hogy a rendszerváltozás után majd ők gondoskodnak róluk.

– Sikerültek a beszervezési kísérletek?

– Tudomásom szerint nem. Ettől függetlenül előfordulhatott sikeres beszerzés, de arról nyilván nem beszéltek.”

(Akkor vélhetően tévedésből terjedt évekkel ezelőtt az a terjedelmes lista az interneten – ma már ez nincs rajta a világhálón – azokról a politikusokról és közszereplőkről, akik nem tudtak ellenállni a „csábításnak”, vagy csak egyszerűen biztonságban túl akarták élni a rendszerváltás zavaros éveit. Közülük többen – sokan párt és tisztség nélkül – még ma is a magyar közélet szereplői.)

Tény azonban: ilyen ígéreték és garanciák birtokában már nem kellett igazán hősnek lenni ahhoz, hogy valaki sűrösse a változásokat. Ki-ki – habitusától függően – építhette, építtethette saját bálványimádóival a saját szobrát... Még biztosabbak lehetünk benne, hogy ehhez nem kellett bátorság, ha tovább olvasuk B. úr, az üzletember, az egykori CIA-ügynök szavait. Íme: „A szó szoros értelmében nem készült forgatókönyv, a kelet-európai országok felszabadítása azonban a CIA alapvető feladata volt. Az teljesen mindegy, hogy melyik doktrína szabta meg a változások kialakításának a fő irányát, de ez volt az alapcélkitűzés... Fegyveres összetűzésről szó sem volt. A változást úgy kellett segíteni, hogy közben ne alakuljon ki konfrontáció az akkor még erős katonai hatalmat képviselő Szovjetunióval... Talán emlékeznek még Palmer amerikai nagykövet tevékenységére. Amerikából rendkívül finom eszközökkel igyekeztek segíteni a rendszerváltozást. Ezért is kaptak különböző nyugati országokba szóló meghívásokat az ellenzék képviselői, de bedobtak minden egyebet is. Nem volt nehéz látni, hogy Magyarország leggyengébb pontja a gazdaság és az eladósodás. Erre csak »rá kellett dolgozni«... A taktikai cél szerint Magyarországot olyan helyzetbe kellett hozni, hogy az óriási hitelek hatására gazdaságilag összeroppanjon.”

Ugyanebben a kötetből tudhatjuk meg, hogy ugyanerről a kérdésről Pulai Miklós, az Országos Tervhivatal akkori elnökhelyettese, a Világbank magyarországi kormányzója így vélekedett: „Ez duma, utólagos okoskodás. A megértéshez tudni kell, az IMF, a Világbank és az egész bankvilág nagyra tartotta, hogy mi mindig fizettük a tartozást, akkor is, amikor már nyakig voltunk... De a tisztánlátásban az sem mellékes, hogy a Magyar Nemzeti Bankban már 1967-ben kezdeményeztük belépésünket a Világbankba. 1981-ben végül a szovjetek tudta nélkül léptünk be az IMF-be.

– Ez hogyan történt?

– Kihasználtuk, hogy Kádárt nagyon megsértették a szovjetek. Kádár a Krím-ben nyaralt, ott találkozott Brezsnyevvel meg a többiekkel, akik semmit nem mondtak neki, de mire hazaért, az asztalán talált egy levelet, hogy a következő időszakra szóló évenkénti hat és félmillió tonna olajszállítást másfélmillió tonnával csökkentik. (Ennek az volt az oka, hogy azt a másfél millió tonna, olcsón kapott olajat a magyarok feldogozva, extraprofittal adták el a nyugati piacokon – említi meg Torda Csaba korábban már idézett tanulmánya.) Ez nagyon rossz szul érintett bennünket, hiszen hatott még a második olajárrobbanás, az afganisztáni bevonulás utáni gazdasági retorzió, s az egyre bonyolultabbá vált lengyelországi helyzet is. Marjai kihasznáta, hogy Kádárt megbántották, s

elkezdte szervezni belépésünket az IMF-be. Javasolt egy teljes hírzárlat mellett összehívandó PB ülést az ügyről, de Kádár azt válaszolta, hogy ehhez a KB hozzájárulása szükséges. Arra viszont sikerült rávenni Kádárt, hogy ennek a napirendi pontnak ő legyen az előadója. Már csak az volt a kérdés, miképp lehet ezt úgy megoldani a döntés után s a felvételi kérelem washingtoni benyújtása közben, hogy Moszkva ne értesüljön a szándékunkról. Létkérdés volt a belépés, ezt Kádár is tudta. Végül úgy oldották meg a dolgot, hogy a felvételi kérelmünkkel külföldön készenlétben állt a futár, s várta, hogy mikor indulhat Washingtonba. Abban a pillanatban, amikor a KB ülésen megszületett a döntés, a futár azonnal indult az amerikai fővárosba. Így, mire a KB ülés szünetében bárki is értesíthette a budapesti szovjet nagykövetséget, s utána Moszkvából befuthatott a helytelenítő telefonüzenet, Kádár joggal mondhatta: sajnos, már nem tehetünk semmit...”

Szép, kerek s kicsit talán romantikus is ez a konspirációs történet, ehhez csak azt kell fenntartás nélkül elhinni, hogy a kérelem megfogalmazásáról, a futár útjáról egyetlen szó se szivárgott ki a szovjet követségre, és a KGB magyarországi megbízottai is „átaludták” ezt az időszakot...

A Pelikán kiadó gondozásában megjelent A puha diktatúrától a kemény demokráciáig” című könyv – amely kétségtől számos új információt tartalmaz, és a rendszerváltó éveket új nézőpontból mutatja be – fogadtatása nem volt egyértelmű. Hegedűs B. András például a Beszélő 1994. október 13-ai számában azt vetette a szerkesztők szemére, hogy nem jelölték: a tizenöt szerző közül, ki, melyik interjút készítette? S az sem világos, hogy a szerkesztők milyen szempontok szerint, és mit válogattak a közölnél nyilvánvalóan hosszabb beszélgetésekből? Majd azt a kérdést tette fel: igaz-e mindez? Íme a válasz: „Persze, akár igaz is lehet. Ám mégsem jutunk közelebb a valósághoz, mert a nyilatkozók csak az igazat mondják, s nem a valódit, akkor sem, ha nem szépítik a múltat. Ugyanis mind ugyanonnan felülnézetből látták, mondták, csinálták amire itt emlékeznek.”

A szerkesztők azt sejtették – vetette a szemükre Hegedűs B. András –, mint ha Pozsgay valóban „történelmi jelentőségű nyilatkozata” előtt nem történt volna semmi, mintha Magyarország sorsa Máltán dőlt volna el. Pedig akkor már túl voltunk a rehabilitáción, az EKA tárgyalásokon, a négyigenes népszavazáson, akkor már csak brutális erőszakkal lehetett volna visszafordítani a politikai változásokat.

De térjünk vissza oda, hogyan is vezetett az utunk az IMF és a világbanki csatlakozáshoz? Torda Csaba idézett tanulmánya szerint ugyanis szó sem volt

semmiféle konspirációról, a magyar politikai vezetés tájékoztatta a szovjet vezetést a hosszú éveken át érlelt és meghozott döntésről.

„A Központi Bizottság 1981. október 22-én kezdődő ülésén javasolja: a Központi Bizottság foglaljon állást hazánknak a Nemzetközi Valutaalaphoz és a Világbankhoz történő esetleges csatlakozása kérdésében.” Az október 13-i bizottsági ülés szó szerinti jegyzőkönyvéből két hozzászólás is kiemelésre érdemes: Havasi Ferenc tájékoztatása alapján kiderült, hogy az MNB előzetes tájékozdó jellegű tárgyalásai során egyértelműen elhangzott, hogy az Amerikai Egyesült Államok is támogatná a csatlakozásunkat. Gyenes András pedig javasolta, hogy a Központi Bizottság zárt ülésen tárgyalja a témát, valamint, hogy ki kell emelni azt is, hogy már több ízben szót váltottak erről a szovjet elvtársakkal, és arról is, hogy mit mondtak. Zárszóként elmondta: »Bizonyos politikai játékra lesz lehetőség.«”

Az MSZMP 1981. október 22-i ülésére Havasi Ferenc, a KB titkára előkészítő anyagot készített a felvételi kérelemről. Ebben egyebek mellett tudatta: a szovjet elvtársakkal folytatott konzultációja során a szovjet elvtársak elmondták, hogy ezek a pénzintézetek a nagytőke és az imperializmus által meghatározott szervezetek, ezért ők a belépést nem helyeslik, de a döntés a magyarok dolga.

„A csatlakozás azonban nekünk gazdaságilag előnyös, mert erősíti pozícióinkat a hagyományos hitelezői körben; a Nemzetközi Valutaalap részéről számíthatnánk az ár- és árfolyamrendszer fejlesztését segítő hitelekre, a Világbank-kölcsönök pedig egyes, számunkra fontos beruházások – így például az energetika, az infrastruktúra, a környezetvédelem, a mezőgazdaság fejlesztésének – finanszírozására jöhetnek számításba; mint ahogy a tájékoztató is tartalmazza, beszélítésként részt vehetnénk más tagországok beruházásaiban, úgyhogy ilyen esetekben mentesülnénk az egyébként elkerülhetetlen hitelnyújtások terhei alól; s végül olyan információkhoz juthatnánk, amelyek külgazdasági tevékenységünk javításához hasznosak lennének” – fogalmazott előadásában Havasi Ferenc.

A Központi Bizottság tagjai tisztában voltak a döntésük jelentőségével. A felszólalók szavaiból érződött, hogy kényszerűségből voksolnak igennel a belépésre, elsősorban azért, mert a Szovjetunió másfél milliárd tonnával csökkentette az évi kőolajszállítás mennyiségét. A kényszerűséget jól tükrözik Kádár János szavai:

„Ebben a körben tudomásul vettük, indokaikat megértjük. Aztán rákezdtem a saját versünkre. Megmondtam, ott is megismétlem, hogy ez rossz hír számunkra, és ez, sajnos, alapjaiban érinti a mi új öt éves tervünknek nemcsak az ener-

giahordozókra vonatkozó mutatóit, hanem a többit is. Ilyen szempontból új helyzet előtt állunk. Mi egyeztettük ezt a tervet, parlamentbe vittük, nyilvánosságra hoztuk, ez a párt és a kormány ötéves terve, amit az egész nép ismer. Ebben vannak ezek a minimális célok, amit most szóban is mondtam, ugyanezt ott írásban megismételtem, minimális nemzetijövedelem-növelés, az életszínvonal megőrzése, a nyugati adósság, nemzeti fizetési mérlegünk bizonyos karbantartása. Leírtam, hogy ezektől a céloktól mi komoly politikai következmények nélkül nem tágíthatunk. És ezt is vegyék komolyan az elvtársak. Számítsák ki ennek a következményeit, ha mi ezektől el kell hogy álljunk. Úgyis csak isten nevében tudjuk ezt is tartani, látják.”

Veress Péter külkereskedelmi miniszter úgy vélte: „Elvtársak! Meggyőződésem, hogy Magyarország függőségét vagy függetlenségét a nyugati gazdaságtól egyáltalán nem valamilyen gazdasági szervezethez való tartozás határozta meg a múltban és fogja meghatározni a jövőben, hanem a gazdaság, a belpolitika, a politika szilárdsága általában.”

Tímár Mátyás a Magyar Nemzeti Bank akkori elnöke drámai képet festett az ország gazdasági helyzetéről. Íme: „A beruházásoknál 16%-os rátánál vagyunk. Magyarországon soha ilyen alacsony nem volt. A költségvetést kell és nyomjuk is lefelé, és ehhez mindenkinek a megértése, a segítsége kell. Hát akkor az életszínvonalhoz lehet nyúlni? Az életszínvonalhoz nyúlni nagyon kockázatos dolog, elvtársak!”

Kállai Gyula, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának elnöke a szocialista világrendszer feltette ettől a döntéstől: „Engem egy kicsit nyugtalanít az is, hogy a vitában ezt az egész kérdést ilyen szigorúan véve gazdasági és pénzügyi kérdésként kezeljük. Én teljes mértékben elhiszem, amit itt felsoroltak, teljes mértékben elhiszem, hogy azok nagyon fontos és átgondolt információk és tények, amelyeket itt a Központi Bizottsággal közöltek. Ugyanakkor érzésem szerint ez nem egyszerűen pénzügyi tranzakció. Nem az!”

Most benne vagyunk egy olyan helyzetben, amikor igen éles harc folyik a tőkésvilág és a szocialista világrendszer között. A múltkoriban már volt szó erről a lengyel helyzet kapcsán, és akkor is mondtunk, hogy persze, ez a harc ilyen, hullámvölgyek, hullámhegyek formájában folyik a két világrendszer országai között, de most mintha többről is volna szó, mint egyszerűen arról, hogy ennek a fejlődésnek újabb hullámvölgyében vagyunk. Mert itt már olyan dolgok vannak, hogy a két világrendszernek ez a harca nagyon komolyan sújtja a szocialista világrendszert, a szocialista világrendszer egyes országait, és ebből na-

gyon-nagyon komoly harc árán lehet csak kilábalni. És ez az ellenünk folyó harc korántsem ért véget, nemcsak azzal, hogy most a Lengyel Egyesült Munkáspárt első titkári funkciójában változás történt, még nem tudjuk, hogy mi lesz, teljesen nyitott ott a kérdés, hogy mi lesz ezután. Egy dolgot azonban lehet látni, hogy az egész kapitalista világ, az imperializmus arra vesz irányt, hogy hogyan tudná a szocialista országoknak minél szélesebb körét föllazítani, hogyan tudna a maga eszközeivel behatolni, és így tovább. Szeretném megjegyezni: én világéletemben és most sem tartok attól, hogy ne menjünk bele a nyílt harcba. Az világos dolog, hogy nekünk ezt vállalni kell, és bele kell menni ebbe a nyílt ütközetbe” – mondta, és javasolta, vegyék le a kérdést a KB napirendjéről, s a döntést halasszák néhány évvel későbbre.

*

A döntés azonban megszületett: „A Központi Bizottság egy ellenszavazattal hozzájárul, hogy a Minisztertanács kezdeményezze hazánk felvételét a Nemzetközi Valutaalapba és a Világbankba.

Úgy határoz, hogy a döntésről tájékoztatni kell az illetékes szovjet vezetőket.”
(Forrás: MOL M-KS 288. f. 5. cs. 838. ő. e. *Eredeti géppel írt jegyzőkönyv*)

„A Politikai Bizottság tudomásul veszi a Központi Bizottság október 22-i határozatainak végrehajtásával kapcsolatos tennivalókról adott szóbeli tájékoztatást. Egyetért azzal, hogy a Központi Bizottságnak a Nemzetközi Valutaalapba és a Világbankba történő felvételünk kezdeményezésével összefüggő állásfoglalásról Lázár György elvtárs levélben tájékoztassa Tyihonov elvtársat, a Szovjetunió Minisztertanácsának elnökét. Ajánlja, hogy a levél elküldésére november első felében kerüljön sor.”

Az ügy fontosságát jelzi, hogy nem telt el egy hónap a PB október 13-i ülése óta, ahol a csatlakozás kérdése újra felvetődött, hogy Puja Frigyes külügyminiszter aláírta a mindkét nemzetközi pénzügyi intézményhez való csatlakozási kérelmet, amelyet Fekete János, a Magyar Nemzeti Bank elnökhelyettese 1981. november 4-én adott át Washingtonban. Az szintén jelzésértékű információ, hogy a KB állásfoglalásáról csak a csatlakozási kérelem aláírását követően, és mindössze egy nappal a benyújtását megelőzően tájékoztatták hivatalosan a szovjet vezetést. A Politikai Bizottság 1981. november 10-i ülésén Havasi Ferenc így nyilatkozott az ügyről: „Szeretném jelezni, hogy a döntésnek megfelelően mi 3-án a moszkvai nagykövetségünkön keresztül Lázár elvtárs levelét eljuttattuk

a Szovjetunió kormánya első elnökhelyetteséhez, Arhipov elvtárshoz, tekintettel arra, hogy Tyihonov elvtárs szabadságon volt...

Ugyanezen a napon, az átadást követően néhány órával Lázár elvtárs fogadta Pavlov elvtársat, akit tájékoztattott erről a lépésről." Bár a felvételi kérelem benyújtását a PB határozatának megfelelően a hazai sajtóban meg sem említették, azonban a november 3-i, Moszkvában átadott levelet követően, másnap a nagykövetek útján a szocialista blokk országai is kaptak egy rövid értesítést a magyar vezetés lépéséről. A részletes magyarázatot Kádár János aláírásával, egy levél formájában november 23-i keltezéssel kapták meg a baráti országok főtítkárai.

A csatlakozási kérelem benyújtását követően az ígéretének megfelelően az IMF azonnal megkezdte a valóban példátlanul gyors felvételi eljárást. 1981. november 24. és december 10. között a Valutaalap szakértői küldöttsége a kijelölt magyar szakértőkkel Budapesten tárgyalásokat folytatott a népgazdaság helyzetéről, a gazdaságpolitikáról és a gazdaságirányítási rendszerről. Ennek alapján a nemzetközi pénzügyi szervezet képviselői egy jelentésben összegezték tapasztalataikat és egyben javaslatot tettek a tőkerészesedésre. Magyarország érdekeit a felvételi eljárás során Jacques de Groote a belga ügyvezető igazgató képviselte, aki egyben az Ausztria, Belgium, Luxemburg és Törökország összetételű országcsoportot is vezette. A szakértők javaslatát 1982. március 16-án a Tagfelvételi Bizottság teljes egészében, egyhangúlag elfogadta.

Aligha gondolhatja bárki is komolyan, hogy Magyarország a szovjetek tudta (és legalább hallgatólagos beleegyezése) nélkül lépett be a Világbankba és a Nemzetközi Valutaalapba...

Kállai Gyula komoly aggályai ellenére a magyar politikai vezetés azonban ezekben az időkben már vakmerőbb lépésekkel is kísérletezett. Horn Gyula például arról számolt be a *Cölöpök* című könyvében, hogy 1981 tavaszán Budapesten, a Külügyi Szálló különtermében meghívta egy kávéra Eugen Zelbmannt, Helmut Schmidt kancellár különleges ügyekkel foglalkozó főtanácsadóját: „Meglépődött, amikor hirtelen azzal fordultam hozzá, hogy hivatalos kapcsolatokat szeretnénk létesíteni az EGK-val, ez azonban nem képzelhető el a németek segítségével nélkül. Részletesen kifejtettem elgondolásainkat a nem hivatalos tárgyalások menetéről, majd a kötendő egyezmény lényegéről.”

Horn leírta azt is, hogy a Központi Bizottság Gazdasági Osztályának két munkatársa volt beavatva ebbe az ügybe. A magyar kormányzat képviselői igencsak meglepődtek – és természetesen mereven elzárkóztak –, amikor a titkos tárgyalásokon ezt a kérdést a német partnerek szóba hozták... Az ilyen informális

tárgyalások során vetődött fel Kádár bonni látogatása, amelyen szóba került az EGK-val kötendő megállapodásunk. Erről Horn így írt: „Az önök javaslatára mindent megtettünk embereinken keresztül, hogy előmozdítsuk az egyezmény létrejöttét. Sajnos, kiderült, hogy nagyok az eltérések az elképzeléseink között. Brüsszel számára még az sem világos, hogy önök pontosan milyen tartalmú megállapodásra gondolnak. Különben is Magyarország számára súlyos konfliktust okozna a Szovjetunióval való kapcsolatban e frigy a közösségekkel.”

Bármilyen meglepő, Helmut Schmidt kancellár óvta a magyar politikai vezetést egy ilyen politikai döntés elsietésétől, ahogy a német kancellár óvatosságra intette a magyar politikusokat és bankszakembereket a Valutaalaphoz és a Világbankhoz történő csatlakozásunk kérdésében is...

A kérdés természetesen lekerült a napirendről. Az azonban bizonyos, hogy a magyar diplomáciának (legalábbis a beavatottaknak!) nem ez volt az egyetlen kísérlete a változtatásra. Ezt bizonyítja a Horn Gyula halálát követően a *The Times*-ben megjelent írás (a hvg.hu hozta nyilvánosságra), amelyben Sir Malcolm Rifkind brit politikus – aki akkoriban külügyi államtitkár volt a brit kormányban –, Horn pedig az MSZMP KB külügyi osztályának vezetője volt. A brit politikus visszaemlékezése szerint Horn egy „érzékeny ügyben” kért tőle titkos találkozót. Sir Malcolm tudomása szerint Horn hasonló ügyben járt az NSZK-ban és Franciaországban is.

„A brit politikus beszámolója szerint Horn Gyula a találkozón közölte vele, hogy Magyarország nem a »szovjet dominanciájú gazdasági tömbön«, a KGST-n keresztül, hanem közvetlenül szeretné felvenni a kapcsolatot az EGK-val. Moszkva nem tudott erről a döntésről, és a magyarok nem is akarták ezt a szovjet fél tudomására hozni addig, amíg nem voltak bizonyosak abban, hogy az EGK kedvezően fogadja a kérést. A megkeresés az EGK részéről kedvező fogadtatásra lelt, és ez volt »az első szögek egyike a szovjet koporsóban« – fogalmaz a szombati *The Times*-ben megjelent írásában Sir Malcolm Rifkind” – idézte a hvg.hu (2013.jún.29.) a brit politikus visszaemlékezését.

Vélhetően erre alapozta Horn Gyula azt a véleményét, mely szerint a rendszerváltást nem a demokratikus ellenzék, a nyugati nyomás vagy a Szovjetunió összedőlése idézte elő, hanem csakis az állampárt egyes vezetőinek – hazai reformerók – érdeme. „Nem szívesen dicsekszem, de tény: mi voltunk azok, akik idejében felismerték a nemzet érdekeit és cselekedtünk. (...) Az új politikai elit tudatosan és nem az utca nyomására döntött úgy, hogy be kell vezetni a többpártrendszer” – nyilatkozta 2002-ben.

Az alighanem kizárható, hogy a Központi Bizottság egyik osztályvezetője saját elhatározásból kezdeményez ilyen megbeszéléseket... Ahogy az is, hogy magyar politikai vezetés a világbanki tapasztalatok birtokában tisztában volt azzal: ilyen kérést a Nyugat nem teljesít a politikai intézményrendszer reformja nélkül.

Bár Moszkvában Brezsnyev halála után a gerontokrácia képviselői marakodtak a hatalomért, a magyar külügyi szakértők már 1983–84-ben felfigyeltek a szovjet sajtóban megjelenő cikkekre. Legalábbis ez derül ki abból, amit Dérer Miklós (abban az időben a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem adjunktusa) nyilatkozott *A puha diktatúráról a kemény demokráciáig* című kötet egyik szerzőjének: ezek a cikkek azt sejtették, hogy valami készül. Igaz, ezekben az írásokban el volt rejtve a lényeg, de szerinte a CIA munkatársai már idejében kiolvasták az ezekben rejlő üzeneteket. Igaz, ez nálunk 1986 táján vált világossá, akkor, amikor 1986-ban Reykjavíkban Reagan és Gorbacsov leszerelési tárgyalásai konkrét eredmény nélkül zárultak, ám a tárgyalófelek egyértelműen kijelentették: a III. világháborúnak nem lehet nyertese...

*

A nyolcvanas évek a csendes beletörődés évtizedeként mutatkoztak. Beérett a kádári politika. A megteremtett lassú polgárosodás lehetősége miatt depolitizálttá vált a magyar társadalom. A lengyel Szolidaritással rokonszenvezők száma nemigen haladta meg az akkor szerveződő demokratikus ellenzék szűk körét, míg a népi értelmiség egyéni kapcsolatok révén „ismerkedett” és rokonszenvezett az érdekvégyesítés lengyel formájával. Az sem kapott (kaphatott) különösebb nyilvánosságot, hogy egykorvult kollégámat, Szász Istvánt a *Magyar Nemzet* szerkesztőségéből vitték el a rendőrök, mert lengyel párjával, Mirával – névvel és címmel vállalva „tettüket” – levelet írtak a kerületi pártbizottságokra és a kerületi rendőrkapitányságokra, felszólítva az ott dolgozókat arra, hogy lengyel mintára alakítsák meg a magyar Szolidaritást... Rendőrségi tudósítónk szerint Szász azzal őrijtette meg a rendőröket, hogy követelte: minden kihallgatási jegyzőkönyvbe írják bele, vele nagyon rendesen bántak a rendőrségen... Igaz, újságírói állását elveszítette, de nemsokára a szamizdat egyik terjesztőjeként találkozhattunk vele, majd néhány év múlva – a megjelenést követően, 1986-ban – tőle vehettük meg a szerkesztőségben Aczél Tamás és Méray Tibor, majd az ő könyvét az 1956-os forradalomról, valamint a *Beszélő*

legfrissebb számait... Aligha hiheti bárki is, hogy minderről csak éppen a Kádár-rendszer gondosan kiépített ügynökhálózata nem értesült...

1981. március végén azonban mintha a hivatalos nyilvánosságban is mozdulni látszott volna valami. Végigfutott a szerkesztőségeken a hír, hogy a közgazdaságtudományi egyetem fórumán megalakul az „ellen-KISZ”... Zsúfolásig megtelt az előadó, nekünk, tudósítóknak már csak a lépcsőkön jutott hely. Igaz, alternatív ifjúsági szervezet megalakításáig nem jutottak el a résztvevők, a délutántól késő estig tartó eszmecsere hangvétele azonban eltért az addig megszokott egyetemi fórumokétól. Hosszú vita folyt arról, hogy az egyetemek nem készítene fel azokra a feladatokra, amelyeket a társadalom támaszt az értelmiséggel szemben. Tudomásul kellene már venni azt is, hogy a hallgatók igénylik az 1945–56-ig tartó történelmi utunk valósághű megismerését. Szó esett az ösztöndíjak elértéktelenedéséről, meg arról, hogy a hallgatók – az értelmiségi létre készülve – miért kényszerülnek arra, hogy alkalmi munkával teremtsék elő a megélhetésükhöz szükséges pénzt. És megfogalmazódott az igény arra, hogy az egyetemisták a jelenleginél öntevékenyebb érdekvédelmi és politikai munkát akarnak végezni... A jogi karon rendezett egyetemista fórumon pedig arról faggatták a hallgatók a szónokot, hogy belépünk-e a Világbankba. (*Magyar Nemzet* 1981. március 27.)

A rendszerváltás folyamatát elemezve alig esik szó az 1983. évi I. – a választójogról szóló – törvényről, amely a nyolcvanas évek közepén (ha sután is) némi pezsdülést hozott a hazai közéletbe.

„A kötelező több jelöltes választásról a törvényt én készítettem elő. Az 1983-as decemberi törvény után a *Le Monde* azt írta, hogy Pozsgaynak sikerült egy képtelenség, hogy ami szabad, az kötelező. Majd '85. június 8-ra kiírták a választásokat, s választani már ennek a törvények az alapján kellett – nyilatkozta Pozsgay Imre 2013. január 22-én az ATV *Húzás* című műsorában –, egy valamire a pártközpont nagyon ügyelt: ahol megvolt a lehetősége, hogy ellenzéki jelölt is induljon, ott ők vették át a jelölőgyűlést és elfoglalták a helyet, azaz megsemmisítették a népakaratot. Ezek után hívott meg az ellenzék engem, még 1985 áprilisában a Rakpart Klubba, ott volt vagy 400 ellenzéki és szimpatizáns Kis Jánostól Mécs Imréig, Solt Ottiliáig, ott volt az egész úgynevezett demokratikus ellenzék élcsapata; a téma az volt, hogy ellenzéki indulhat-e a jelöltek között. Mondták, tegyek vallomást, hogy a hatalom vagy a törvény oldalán állok-e. Én a törvény oldalán állok, de nincs akkora hatalmam, hogy megvédjem, viszont ha ez a hatalom ezt így folytatja, akkor meg fog bukni és a szocializmus-

nak nevezett kísérlet csupán egy rosszlemkű ténye lesz a történelemnek. Ezt szó szerint elmondtam ott, ez benne is van a jegyzőkönyvben.”

A választójogi törvény korszerűsítése már az 1980-as választások után felvetődött, jórészt azért, mert sok településen csak nehézségek árán sikerült olyan embert találni, aki vállalta volna, hogy tanácsagnak jelölteti magát. Sikerült hát depolitizálni a magyar társadalmat. Így – levéltári források szerint – az MSZ-MP Központi Bizottsága 1980. június 24-ei ülésén napirendjére tűzte a választójogi rendszer korszerűsítését, és Korom Mihály vezetésével „bizottságot küldött ki” erre a feladatra. Ezt a megbízatást 1981 márciusában megerősítette, és kijelölte a KB közigazgatási és adminisztratív osztályát, hogy segítse a bizottságot feladata végrehajtásában.

Meghatározó volt a Központi Bizottság 1982. november 11-én tartott ülése, amelynek bevezetőjében Kádár elsratta a néhány nappal korábban meghalt Leonyid Iljics Brezsnyevet, biztosította a Szovjetuniót, hogy szolidárisak lesznek az új szovjet vezetéssel. Majd szóba került az is, hogy Lengyelországban a szűk-ségállapot ellenére is biztosított a szocializmus vívmányainak védelme.

Második napirendi pontként Korom Mihály előadásában a választójogi törvény korszerűsítése került szóba, a szokott pártzsargonban. „Az általános választás – mondta a szónok – nagy jelentőségű politikai esemény. Közel nyolcmillió ember dönt a jelöltekről, a Hazafias Népfront által meghirdetett, a párt politikáján alapuló nemzeti programról. Milliók vesznek részt a választási gyűléseken, százezrek mondják el véleményüket. A választási kampány olyan eseménye közéletünknek, amely alkalmat ad arra is, hogy a legszélesebb körben felmérjük politikánk társadalmi fogadtatását, kérjük a lakosság véleményét a további célokról, és mozgósítsunk minden becsületes állampolgárt a közös feladatok megoldásában való cselekvő részvételre.”

Bízott abban, hogy ismét rang lesz tanácsagnak lenni, s a vesztes nem „bukott emberként” éli meg vereségét, mert a törvénytervezet bevezetni tervezi a pótképviselő és póttanácsag intézményét is, s előírta a kötelező kettős, illetve többes jelölést, létrehozta az országos listát, s bevezette a javaslat a visszahívás intézményét is, továbbá leszögezte a szónok azt is: erősíteni kell a választás népfőnt jellegét.

A központi bizottság egyben felkérte a Hazafias Népfrontot, hogy véleményezze az elképzelést és tegyen javaslatot a választójog korszerűsítésére. A határozattervezetben szerepelt: a kettős, illetve többes jelölés kötelezővé tétele, a

pótképviselői és a póttanácsstagi mandátum rendszeresítése, az országos lista bevezetése, valamint a választási szervezet és eljárás egyszerűsítése.

A „vitában” Kádár János még aggályoskodott is. Azt mondta, ő a törvény szövegében a kötelező szót „elmellőzné”, hogy ne legyen az egésznek kényszerítő jellege. Javasolta is: úgy kellene megfogalmazni, hogy legalább két jelölt indul, de fogalmazhatna a törvény úgy is, ahogy Kubában: maximum nyolc jelölt lehet. Volt felszólaló, aki azt vetette fel: olyan lesz, mintha az embereknek két tojás közül kellene választaniuk, más pedig amiatt akadékoskodott: mi lesz, ha a törvény hatályba lépése után csökken a munkahelyi jelölőgyűlések szerepe? Egy másik tanácskozáson pedig az előjáróságok létrehozásának szükségességét támogatva azt vetette fel az egyik felszólaló, hogy miután a falvak zömében megszűntek a tanácsok, a tsz-ek, és az iskolák összevonása meg körzetesítése miatt elköltöztek az agronómusok és a tanárok, már csupán a pap tud tájékoztatást adni a falu közéletéről. Szó esett arról is, hogy az országos listán is indokolt lenne két jelölt indítása, ám aggályként fogalmazódott meg: hogyan dönt akkor a választópolgár, ha a megyei párttitkár és a pap közül kell választania?... Így aztán ezt a javaslatot elvetették... Ilyen és ehhez hasonló „parázs” viták jellemezték a Központi Bizottságban az új választójogi törvény előkészítését.

Az 1983. április 6-án keltezett PB dokumentum második oldalán az áll: „A választási törvényt célszerű lenne úgy módosítani, hogy a választók az országgyűlési és helyi (községi, városi, fővárosi kerületi) tanácsstagi választások során mindenütt legalább két jelöltet állítsanak. E megoldástól az várható, hogy növeli a választók politikai aktivitását, és jobban szolgálja a különböző érdekek érvényesülését.”

„A kettős, illetve a többes jelölés általánossá tételével a Hazafias Népfront Országos Tanácsa egyetértett. Jelezte azonban, hogy a különböző fórumain a vitában felvetődött: nem jogszabályi, hanem politikai eszközökkel kellene elérni, hogy mindenütt legalább két jelölt induljon.”

Felvetette még a népfront azt is, hogy a választások során biztosítani kell a jelöltek esélyegyenlőségét. Korom Mihály meg is dicsérte a népfrontot: „A HNF OT témával foglalkozó ülése nagyon felelősségteljes, nagyon konstruktív és nagyon hasznos is volt. Hát, jeleztük az előterjesztésben, hogy milyen javaslatot fogadtunk el, de a fő dolog, hogy a KB előzetes elgondolásába vágó vita volt.”

Ennek a dokumentumnak a 7. oldalán olvasható, hogy Korom Mihály még azt is mondta érvként: „a többes jelölés az állampolgár irányába jelent valamilyen nyitást, valamilyen demokratizálást vagy igazi demokratizálást.”

Felgyorsultak az események, a Központi Bizottság 1983. július 6-ai ülésnek második napirendi pontja szintén a választójogi törvény módosítása volt. Korom Mihály leszögezte: „a Központi Bizottság felkérésére a Hazafias Népfront Országos Tanácsa az előzetes elgondolásokról széleskörű és felelős vita alapján alakította ki egyetértő és támogató véleményét, és tett további javaslatokat” – ezek megegyeztek a KB elgondolásaival.

Ha bárki aggályoskodott volna, hogy egyszeriben túl szélesre sikerült tárnai a demokrácia kapuit, Korom megnyugtatót mindenkit. (jegyzőkönyv 28. oldal)

„A szocializmussal szembeni alternatívát képviselő jelölt indítása nem lehetséges. Mindez magától értetődőnek látszik, hangsúlyozása mégsem felesleges, mert akadáhatnak, akik másként ítélik meg az új lehetőségeket. A két vagy több jelölt esetén sem fogadható el a rossz értelemben vett politikai korteskedés.”

Mindenki nyugodt volt, senki nem aggályoskodott. A határozat le is szögezte: „A népképviselői testületek – Országgyűlés, tanácsok – tevékenységükkel az elmúlt évtizedben hozzájárultak a szocializmus építéséhez, a szocialista demokrácia fejlesztéséhez. Ezt megfelelően elősegítette a választójogi rendszerünk. A társadalmunkban végbemenő fejlődés alapján megérett a helyzet arra, hogy a gyakorlatban bevált elvekre építve továbbfejlesszük a választási rendszert, úgy, hogy növekedjék az állampolgári jogok gyakorlásának lehetősége, erősödjék a népképviselői testületek társadalmi-politikai szerepe, egyszerűbb legyen a választások előkészítése és lebonyolítása.”

A törvényt még 1983-ban elfogadták, megnyílt tehát az út a „szabad” választások előtt. Ennek megfelelő volt a nyugati sajtó reakciója is. A Szabad Európa Rádió nem sokkal a jelölőgyűlések megkezdése előtt is arról beszélt: valamennyi jelölt a párt által meghatározott vonalat képviseli majd, teljesen függetlenül attól, hogy egy helyett most két-három induló lesz. Az elképesztő inkább az, hogy a párt miként ünnepli ezt az átlátszó, gyermeketeg politikai fogást, mint amilyen a szocialista demokrácia kibővítése. A SZER az április 21-én közreadott beszámolójában is felvetette azt a kérdést: „Mi értelme van ezeknek a jelölőgyűléseknek, majd a választásoknak nevezett manipulált tömegmozgatásnak? A magyar társadalom politikai érettségének lebecsülése választásnak nevezni ezt a központi-lag irányított és a párt által ellenőrzött mechanizmust. Ennek ellenére hadd kockáztassam meg azt a felvetésemet, hogy némi különbség mutatható ki a tanácsi és az országgyűlési választások jelentősége között. Nem mintha a tanácsi jelöltek állításában vagy megválasztásában a korlátlan demokratikus lehetőségek érvényesülnének, mégis célszerű észrevenni azt a kevés játéktérrel, amit az új

választójogi törvény a tanácsi jelöltek állításánál biztosít, egyes üzemeknek, vállalatoknak, illetve a társadalom kisebb csoportjainak. Ugyanakkor nem közös az sem, hogy a rendszer a tanácsok gazdasági és igazgatási hatáskörének kiszélesítésére törekszik, és külön minisztertanácsi határozattal lehetőségeket kíván biztosítani az úgynevezett társközségben előjáróság létrehozására.”

Így kezdődött hát 1985 tavaszán a „választási kampány”, amelynek során több helyütt porszem került a gépezetbe. Tolna megyében például egy fiatalember elhatározta, hogy segít a saját faluján, és élve a törvényben biztosított lehetőségével, magát jelöli tanácstagnak. Erdélyi János és Zsigmond Dezső *Jelölöm magam* címmel, hetvenperces dokumentumfilmben követte a fiatalember útját a segítőszándék spontán megjelenésétől az elkerülhetetlen bukásig. Mert a közeg – ahol a törvénynek érvényesülnie kellene – semmit nem értett meg a jog által szabályozott világból. Csak azt tudja – és ugyanezt várja el –, hogy neki eddig megmondták, kire kell szavaznia, hát szavazott. És senki nem értett semmit. János, a film főhőse azt, miért nem értik, hogy neki joga van önmagát jelölni, és miért nem próbálhat meg ő is segíteni saját faluján? A falu előjárói és a jelölőgyűlés résztvevői pedig azt nem értették: miért nem jó Jánosnak úgy, ahogy eddig volt?

A demokratikus ellenzék néhány tagja ennél tudatosabban tette próbára a hatalmat, riadalmat keltve ezzel néhány fővárosi választókerület jelölőgyűlésén.

Ettől aztán a korábban értelmetlennek mondott magyarországi „választási kampány” váratlan fordulatokat hozott, és felkeltette a világlapok tudósítóinak érdeklődését.

1985. április 25-én az AP, az AFP, a Reuters tudósítói részletesen beszámolnak két ellenzéki képviselőjelölt fellépéséről, a többi nagy nyugati lap is jelentéseket, illetve kommentárokat szentelt az ügynek. Az AFP, az AP és a Reuters hírt adott arról, hogy a budapesti V. kerület két választási körzetében két „ellenzéki”, Rajk László és Tamás Gáspár Miklós is indult az országgyűlési képviselőjelöltségért folyó versengésben. Az AFP budapesti ellenzéki köröket idézve azt írta: Rajk és Tamás Gáspár célja reális kifejezést adni a nagyobb magyarországi demokráciának. A *Le Monde* tudósítója szerint Rajk és Tamás Gáspár Miklós megpróbálják kihasználni a választási törvény által nyújtott lehetőségeket. A nyugati hírszolgálati irodák azt is közölték, hogy a jelölteknek hétfőn nem sikerült megszerezniük a jelöltséghez szükséges szavazatokat. Az AFP budapesti keltezésű jelentésében részletesen beszámolt mindkét ellenzéki fellépéséről és ismertette az általuk előterjesztett főbb programpontokat. A francia

hírügynökség kitért arra, hogy Rajk László fellebbezni kíván a hétfői szavazás eredménye miatt, mert a gyűlés nagy zűrzavar közepette zajlott le, és a szavazás kézfeltartással történt.

Április 26-án több olasz napilap is beszámolt a két ellenzéki jelölt jelöltségének meghíúsításáról. A *La Stampa* a Bécsben működő un. Bibó Press értesülésére hivatkozva elképzelhetőnek tartotta, hogy bizonyos szabálytalanságok történtek a jelölések során. A lap szerint az említett szabálytalanság lényege az volt, hogy a párttagok már jóval a jelölőgyűlés megkezdése előtt megtöltötték a termet, és így megakadályozták Rajk támogatóinak bejutását. Az AFP jelentése alapján húszsoros hírben jelentette a *Der Tagen- Spiegel*, hogy nem jutott tovább a jelölőgyűléseken a magyar ellenzék két képviselője. Rajk hétfőn 378 szavazatot kapott, a két jelölőgyűlés szavazatait összeadva az 1611-ből 478-at, Tamás Gáspár Miklós – aki háromórás nyílt vitát folytatott Várkonyi Péter külügyminiszterrel – pedig mindössze 165 szavazatot szerzett az elérhető 1018-ból. Az eredményeket kommentálva a belga katolikus *La Libre Belgique* hétfői hírmagyarázatában úgy vélekedett: nincs kizárva, hogy más ellenzékiek is megpróbálkoznak a jelöltséggel. A fejleményt a brüsszeli lap látványosnak minősítette, azt fejtegette, hogy egyes kelet-európai csoportok a Helsinki Záróokmányra hivatkozva más országokban is igyekeznek hangot adni eltérő véleményüknek a törvényes kereteken belül.

Rajk elfogadta a Hazafias Népfront programját, amely Magyarország szocialista jellegét és szövetségi rendszerhez való tartozását hirdeti – mutatott rá a kommentár. Nem lehet elhallgatni azonban, hogy a magyar vezetők nem ellenségei a magyar közélet bizonyos demokratizálásának. A közelmúltban a magyar diplomácia vezetője kifejtette, hogy a pluralizmus része a nemzeti hagyományoknak és nem zavarhatja a kommunista pártot. Budapesten tehát nem elégszenek meg azzal, hogy ügyesen irányított mélyreható gazdasági reformot hajtanak végre, hanem változásokat kezdeményeznek a politikai szokásokban és az intézményekben is – írja hírmagyarázatában a belga lap.

A *Corriere della Sera* című olasz lap pedig úgy értékelte az ellenzék színrelépését, hogy az új választási törvény nem állta ki a tűzpróbát. A választójogról szóló törvényt a legjobb esetben is csak úgy lehet minősíteni, mint alibit, olyan társadalmi forrongások elleplezésére, amelyek megvalósíthatatlan demokratikus nyitások felé hajtanák az országot.

Április 27-én már a Szabad Európa Rádió tudósításában is felcsillan némi remény: „Március 15-e óta folynak országszerte a képviselőjelölt gyűlések: a

'83-ban elfogadott új választási törvény értelmében két vagy több ilyen jelölőgyűlést kell rendezni azoknak, akik indulhatnak majd a június 8-ai választásokon a mandátumért. A megrendezett jelölőgyűléseken résztvevő választók egyharmadának szavazatával kell rendelkezniük a jelölteknek. Mint különböző műsorainkban már beszámoltunk róla, néhány jelölőgyűlést kizökkentett a megszokott unalmából az elmúlt napokban az, hogy olyanok is próbálták jelöltetni magukat, akik nem szerepeltek a választásokat rendező Hazafias Népfront terveiben. A hírek szerint országszerte mintegy negyven ilyen „műsoron kívülvel” számolnak. Az a tény, hogy nemcsak egy, hanem kettő vagy annál több jelölőgyűlést tartanak, lehetővé teszi a Hazafias Népfront illetékesei számára, hogy ott rendezzék meg a jelölőgyűléseket és annyi összejövetelt tartsanak, ahol a résztvevők az ő jelöltjük állítását biztosítják. Ezzel magyarázható, hogy az eltérő programmal induló jelölteknek eddig nem sikerült felkerülniük a képviselőjelöltek listájára. A kormány felfogásától eltérő nézeteket képviselők – nem feltétlenül a demokratikus ellenzékhez tartozó magyar demokraták – más módszerrel is megpróbálják megvalósítani elképzelésüket. Felhívást tettek például közzé, amelyben felszólították a választókat, hogy csak olyan képviselőkre adják szavazatukat, akik ellenzik a bős-nagymarosi vízlépcső építését.”

A londoni *The Times* munkatársa, aki Margit hercegnő kíséretében tartózkodott Magyarországon, azt írta: a magyar ellenzékiek a fellebbezést fontolgatják. A cikkíró Rajk és Tamás Gáspár Miklós jelölésének meghíúsulását azzal magyarázta, hogy az előbbi kommunista ellenfelei megtöltötték híveikkel a termet, az utóbbi pedig Várkonyi Péter külügyminiszterrel állt szemben. Megemlítette azt is, hogy Rajk hívei szerint a szavazatszámolás nem volt korrekt. Ami Tamás Gáspár Miklóst illeti, a lap szerint számos más ellenzéki és író beszélt ékesen az érdekében, s jó volt a fogadtatása, ugyanakkor Várkonyi Péter nagy tapsot kapott, amikor válaszában arra hivatkozott, hogy gyűlésteremben az állam ellenségei találhatók. S tisztességtelen dolog a külföldi sajtót segítségül hívni egy országos választás jelöltjének támogatásához.

Az ellenzék a nyilvánosság elé állt, írta csütörtöki számában a *Financial Times*, és igen részletes kommentárt közölt a két ellenzéki fellépésről. A cikkíró megállapítása szerint az ellenzékiekben a jelölőgyűlések állítólagos kiváltázása miatt érzett dühöt felülmúlta az öröm, amiért legális körülmények között, nyilvánosan, szószékről fejthették ki nézeteiket több tabunak számító témában. A maga viszonylagosságában a magyarországi alkotmányos reformkísérlet igen nagy vívmány a szovjet tömbön belül. A magyar hatóságok ezzel együtt félreérthetle-

nül jelezték, hogy a politikai kísérletezést nem engedik túlságosan elszakadni attól, ami a szomszéd országokban található – állapította meg a cikkíró.

A jelölógyűlések vitái már azt sejtették: a magyarországi közélet kilépett a több évtizede tartó tespedtségéből. Akkor is igaz ez, ha ezekről a történelemsokról a szélesebb nyilvánosság többnyire csak szóbeszéd útján értesülhetett. A választások rendben lezajlottak. A máskor alig néhány soros tudósítással elintézett voksolás azonban minden eddiginél nagyobb terjedelmet foglalt el a világsajtóban. Az MTI Bizalmas kiadványának igencsak volt miből válogatnia.

A szocialista és a nyugati országok hírközlő eszközei azon a hétvégén igen nagy terjedelemben adtak tájékoztatást a magyarországi választásokról. A szocialista országok sajtója kiemelte, hogy a szavazáson az egész magyar nép egysége, összeforrottsága jutott kifejezésre. Kádár János Csepelen – a választások ürügyén – elmondott beszédéből a szocialista hírközlő eszközök főleg a nemzetközi vonatkozásokat emelték ki.

A nyugati hírügynökségek és lapok szokatlanul terjedelmes tudósításokban majdnem egyöntetűen a választások három elemét hangsúlyozták. Az új választási törvény a keleti tömbön belül egyedülálló jellegű, mert több jelölt közül lehet választani. Mindez a demokrácia kezdetét jelentette, hiszen (ha a hatalom által korlátozottan is) az ellenzék is fórumhoz juthatott, kiharcolta magának a lehetőséget, hogy a nyilvánosság előtt mondja el a véleményét. Végül az új választási törvény ellenére Magyarországon nem változik meg lényegesen a helyzet, mert az állampolgárok jó része közönyös. A szovjet lapok a TASZSZ budapesti június 7-i budapesti keltezésű jelentését közölték Kádár csepeli beszédéről, szombaton a *Trybuna Ludu* és a PAP tudósítása alapján ismertette Kádár csepeli beszédét, majd a választásokról szóló beszámolójában megemlíttette, hogy 7 millió 200 ezer ember élt szavazati jogával, és az állampolgárok megválasztották az országos listán induló Kádár Jánost, Losonczi Pált és Lázár Györgyöt. Az NDK lapjai azt találták fontosnak kiemelni a választások kapcsán, hogy: „A magyar választók a béke és a szocializmus mellett tettek hitet.” Az Új Kína hírügynökség egyoldalnyi terjedelmű anyagában ismertette a választási rendszer lényegét. A jugoszláv lapok megkülönböztetett érdeklődéssel számoltak be a magyarországi választásokról. A csehszlovák lapok csupán tényhíreket közöltek, míg a *Trybuna Ludu* tudósítója nagy terjedelemben idézett Pozsgay sajtótájékoztatójáról, kiemelve, hogy a magyaroknak először volt lehetőségük a tényleges választásra, és az új választási rendszer bevált.

A világ legjelentősebb hírügynökségei szombaton és vasárnap igen részletes beszámolót közöltek Budapestről. A szavazóhelyiségeken kívül megkérdezett magyarok azt érzékeltették, hogy borúlátók a választási eljárással kapcsolatban. Egy fiatalember azt válaszolta, hogy a képviselők nem mindig azt teszik, amit tenniük kellene. Az AP megjegyezte: a választások idején semmi szokatlan nem történt, az utcán nem volt a szokásosnál több egyenruhás rendőr, és az ellenzékiek is közölték, hogy nem terveznek tiltakozást. A szovjet tömbhöz tartozó államok között ritka, hogy a szavazók több jelölt közül választhatnak, de a nyugati diplomaták szerint a hatalmon lévő kommunista párt erejét egyáltalán nem módosítják majd a választási eredmények” – írta vasárnap a Reuters brit hírügynökség.

A nyugati hírügynökségek a választások egyedi jellegét, a demokrácia kezdeit hangsúlyozzák, de megjegyzik, hogy alapvető változásokról nem lehet beszélni. Az AP kiemelte: „A spontán jelöltek példa nélkül állóan nagy számban győzedelmeskedtek a hivatalos jelöltek felett, a kommunista Magyarország eddigi legliberálisabb választásán.”

A keleti tömb több országában fenntartják a többpártrendszer látszatát és több helyütt lehetséges többjelölés, de azt csak Magyarország teszi lehetővé, hogy a szavazók több parlamenti képviselőjelölt közül választhassanak. Ez a lépés összhangban van a demokráciának a gazdaság terén történt kiszélesítésével, de ennek aligha lesz komoly hatása, tekintettel a parlamenti képviselők és tanácsstagok korlátozott hatáskörére – írta a Reuters.

A DPA, a nyugatnémet lapok és az AP osztrák hírügynökség a hétvégén ugyancsak részletes terjedelemben számoltak be a választásokról, kiemelve az ország nyugodt légkörét.

A bécsi *Die Presse* Martos Péter „Kis lépések a demokrácia irányába” című írásában a keleti tömb államaiban szokatlanul demokratikus jelenségről beszélt, a tudósítója a gazdasági és politikai helyzetről tájékoztatott. A *Frankfurter Rundschau* „Konkurencia az egységlistán” címmel közölt írást, megállapította: az új választási rendszer felélénkítette a belpolitikai életet. A magyar választási rendszerre is jellemző, hogy fő célja a kommunisták hatalmának biztosítása. Ha a politikai pluralizmust nem is, de legalább a személyi pluralizmust lehetővé tette – jegyezte meg a cikkíró.

A *Liberation* így írt: „A fennálló hatalom a választási rendszerrel két célt követ: semlegesíteni akarja saját kebelén belül azoknak a kritikáját, akik a gazdasági reformmal a közélet demokratizálását is követelik, másfelől befolyásolá-

sukra is törekszik, mert aggasztja a válság fokozódása és az életszínvonal csökkenése. A fennálló hatalom helyre akarja állítani a híres-nevezetes konszenzust, amelyen az elégedetlenség és politikai különbözőség hatására repedések mutatkoznak.”

Első értékeléseikben a nyugati lapok sem voltak igazán lelkesek, bár csaknem minden külföldi tudósító értékelése szerint meglepő volt a függetlenek nagyszámú győzelme. Az osztrák tévé híradójában Lendvai Pál elmondta: „Bár az ellenzékiek szerint a választás komédia volt, ám a vesztesek között kiemelkedő személyiségek is vannak. A *La Libre Belgique* című lap a magyar választást jelentős fejleménynek ítélte meg a szocialista tábor egésze szempontjából.

A DPA száraz, tényszerű beszámolót küldött Budapestről. Az AP szerint a „független” (a lakosság által javasolt) jelöltek azzal, hogy 25 mandátumot hódítottak el a 387 tagú parlamentben, a legnagyobb arányú előretörést hajtották végre azóta, hogy az ország a II. világháborút követően kommunista ellenőrzés alá került”. Az AFP szerint a magyarok éltek az új típusú szabadsággal, hogy árnyaltan kifejezhessék egyet nem értésüket. A Reuters megítélése az volt: „Nem növelte a magyarok szavazási kedvét a kommunisták azon kísérlete, hogy összeházasítsák az egypártrendszert a több jelölt közötti választás lehetőségével.”

Az összes hírügynökség figyelemre méltónak tartja – összegzett az MTI *Bizalmas* kiadványa –, hogy a parlamenti képviselőségért folyó versenyben 25 „független jelölt futott be” a 71 közül. Az AFP külön említésre méltónak tartotta, hogy a hivatalos jelöltek mellett induló Fekete János, Puja Frigyes és Nyers Rezső is bejutott a parlamentbe, míg – és azt az AP is kiemelte – Fock Jenő és Biszku Béla nem kapta meg a szavazatok ötven százalékát sem.

Az AP egy bekezdésben emlékeztetett arra, hogy a jelölések időszakában néhány ellenzékinak minősített személy – négy választóköri körzetben – kísérletet tett arra, hogy felkerüljön a képviselőjelöltek listájára. Rajk László 67 szavazat híján esett el a jelöltségtől. Kőszeg Ferenc, aki Rajk választási kampányát szervezte, kétségbe vonta a jelölőgyűlések szavazásának helyességét, és feltűnő dolognak találta, hogy olyan kevés érvénytelen szavazat volt a választásokon. Az ellenzékiek, akik először a választások bojkottjára szólítottak fel, később visszavonták felhívásukat, mondván: sok választópolgár félne távol maradni a szavazásoktól, annak ellenére, hogy nem kötelező – írta az AP.

Két nappal a választások után a londoni *The Times* „A magyar kérdés” címmel vezércikket közölt a magyarországi választásokról. Egyebek között megálgapította: „A Nyugat kedvenc kelet-európai országában ennek a választásnak a

megítélése is attól függ, hogy merrefelé néz összehasonlításért az ember, Kelet vagy Nyugat irányába-e. Ha Keletre tekintünk, akkor ez egy olyan választás, ahol valamennyi szavazó több jelölt – ha nem is több párt – közül választhatott, s ez a nyíltság és a nyugatiasság mintaképe. Ha viszont Nyugat felől nézzük, akkor inkább bohózatnak tetszik egy olyan választás, ahol minden jelölt csak a Hazafias Népfront által jóváhagyott és az uralkodó kommunista párt politikáját tükröző program alapján indulhat és politizálhat... Mégis, a keleti összehasonlítás az, ami érdekesebb. Magyarországnál jobb példánk nincs arra, hogy melyek a reform lehetőségei és korlátai egy szovjet típusú rendszerben. Ennélfogva a példa jóval túlmutat Magyarország határain.”

A vezércikk írója végül megemlítette: „A magyar kormányzat javára kell írni az ismert ellenzékiek (ön)jelölésének lehetővé tételét. Ami a közeli jövőt illeti, nagyon valószínűtlennek látszik, hogy Magyarország kommunista urai meglepnek bennünket valamilyen komoly választási elképzeléssel a hatalom átadásának tekintetében. A hatalom birtokosai mindenütt meg akarják tartani a hatalmukat, és Lenin óta a szovjet típusú kormányok a politika legelső elvévé tették ezt az alapvető emberi ösztönt. Így aztán a magyar kérdés továbbra is nyitott: milyen messzire lehet elmenni a gazdaság felszabadításában anélkül, hogy közben a politikai szabadságjogok is bővülnek?”

Erre a kérdésre a két hét múlva tartott pótválasztások sem adtak választ, annak ellenére sem, hogy a választások második fordulója után huszonötől negyvenháromra emelkedett azoknak a „független” képviselőknek a száma, akik a hatalom akarata ellenére jutottak be a parlamentbe. Sok ez, vagy kevés? Vagy csupán figyelemreméltó? Majd a kor teljes ismeretében a történészek erre a kérdésre is megadják a választ. A nyugati elemzőktől azonban így kijutott néhány vállon veregetés.

Az MTI *Bizalmas* június 24-25-én keltezett (a választások második fordulóját követő) kiadásában az AP és a UPI tudósításokat ismertetve kiemelték a pótválasztásokon Biszku és Fock végleges vereségét, óvatos liberalizmusnak nevezik a magyarországi választási reformot, az AP amerikai hírügynökség pedig azt tartotta fontosnak, hogy a pótválasztásokon újabb 19 „független” jelölt jutott az országgyűlésbe. Így a nem hivatalos jelöltek, akik nem a kommunista vezetés, ám a Hazafias Népfront jelöltjeként indultak, a június 8-i huszonnégy képviselői hely megszerzése után a szombati pótválasztások eredményeként most először 43 „független” képviselő lesz a magyar parlamentben.

Majd Martos Péter június 26-án a *Die Presse* című lapban feltett kérdését idézte az MTI kiadványa, arra keresett választ: meddig terjed a korlátozott demokrácia? *Vegyes érzelmek a magyar választások után* – ez a cikk felcíme. Negyvenhárom képviselő nyerte el a választók bizalmát, akik a lakosság jelöltjei voltak, megbukott Papp János, Fock Jenő, a népfront egyik alelnöke, Budapest egyik alpolgármestere. A lap idézte s a rendszer bírálójaként említette a megbukott Rajk Lászlót, akinek az a meggyőződése, hogy az öt év múlva esedékes választásokon nagy lehetőség nyílik majd a korlátozott demokrácia rendszerének kihasználására, de úgy vélte, hogy Magyarország a kommunista uralom alatt biztosan nem válik többpártrendszerű állammá.

Az amerikai vezető lapok kiemelték, hogy ez volt a legnyíltabb választás azóta, hogy a II. világháború után a kommunisták átvették a hatalmat Magyarországon. Nem kevésbé volt érdekes a *The New York Times* vasárnapi számában megjelent jelentés, mely szerint „Magyarország a versenyeztető politika olyan kísérletét hajtja végre, amely látványos meglepetéseket hozott a választásokon, s egyben a Budapestre akkreditált nagykövetek szerint nyilvánosságra hozta az elégedetlenséget is azzal szemben, ahogyan az ország gondjait intézik.” A cikk utalt néhány ismert politikus választáson elszenvedett vereségére. A *The New York Times* pedig azt írta, hogy a szovjet tömb országai közül egyedül Lengyelország tanúsított némi érdeklődést a választás olyanfajta módosítása iránt, amelyet Magyarország hajt végre. De a lap szerint „Magyarország elkötelezettsége a kommunizmus, az egypártrendszer és a Varsói Szerződés tagsága iránt tabu.”

VII. AZ ELLENZÉK SZÍNRE LÉP

Az ellenzék első nyilvános színrelépésére egy szomorú esemény adott alkalmat. 1979. május 10-én meghalt Bibó István, a harmadik Nagy Imre kormány államminisztere. Bibó István 1956. november 3-án kaptam meg kinevezését, november 4-én Nagy Imre drámai beszéde után érkezett a parlamentbe, majd a törvényes magyar kormány egyetlen a helyén lévő miniszterként arra szólította fel a magyar népet, hogy ne ismerje el a megalakuló kormányt, annak minden intézkedésével szemben tanúsítson passzív ellenállást. Majd arra kérte az ENSZ-t, hogy hozzon „bölcös és bátor döntést a leigázott magyar nép szabadsága érdekében.”

Bibót november 12-én mentették fel miniszteri megbízatása alól. Börtönbüntetéséből az 1963-as amnesztia idején szabadult. Emberi tartása, kikezdehetetlen erkölcsössége és tudományos tevékenysége az ellenzéki magatartás példaképévé emelte. Május 21-ei temetésén (rengeteg titkosrendőr jelenlétében) több százan kísérték útjára. Temetésén Illyés Gyula és Kenedi János mondott búcsúbeszédet.

Az 1985-ös választások idején valóban úgy látszott, hogy Magyarországon bebetonozta magát az egypártrendszer. Bár, ha a Helsinki Záróokmány aláírása óta eltelt egy évtizedet vesszük figyelembe (legalábbis utólag visszatekintve erre az időszakra) a lassan szerveződő civil társadalom kis köreinek résztvevői egyre kritikusabb hangnemben nyilatkoztak a „létező szocializmus” bajairól, anélkül, hogy retorziótól kellett volna tartaniuk. Igaz, a létező szocializmus válsága már évek óta érlelődött. Pontos képet ad a nyolcvanas évek első feléről Rainer M. Jánosnak *A Kádár-rendszer válsága* című elemző írása a szerző *Ötvenhat után* című kötetében. A rezsim az életszínvonal szerény, de állandó emelésére alapozta politikáját, amelynek fejében a magyar társadalom elfogadta a hatalom atyai gondoskodását. Ekkor azonban már nem lehetett elhallgatni, hogy folyamatosan növekedett a leszakadók csoportja, egyre többen voltak, akik csak

önmaguk kizsákmányolásával tudták fenntartani a megszokott életszínvonalukat. Mindez a népesség fizikai és mentálhigiéniai állapotának gyors romlásához, népességfogyáshoz vezetett.

„Az 1970-80-as évtizedfordulón a magyar társadalom egyre szélesebb rétegei érzékelték, hogy a majd két évtizede kötött »életszínvonal-alku« többé nem érvényes: a hatalom nem garantálja a szükséges feltételeket, ugyanakkor továbbra is elvárja az alattvalói magatartást. Ellentétben például Lengyelországgal, Magyarországon a kollektív ellenállási minták 1956 óta szinte eltűntek, sőt, az 1980-81-es lengyel válság, majd a hadiállapot varsói bevezetése eleinte még visszariasztóan is hatott. A társadalmi eróziót mégis jelezte a politikai ellenzékiesség megjelenése.

Később a demokratikus ellenzéknek nevezett csoport eszmei gyökerei a marxista revizionizmusig (Lukács György tanítványi köre) és az újbóloldalig nyúltak el, akikre különös nyomás nehezedett, mivel az uralkodó ideológián belüli alternatívát képviseltek. Az 1960-as évek közepe óta a hivatalos marxista-leninista ideológia tökéletesen kiüresedett, a párt funkcionáriusai is csak néhány kliséjét használták rituálisan, mégis kényelmetlen volt a hatalomnak, hogy a marxista kritikusok szembesítették a rendszert néhány „ígéretével”, őket nehéz volt „ellenségként” beállítani. Az egykori marxisták az 1970-es évek végére eltávolodtak Marxtól, különféle liberális demokrata, polgári radikális, szociáldemokrata stb. politikai álláspontra helyezkedtek, s elsősorban az emberi és polgári jogok követelésének, illetve védelmének ügyét helyzeték tevékenységük középpontjába. Kezdetől fogva közép-kelet-európai léptékben gondolkoztak: 1977-ben a csehszlovákiai '68 utáni »normalizáció« miatt lázadó *Charta '77* ellenzéki csoporttal szemben indított prágai perek ellen még csupán vagy három tucat értelmiségi tiltakozott, két év múlva pedig már több mint két és félszázan. A demokratikus ellenzéket az állambiztonsági szervek zaklatták, a hatóságok foglalkoztatási tilalommal sújtották, vagyis »marginalizálták« őket. 1975-ben a kommunista országok is aláírták a helsinki Európai Biztonsági és Együttműködési Egyezményt, amelynek harmadik, polgári és politikai szabadságjogokat kodifikáló »kosara«, valamint Magyarország gazdaságának nemzetközi beágyazottsága némi védelmet biztosított az ellenzék számára, politikai perekre és bebörtönzésekre csekély számú kivétellel nem került sor. Az ellenzék sikerrel szervezte meg a szamizdat irodalom kinyomtatását...

A másik kialakuló csoport, a népi íróké, 1956 után a rendszer és az értelmiség informális megegyezésének egyik fő pillére volt. Bíralták azonban e kiegye-

zés egyes jelenségeit (hagyományos paraszti társadalmak, közösségek felbomlását és pusztulását, a népességszám stagnálását, majd fogyását stb.), amelyek egy része a modernizáció szükségszerű kísérőjelensége volt. A Kádár-vezetés természetesen korlátozta a jelenségek nyilvános megvitatását. Az 1970-es években mind jobban foglalkoztatta a népi csoportot a határokon túli Romániában és Csehszlovákiában kisebbségben élő magyarság éppen ekkor mind rosszabbra, sőt tragikusra forduló sorsa. Úgy látták – joggal –, hogy a külpolitikában még óvatosabb és konzervatívabb Kádár-vezetés sorsára hagyja a kisebbségi magyarságot...

Mindkét csoport vállalta az 1956-os forradalom hagyományait, nézeteik ismertetésére, népszerűsítésére felhasználták egymás fórumait...

A népi mozgalom ugyanakkor a magyar ellenzékiiség, sőt a magyar politikai gondolkodás és cselekvés régi, erősen »irodalmias« hagyományait képviselte. Sokat várt a hatalom egyes köreivel a Kádár-korszak elején kialakult informális kapcsolatrendszerből, különösen azután, hogy a nyolcvanas években a látns legitimációs (politikai) válságot érzékelték az MSZMP egyes vezető körei és képviselői is. A kialakuló reformkommunista irányzat egyik része Pozsgay Imre, a Hazafias Népfront főtitkára vezetésével a népi-harmadikutas írók felé tájékozódott. A másik, a Nyers Rezső körül kialakuló kör az 1968-as reformot liberális irányba továbbfejleszteni igyekvő közgazdász-szociológus-politológus értelmiségiekre támaszkodott."

A pótválasztások után a parlamentben a „független” képviselők magas száma ellenére ekkor volt a legmagasabb az országgyűlési képviselőnek választott MSZMP-tagok aránya, 77,1 százalék – ennél nagyobb arányban csak 1958-ban kerültek be kommunisták a képviselőházba. A magyar társadalomban azonban – a *New York Times* cikkében megjelentekkel ellentétben – visszafordíthatatlan folyamatok kezdődtek el.

1985 júniusában fontosabb dolgok történtek, mint korábban évek, évtizedek alatt. Alig egy héttel az országgyűlési választások után (június 14-16-ig) Monoron negyvenöt ellenzéki értelmiségi (népi írók, urbánusok, reformközgazdászok és reformkommunisták) részvételével tanácskozást rendeztek. Bár az egyértelmű volt, hogy a jelenlévők a szocializmust követő társadalmi berendezkedést nem egyformán képzelik el, de az olyan alapvető célokban, mint a többpártrendszer vagy a hatalom korlátozása, egyetértének.

A tanácskozást Donáth Ferenc (a Nagy Imre per egyik elítéltje) kezdeményezte és szervezte, mert úgy vélte: az értelmiségnek a „romló időkben” joga és

kötelessége kiutat keresni az ország nehéz helyzetéből. A nyolcvanas évek közepére ugyanis egyre inkább kimerültek a gazdaság forrásai, nem növekedett az ipari termelés, a felvett hitelek sem segítettek, az ország egyre inkább eladósodott (az adósságállomány 1983 és 1987 között megkétszereződött), a modernizációra nem jutott pénz, az életszínvonal csökkent, a hatalom képtelen volt a gazdaság bajait orvosolni.

A pártállam ekkor már a végső szakaszába érkezett.

„1985-ben ez az ellenzék különféle politikai, ideológiai orientációjú csoportokból állt, a szerveződés, a csoportképződés különböző fokán. Monoron azonban együtt, közösen beszélgettek és gondolkodtak, s ennek eredményeit nyilvánosságra hozták. Mindez együtt olyan politikai *cselekvés* volt, amelynek jelentősége azonnal nyilvánvalóvá vált itthon és a határokon túl. A tanácskozás mérföldkő az 1956. utáni magyar és közép-kelet-európai ellenzéki mozgalmak történetében” – írta a 2005-ben megjelent *A monori tanácskozás 1985. június 14–16.* című könyvet szerkesztő Rainer M. János.

A népiek elsősorban a nemzet újjáépítéséről, a demokratikus ellenzék jelenlévő személyiségei pedig a hatalom korlátairól és többpártrendszerrel megfogalmazott gondolataikat osztották meg a jelenlévőkkel. A résztvevők kiutat igyekeztek keresni, az akkor egyre inkább kilátástalannak tetsző helyzetből. Ott és akkor ennyit tehettek.

„Az önépítés programjának alapvetően és hangsúlyosan magyar programnak kell lennie. Ezt a magyar nemzeti jelleget nem a veszélyeztetettség indokolja, hanem a siker igénye. Nem lehet sikeres itt, a Duna-tájon semmilyen mozgalom, amelyik nem nemzeti” – fogalmazott *Új magyar önépítés* című bevezetőjében Csurka István.

Kenedi János pedig fontosnak tartotta elmondani: „A nemzeti kisebbségek kérdése is alapfokon a belpolitika kérdéskörébe tartozik, hiszen csak akkor válhatnánk magunkra a határon túli magyarok jogainak demokratikus képviselőit, ha a magunk életének demokráciájára hivatkozhatnánk megfélemlítetlen igazságként...”

A monori tanácskozás résztvevői: Antal László közgazdász, Bauer Tamás közgazdász, Bence György filozófus, Benda Gyula történész, Benda Kálmán történész, Csengey Dénes író, Csoóri Sándor költő, Csurka István író, Demszky Gábor szociológus, Donáth Ferenc közgazdász, Elek István kritikus, Fekete Gyula író, Für Lajos történész, Halda Alíz tanár, Haraszi Miklós író, Havas Gábor szociológus, Kenedi János kritikus, Kis János filozófus, Kiss Ferenc iro-

dalomtörténész, Konrád György író, Kósa Ferenc filmrendező, Laki Mihály közgazdász, Lengyel László közgazdász, Levendel László orvos, Litván György történész, Mészöly Miklós író, Perjés Géza történész, Radnóti Sándor kritikus, Rajk László építész, Réz Pál kritikus, Sára Sándor filmrendező, Sinkovits Imre színművész, Solt Otília szociológus, Szabó Miklós történész, Szalai Erzsébet közgazdász, Szűcs Jenő történész, Tamás Gáspár Miklós filozófus, Tardos Márton közgazdász, Tornai József író, Varga Domokos író, Vargha János újságíró, Vargyas Lajos népzenekutató, Vági Gábor szociológus, Vásárhelyi Miklós sajtótörténész, Vekerdi László tudománytörténész.

Hogy mennyire maradt titkos ez a találkozó, arról álljon itt két rövid nyilatkozat:

„Aczél magához hívatott, és fenyegető hangon közölte velem, hogy mint az Írószövetség alelnöke nem vehetek részt ilyen rendezvényen” – nyilatkozta utóbb Fekete Gyula.

A *Mozgó Világ* 1992. októberi számában megjelent interjúban Pozsgay Imre elismerte: „...a monori találkozó előkészületeiről barátaimtól pontosan tudtam mindent (...) a készülő felszólalásoknak egy részét jó előre megismertem.”

Márpedig mind Aczél, mind Pozsgay a hatalom felső köreihez tartozott... Igaz, Magyarországon sajátos kapcsolatban volt egymással a hatalom és ellenzéke. Ennek bizonyítására álljon itt egy részlet Lengyel Lászlónak a *Rubicon* 1994/5–6. számában megjelent elemzése erről a kapcsolatról:

„...csak Magyarországon létezett, sehol máshol Kelet-Európában, hogy az ellenzék sok területen összeért a hatalommal. Sokan, utólag, negatívan és szemrehányóan vagy elítélően közlik: hát persze. Hiszen ezek találkozhattak a hatalom képviselőivel, Aczél Györggyel – ő a legismertebb ebből a szempontból – vagy magával Kádár Jánossal. A politikai vezetés szinte minden tagja, közvetve-közvetlenül, valamilyen formában találkozott ellenzékiekkel vagy féllenzékiekkel. Ennek következtében a hatás nem olyan távoli, mint bármelyik más szocialista országban. Leonyid Brezsnyev nem találkozott soha ellenzékiekkel, az ügynökei találkoztak velük, akik aztán elvitték őket Gorkijba, mint Szaharovot, vagy felrakták egy repülőgépre, mint Szolzsenyicint. Gustav Husák nem találkozott az ellenzékiekkel, a cseh ellenzékiek többnyire segédmunkásként tengették életüket, és egy-egy aláírási akció után nem hívták be őket elbeszélgetésre pártvezetők, hanem a rendőrrel találkoztak, aki bizony elvitte őket a börtönbe.

Magyar sajátosság, hogy lehetett találkozni pártvezetőkkel, hogy volt személyes összeérés a pártvezetés és az ellenzék között. A találkozás alatt nem valami

alkut kell érteni. A hatalomnak éppen az volt a problémája, hogy az ellenzékben levők nem kötöttek alkut. Attól voltak ellenzékiek, hogy nem éltek az alkukötés lehetőségével. Magyarországon a párt és az állam vezetői számára az ellenzéki és féllenenzéki személyek nem voltak ismeretlenek. Eszméik nem voltak távoliak. Nem a titkosszolgálati jelentésekből tudták, hogy ki kicsoda, és mit gondol. Nem is a szamizdatból értesültek eszméikről – egyébként olvasták a szamizdatot, ez is egy különbség –, hanem rendszeresen találkoztak, beszélgettek velük, vagy azokkal az értelmiségiekkel, akik ellenzéki társaságba jártak. Nyers Rezső, Aczél György, Pozsgay Imre vagy Havasi Ferenc rendre összeültek ellenzékiekkel vagy féllenenzékiekkel, s velük is beszélgetve alakították véleményüket. Donáth Ferenc, az ellenzék egyik vezető személyisége többször beszélt a pártvezetőkkel, s Nyers Rezső a Központi Bizottság tagjaként olyan intézetet vezetett – a Közgazdasági Intézetet –, ahol több ellenzéki is dolgozott. Levendel László „szalonjában” pedig rendre megfordultak ellenzékiek és pártvezetők. Ezért Magyarországon a besúgásnak az a formája, amit a Történeti Hivatal aktáiból megismerhetünk, kevésbé szolgált a vezetők tájékoztatásául, mint az értelmiségi társasági csevegés vagy a bizottsági részvétel.

Melyik szocialista államban lehetett olyan művelődési miniszter, mint Pozsgay Imre, akinek a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején a barátai túlnyomó többsége közvetve vagy közvetlenül ellenzékinak számított, akik mindennap beszélgettek vele személyesen vagy telefonon. Nem besúgóí jelentésből tudta, hogy mit gondol a rendszerről Csoóri Sándor vagy Bíró Zoltán, hanem elmondták neki, sőt meghívták különböző találkozókra. Horváth István belügyminiszter például Madaras József színész tanyáján találkozott a népi–nemzeti ellenzékiekkel, akik elmesélték neki, hogy miért kellene most már a Kádár-rendszert másként fölfogni, és ő ahelyett, hogy mint belügyminiszter letartóztatta volna őket, velük együtt szomorkodott. Akik ott ültek az asztalnál, Csoóri Sándortól Sára Sándorig, nem a hatalommal szőtték titkos praktikáikat, dehogyis: őszintén hittek a hatalom megváltoztathatóságában, hittek a Kádár-rendszer megreformálhatóságában, szükségszerű átalakításában, és erről igyekeztek meggyőzni, mondjuk, azt a belügyminisztert, aki valamilyen szintig szintén hitt a reformok szükségességében.”

Erről a kapcsolatrendszeréről Bíró Zoltán így írt az *Elhervadt forradalom* című könyvében: „A szellemi élet egymástól különböző körei kapcsolódtak a párton belüli körökhöz és viszont. Ezek azután nemcsak hatottak egymásra, de – ha

csak lobbyzás formájában is – együttműködéssé váltak, s politikai erőcsoportként jelentek meg.”

Mint írta, a nyolcvanas évek közéletében már jól felismerhetően látszottak ezeknek a csoportosulásoknak a körvonalai, hiszen az értelmiségi csoportok felismerték, hogy pártkapcsolatok nélkül nem jutnak semmire, a párton belül megújulást szorgalmazók tudták: társadalmi bázis nélkül hamar elszigetelik őket. Ezek a kapcsolatok döntően hatottak a rendszerváltásra. Bíró ezt írta:

„A humán értelmiség politizáló része, a két világháború közötti idők és az 1945–48-as évek hagyományainak megfelelően, két nagyobb táborra oszlott. A kisebb, de pártberkekben könnyebben mozgó és kiterjedt nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező, úgynevezett urbánus, jórészt Lukács iskolából kikerült, gyorsan radikalizálódó kritikus értelmiségiek köre volt az egyik. Ez a kör nevezte magát demokratikus ellenzéknek, bár ehelyett pontosabb lenne a radikális-konspiratív jelzőpár. Ők a párt felső vezetésében elsősorban Aczél György támogatását élvezték... A nagyobb, a magyar társadalomban mélyebben gyökerező és szélesebb kapcsolatokkal rendelkező, úgynevezett „népi”, vagy „népnemzeti” értelmiség köre volt a másik... Ez a csoportosulás a magyar történelemben mindig a progresszív és nemzeti elkötelezettségű plebejus demokrata hagyományból építkezett és mindvégig meg akarta őrizni legalitását. Ennek a csoportosulásnak előnye volt az előbbivel szemben a tágassága, a magyar nemzeten belüli társadalmi beágyazottsága, hátránya viszont a nemzetközi kapcsolatok és az ebből fakadó védettség hiánya. Ez a tábor a párton belül épített szövetséget, s mellette, később, a Szűrös Mátyás vezette külpolitikusok szűkebb körével.”

Ez a megosztottság az, amelynek nyomait máig viseljük. Ez és a szekértáborok megteremtéséért folyó küzdelem, a harmincas évekből megörökölt soha, sehozá nem vezető népi-urbánus ellentétek kibeszéletlensége, a nevetséges, olykor a politikai infantilizmus határán is túllépő hitviták, a vezérimádat, a hatalom kizárólagos megragadásáért folytatott harc, a kirekesztés, valamint a politikai kultúra hiánya végzetesen kettészakította a magyar társadalmat. Mintha nálunk még ma is a rendiség különféle formái vívnák harcukat a nyugati típusú polgárosodással. A közmegegyezés hajszálerei már a kezdetekkor elszakadtak.

Pedig nem így kezdődött ez a folyamat. Az ellenzék és a hatalom akkori viszonyát, valamint a „szereposztást” jól jelzi ez a szintén Lengyel Lászlótól vett idézet:

„Ez lett az ellenzék félellenzéki mozgalma, ami azután önállóan képviseltette magát a monori-erdői találkozón, többünknek (Antal Lászlónak, Bauer Tamás-

nak, Laki Mihálynak, nekem, Szalai Erzsébetnek, Tardos Mártonnak) volt az asztalnál egy helye. Ugyanakkor bent voltunk a rendszer egyik idegközpontjában. Mert a Pénzügykutató Intézet bent ült a Pénzügyminisztériumban, amely akkor, a nyolcvanas évek elejétől egyike volt a legfontosabb gazdasági intézménynek. Lényegében minden reform innen indult ki. Ennek következtében információs lehetőségeink összehasonlíthatatlanul jobbak voltak, mint a kint lévőknek, mert ők semmit se tudhattak ahhoz képest, amit mi tudtunk. Beleláthattam a titkos anyagokba, miközben találkoztam – mondjuk – Kis Jánossal. És a pártvezetésben ezt tudták. Ez mutatja a rendszer ellentmondásait. Mi összekötőkapcsok voltunk, én személyesen is, a különböző csoportokkal, személyek között.”

Igaz, a monori történések témát adtak a nyugat-európai vezető lapoknak, de sehol sem olvasható olyan beszámoló, mely szerint bárkinek, bármiféle retorziót kellett volna elviselnie azért, mert megjelent és felszólalt ezen a találkozón. Ha tartott is egy sajátos bújócska a hatalom és ellenzéke között, de a két tábor tudomásul vette egymás létét. A retorzió tehát elmaradt. A hatalomnak nem volt már erre ereje? Vagy már a szándék is hiányzott? (Igaz, akadt olyan résztvevő, akivel munkahelyének pártvezetője – ma a jobboldal egyik zászlóvivője... – „elbeszélgetett”, s közölte, jobb lenne, ha a saját pártszervezetében fogalmazná meg kritikai észrevételeit. De az efféle feddésekkel abban az időben már senki nem vette komolyan.) Mint azt a résztvevők névsora bizonyítja, ez volt az ország sorsáért felelősséget érző és vállaló népi és demokratikus ellenzék első és egyetlen közös tanácskozása. Nyilvánvalóan szerepet játszott ebben az is, hogy Donáth Ferenc – akit a reformszocialisták, a népiek éppúgy elfogadtak, mint a demokratikus ellenzékhez tartozók – 1986-ban meghalt. A kapcsolat a két tábor között – ha laza formában is – 1987-ig fennmaradt.

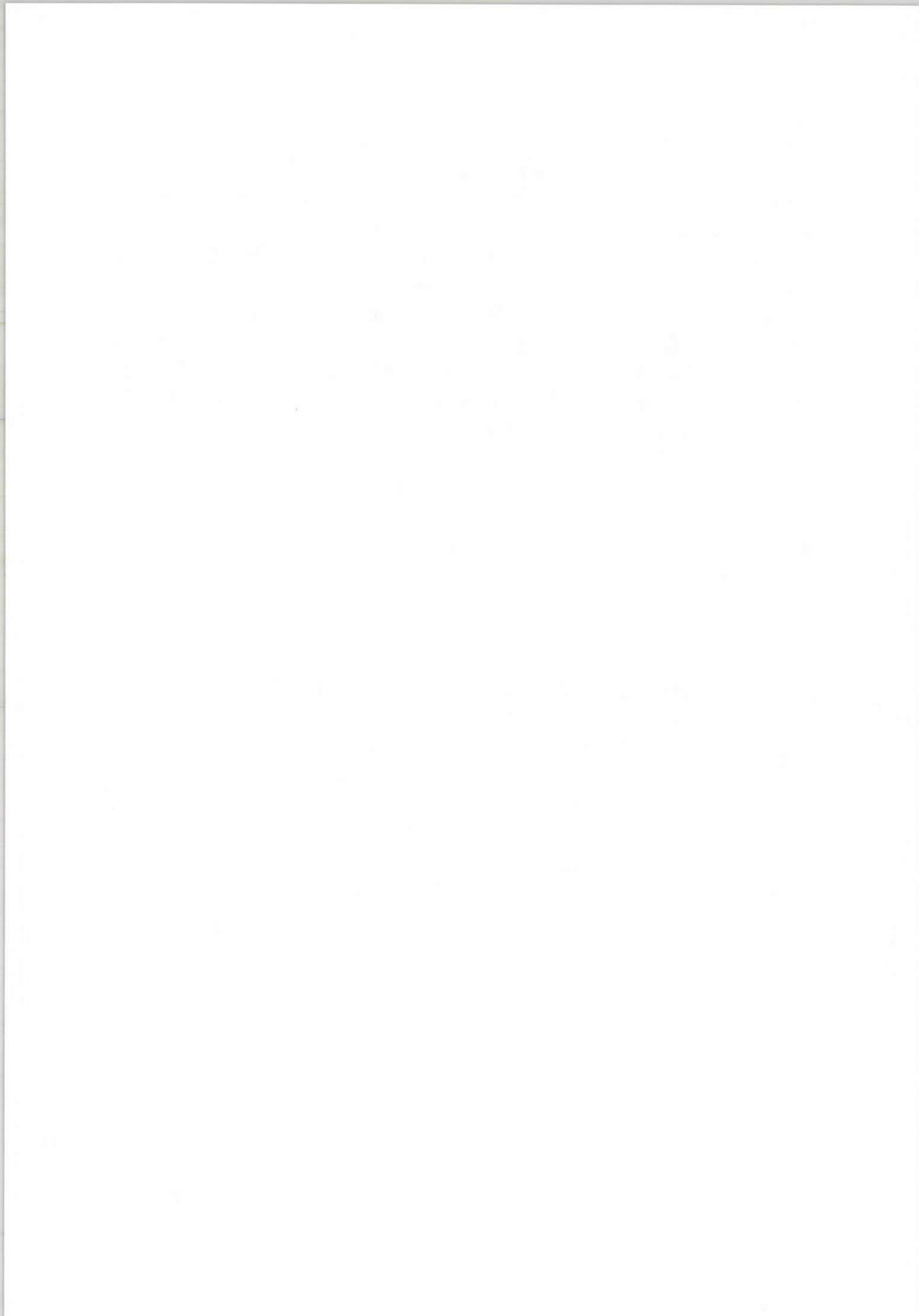
A magyar társadalom túlnyomó többsége (ha egyáltalán érdekelte) azonban csak a hivatalos fórumok álvitáiról értesült. A monori találkozó híre azonban csak a politikai ingyencségek iránt fogékony, többnyire értelmiségi réteghez jutott el, akik társasági, vagy szakmai fórumaikon a valós bajokról vitatkoztak, betartva a demokratikus viták játékszabályait. És különféle kisközösségekben, alkalmi fórumokon, valamint szakmai eszmecseréken egyre több, az ország sorsa iránt felelősséget érző vitát tartottak a nyolcvanas évek közepén. Ezek azonban kétségkívül hatással voltak az adott társadalmi berendezkedés hivatalos fórumaira is.

Így a Hazafias Népfront 1985 decemberében megtartott kongresszusára, amelyen a magyar társadalom akkori égető gondjait csokorba szedő, kritikus felszó-

lalások (mintha három évtized elmúltával is visszaköszönnének a magyar társadalom bajai, vagy ennyi idő is kevés volt a bajok orvoslásához!?) hangzottak el a gazdasági növekedés lelassulásáról, a reálbérek csökkenéséről, a gazdaság egyensúlyi gondjairól, a fizetőképesség megőrzésének nehézségeiről. De beszéltek a felszólalók a „demográfiai lerobbanásunkról”, a társadalmi mobilitás nehézkességéről, az oktatás színvonalának csökkenéséről, az elosztási viszonyok zavarairól, a demokrácia hiányosságairól, az időskorúak romló helyzetéről, a fiatalok pályaválasztási nehézségeiről, távlatvesztéséről, a pályakezdők kiútatlanságáról, a mozgáskorlátozottak helyzetének problémáiról, a cigányság integrációjának megoldatlanságáról, a korrupt viszonyokról, az állampolgárok kikezdett biztonságérzetéről és az ebből fakadó rossz társadalmi közérzetről...

Csoda-e, ha a korabeli fotók tanúsága szerint a párt politikájának dicséretére éhező Kádár János feldúltan távozott a tanácskozásról?... Kádárnak ekkor végérvényesen szembesülnie kellett azzal, hogy az 1985-ös pártkongresszuson meghirdetett politikája egyhamar hitelét veszítette.

A nyolcvanas évek elején a magyar társadalomban egyre több feszültség halmozódott fel. A szocialista hatalom uralmának megőrzése érdekében kénytelen volt fenntartani néhány olyan sajtóorgánumot vagy fórumot, amelyek segítségével ezeken az általuk szigorúan felügyelt szelepeken levezethetik a feszültségeket. A konfliktusokat gyakran az okozta, hogy az értelmiség a valóságban is élni kívánt az alkotmányban biztosított jogaival. Nem formálisan, ahogy az addig szokásos volt és a hatalommal lojális polgárok számára elfogadottnak bizonyult... A változást akarókat támogatta, hogy mögöttük állt immár biztos háttérként a Helsinki Megállapodás, amely miatt a hatalom már nem kezelhette a korábbi módon a konfliktusokat. Már csak azért sem, mert az egyre nagyobb méreteket öltő gazdasági függőségünk miatt a hitelező nyugati bankok a konfliktuskezelés korábbi gyakorlata szerint hamar elzárták volna a magyar gazdaságot életben tartó pénzcseppeket.

VIII.

ELLENZÉKI SZEREPOSZTÁS

Ebben az időben már színre lépett az értelmiségnek egy új nemzedéke, amelynek tagjai minden fórumon azt hangoztatták, hogy a magyar társadalomnak (s a hatalom csúcsán álló pártnak is) szembe kell néznie valóságos gondjainkkal. Ez vezetett a *Mozgó Világ* című folyóirat 1983-as botrányáig, melynek az év szeptemberében leváltott főszerkesztője, Kulin Ferenc a *Médiakutató* 2004. évi egyik számában erről így beszélt Rádai Eszternek:

„Ezt afféle »szelepnek« szánta a kultúrpolitika? Vagy valamit demonstrálni akart vele?” – hangzott a folyóirat létrehozó riporter kérdés.

Kulin válasza: „Nyilvánvalóan szelepnek szánta az addigra a művészeti szövetségek életében kialakult sajátos feszültség feloldására, a gőz kiengedésére. Tudniillik '56 után ezek a szövetségek évente mindössze egy-két, úgynevezett fiatal író, képzőművészt vettek fel, így aztán az 1970-es évek közepén már a negyvenesek is »fiatal művésznek« számítottak. Nem volt fórum, amely az új nemzedéket elindíthatta volna, és ezt akkor már a kultúrpolitika csúcsain is kénytelenek voltak beismerni. Ezért indították a *Mozgó Világot*, amelynek az irodalom mellett művészetkritikával, képzőművészettel, zenével is kellett foglalkoznia. Ez a »nyűge« a lapnak azonban csakhamar az erényévé vált, tudniillik komoly nemzedéki orgánummá lett, amely vonzani és integrálni tudta az idősebbeket is. Nem mondom, hogy a *Mozgó* előtt nem volt semmi, de hogy a megjelenésünk valamiféle torlódás utáni gátszakadást jelentett, ahhoz nem fért kétség. Furcsa helyzet volt, tudniillik »ők«, mármint a kultúrpolitikusok is úgy gondolták, hogy a magyar belpolitika konszolidálódott, ezért már meg lehet engedni, hogy egy új nemzedék különösebb kontroll, cenzúra nélkül – lévén »a mi fiaink«, a mi gyerekeink – megszólalhasson.”

A lap egy-egy, a megjelenése után betiltott számát a szamizdathoz hasonlóan fénymásolatban, a feketepiacon terjesztették. Mert az újságos standokról pillanatok alatt szétkapkodták azokat a példányokat, amelyek nem csupán a párt-

központot sokkolták, hanem a kérlelhetetlen igazságok kimondásához nem szokott olvasókat is. Mint például Bauer Tamás KGST-ről szóló írása 1982 őszén, amelyben cáfolhatatlanul bizonyította, hogy a KGST Magyarország számára káros, „nem a gazdasági racionalitás szerint működő intézmény”...

Naivitás lenne azt gondolni, hogy a folyóiratban megfogalmazódó új gondolatokkal a hatalom képviselői csak nyomtatásban találkoztak először... Akkoriban ugyanis minden a hatalom tudtával történt, történhetett...

Kulin: „...persze hogy volt cenzúra. Minden számot olvastak”

Rádai: „Hogyan is kik?”

Kulin: „A nyomdában voltak megbízott »elvtársak«, a pártközpont fizetett alkalmazottai, ez nyilvánvaló volt. Nemcsak a *Mozgót*, minden lapot elolvastak, ebbe maga Siklósi Norbert avatott be, a Lapkiadó Vállalat vezérigazgatója, amikor szóvá tettem neki, hogy »ahhoz képest, hogy nincs cenzúra, meglepően sok leszúrást kapunk«. Erre azt válaszolta: »Na, ide figyelj, itt gyűjtöm, amit a liberálisok írnak a kézirataitokról, itt meg azt, amit a moszkoviták«. Tehát nem is egy emberrel olvastatták az újságot, hanem kettővel, akik egymást is kontrollálták.”

Az 1983-as évi decemberi, úgynevezett Bibó-szám már nem kerülhetett az olvasók kezébe.

Kulin: „Az *európai társadalomfejlődés értelme* című Bibó-tanulmányt hangszalagon kaptam meg az ifjú Bibótól, szenzációs mű, az európai társadalomfejlődési folyamatok szemszögéből elemzi a marxizmust, abszolút opposícióban vele. Persze, még a megjelenés előtt kiderült, mire készülünk, Aczél berendelt, én azonban nem voltam hajlandó lemondani a közlésről. Akkor azt találta ki, rendezzünk egy kerekasztalt akadémikusok részvételével, és annak kíséretében közöljük a tanulmányt. Erre fölkertem Szabad Györgyöt, Ágh Attilát, Szűcs Jenőt és Németh G. Bélát; nagyon tartalmas beszélgetés született, Bibót azonban – Aczél mondta így – »nem lehetett leárnyékolni«.

Kulint leváltották. A szerkesztőség minden tagja felmondott, a kéziratokat visszavonták. A korai *Mozgó Világban* „Nem voltak benne népiesek és urbánusok, egyik vagy másik oldaliak, csak gondolkodók” – foglalta össze Németh György szociológus a *Mozgó Világ története (197–1983-ig)* című könyvében a lényegét, azt, hogy akkor a *Mozgó* olvasójának lenni is egy életérzés volt, mert a *Mozgó* ott műhely volt, ahol csak a minőség számított! Előfordult hát, hogy egy-egy „műhely” nem azt a szerepet játszotta, amit a hatalom birtokosai szántak nekik.

A hatalom mindenről tudott, mert nem csupán a párt, hanem a szolgálatok megbízható emberei is éberren vigyázták, óvták a különféle – különösen a szellemi – műhelyek nyugalma és ideológiai rendjét az eltévelyedőktől. Kizárt tehát, hogy nem egy (vagy több) cenzor tudtával, engedélyével jelent meg 1986-ban Nagy Gáspár *A fiú naplójából* című verse a *Tiszatáj* (a későbbi hírek szerint a folyóirat vezetőszerkesztője is kapcsolatban állt a III/III-as csoportfőnökséggel) című folyóiratban. „...és a csillagos estben ott susog immár harminc / évgyűrűjével a drága júdásfa: ezüstyár rezeg /susog a homály követeinek útján s kitüntet / lezuhló ezüst-tallérokka érdekmeik szerint illőn...”

Megjelent mindez 1956. harmincadik évfordulóján. Botrány mégis azért lett a versből, mert valamelyik túlbuzgó elvtársa felhívta Kádár figyelmét arra, hogy a „Júdásfa” őt szimbolizálja... „Megtorlasként” Vörös László főszerkesztőnek, Annus József főszerkesztő-helyettesnek és Olasz Sándor szerkesztőnek felmondtak, és fél évre betiltották a lapot.

A döntés a hatalom és az íróhársadalom mély konfrontációjához vezetett. Érthető hát, ha a hatalom mindentől tudni akart. Müller Rolfnak a *Tiszatáj állambiztonsági iratai* című gyűjtése azt igazolja, hogy az állambiztonság ügynökei szorgalmasan dolgoztak azokban a hetekben, hónapokban.

Így július 14-én (ellenőrzött információ keretében) arról értesült a hatóság, hogy „A BM III/III. Csoportfőnökség újabb információja szerint »Jurátus« fn. célszemély¹⁷ arról beszél, hogy a folyóirat működését felfüggesztették, és ellene pártvizsgálat indul megyei szinten. Nevezett – »Csókás«-sal konzultálva – azt tervezi, hogy egy összejëövetelt szervez annak megbeszélésére, hogy milyen »ellenakció« tegyenek a következőkben, és milyen erőket tudnak mozgósítani ez ügyben. Elképzelésük szerint hatásos lenne, ha »Csókás« személyesen keresné fel az MSZMP KB illetékes titkárát a folyóirattal kapcsolatos megbeszélés céljából.”

A helyzet olyannyira komolyra fordult, hogy Knopp András, az MSZMP KB mellett működő Művelődéspolitikai Munkaközösség titkára külön tájékoztatót írt Radics Katalinnak (a KB mellett működő Agitációs-propaganda Bizottság és a Művelődéspolitikai Munkaközösség tagja is volt) a *Tiszatáj*-nál kialakult állapotokról. Ebből kiderült az is, hogy nem csupán Nagy Gáspár, hanem Csoóri Sándor versével is gond volt: „A *Tiszatáj* júniusi száma több olyan művet jelentetett meg, melyek – egymás hatását is felerősítve – szembeállnak elveinkkel, sértik érdekeinket. Csoóri Sándor egyik verse a »szemérmes diktatúrák« természetrajzárol medítál, másik költeményében napjaink Magyarországot »gaz-

dátlan országnak» minősíti, melyben a »romlás turistái« garázdálkodnak.” Knopp tájékoztatója végén azt jövendölte, hogy a bejelentendő intézkedéseknek – a lap betiltása, a szerkesztők elleni pártvizsgálat – várhatóan jelentős nemzetközi visszhangjuk lesz...

Augusztus 5-én a TMB (titkos megbízott) arról tájékoztatta az információra éhes feletteseit, hogy: „[...]A Nemzetközi PEN Klub emigráns íróinak amerikai tagozata levelet intézett a Nemzetközi PEN elnökéhez. Ebben tájékoztatást adnak a magyar hatóságok azon lépéseiről, amelyek „veszélyeztetik a magyar írók szabadságjogait”. Tiltakoznak a *Tiszatáj* című folyóirat betiltása, Csurka István hallgatásra ítéltése miatt, és kifejezik azt a reményüket, hogy a magyar PEN-tagozat nyomást gyakorol a magyar kormányra ezen intézkedések visszavonása érdekében.

A levél egy példányát az emigráns írók amerikai tagozata megküldte a magyar PEN Klub elnökének. Intézkedés gyanánt a küldeményt átadták a BM III/III. Csoportfőnökségnek. A Szabad Európa Rádió a levél szövegét teljes egészében ismertette 1986. július 30-án.”

Az ügyosztály értékesnek minősítette a Havasi fedőnevű TMB feljegyzését az Írószövetség választmányi üléséről is, amelyről szerénykedve kísérli meg összefoglalni észleleteit. Ebben összegzi, hogy ki elnökölt, ki viccelődött „ízetlenül”, ki kiabált közbe ittasan; tájékoztatta megbízóit arról, hogy Szécsi Margit az írói szuverenitás súlyos megsértésének tartotta a történeteket, Száraz György kiemelte a *Tiszatáj* híd szerepét Kelet-Közép-Európa kulturális életében.

Majd a feljegyzésből megtudhatjuk azt is, hogy „Páskándi Géza hozzászólása éles hangú, de mélyebb összefüggéseket nélkülöző volt, általában a magyarságtudat szándékos kiirtásáról szólokolt. A további hozzászólók (Szederkényi Ervin, Király István, Csoóri Sándor, Fekete Gyula, Csurka István, Boldizsár Iván, Gálóczy[i] Erzsébet, Tatay Sándor, Garay[i] Gábor... és mások) a maguk módján és hangnemében szintúgy elítélték a *Tiszatáj* elleni intézkedéseket.”

Végül – derül ki a feljegyzésből – „Csoóri Sándor megfogalmazott egy határozati javaslatot, amelyben a választmány kérné a felsőbb pártszerveket, hogy vizsgálják és bírálják felül az MSZMP Csongrád megyei Bizottságának döntését. Ezt a szövegtervezetet végül úgy fogadta el a választmány, hogy egy bizottság alakuljon (a titkárság tagjai + Csoóri, Csurka, Szederkényi, Boldizsár Iván, Király István) és készítsen – a Csoóri-féle szöveg alapján, de beleszöve minden más elhangzott kérést, illetve javaslatot – egy végleges határozatot, amelyet

majd eljuttat az illetékesekhez. Többen javasolták, hogy tapasztalt, idős írók keressék fel Kádár Jánost, és vele tisztázódják az ügy...”

A Magyar Írószövetség novemberi közgyűlésén a radikális népi írók – élve a tisztségviselők demokratikus választásának lehetőségével – rendre kiszavazták a fontos pozíciókból a hatalom jelöltjeit. A hivatalos kultúrpolitika azonban megrántva a „póráz”, az ellehetetlenítésig megregulázta az új testületek működését... A hatalom még nem látta elérkezettnek az időt arra, hogy lehetőséget adjon az önigazgatásra... Végül a *Tiszatáj* ügye is „rendeződött”, a folyóirat fél év szilencium után újból megjelent, ám azt mind a korábbi szerzői gárda, mind az olvasók jelentékeny hányada elutasította... Megint csak vesztesek voltak...

Ebben a helyzetben készültek a szervezők (egy nagyszabású közös nyilatkozat elfogadásának reményében) 1987-ben a második monori találkozóra, amely nem jött létre sosem. Az előkészületek már 1986 decemberében a legnagyobb titokban kezdődtek (igaz, ezekről az akkori ügynöki napi jelentések elég részletesen beszámoltak!), s a szervezői azt tervezték, hogy a jelenlévők egy közös program elfogadásával írják be nevüket a történelem lapjaira. Ám a népiek úgy vélték, hogy a *Beszélő* köre által meglepetésszerűen megjelentetett *Társadalmi Szerződés* önmagában megadja a magyar társadalom átalakulásának programját, amelyhez ezután rájuk csak díszletként lenne szükség.

Más oka is volt a „népiek” megsértődésének. Csurka levelet írt Vásárhelyi Miklósnak, és abban elismerte, hogy a kapcsolat megszakításának egyik oka az, hogy ők egy lapot (ez a *Hírtel* jelenti) akarnak, s ha az a feltétele a lapengedély megadásának, hogy ne vegyenek részt ilyen ellenzéki találkozók, akkor ők erre nem mennek el. Másutt úgy fogalmazott: „nincs tőke a közös casino-casz-szában”, s végül a népiek véleményét a szakításról egy frappáns Csurka-idézet-tel lehet zárni: „közös zászló alatt csak közös zászlóbontás után lehet jó szívvel menetelni, a *Beszélő* zászlaja alatt meneteljen a *Beszélő*.”

A *Társadalmi Szerződés*ben a demokratikus ellenzék tulajdonképpen meghirdette saját programját, amelyben egyebek mellett kimondták: gyökeres politikai fordulatra van szükség, az eddigi közmegegyezésnek vége, a vezetés maga sem érti, miért nem képes kivezetni a válságból az országot, Kádár személy szerint is felelős ezért, az eddigi közmegegyezéstől el kell jutni a társadalmi szerződésig, a piacgazdaságig. A dokumentum szerzői szerint: a politikai változások kívánatos voltával azok is egyetértenek, akik a gazdasági válságból az elvonó-újraelosztó állam oltalma alá vágnak vissza. A hatalom körein kívül senkit nem kell meggyőzni róla, hogy elég volt a tömegtájékoztató hazugságaiból, abból, hogy a nép

megkérdezése nélkül döntenek, aztán vele fizettetik meg a rossz döntések árát; abból, hogy a szakszervezet az államot képviseli a munkavállalókkal szemben, elég volt az állampolgári jogok megcsúfolásából. Erre az egyetértésre támaszkodva lehet tábort szerezni a gazdasági reform ügyének is.

A gazdasági reformprogramnak a politikai átalakulás programjára kell épülnie. A politikai program alapértékei a többpártrendszer, a képviseleti demokrácia az államvezetésben; elengedhetetlen az önkormányzat a munkahelyeken és a településeken, a nemzeti önrendelkezés és a semlegesség a külpolitikában.

A szerzők kompromisszumos megoldásokat javasolnak: „jóval kevesebbet, mint amire az ember vágyik. De ezek a kompromisszumok már most érzékelhető változást hoznának a hatalom és a társadalom viszonyában. S ha megvalósulnának, lehetővé tennék a rendezett továbbfejlődést egy demokratikus, önkormányzatú, önálló Magyarország felé.”

A *Társadalmi Szerződés* a demokratikus ellenzék jelszavainak javasolja: a párturalom alkotmányos korlátozását, szuverén törvényhozást, felelős kormányt, a törvényekkel körülírt sajtószabadságot, az érdekvédelmi és egyesülési jogokat, jogi védelmet a munkavállalóknak, a szociális biztonságot és méltányos szociálpolitikát, valamint jogot az állampolgárnak. És – mint a dokumentum szerzői megfogalmazták – abban a munkástól a pártkáderig mindenki egyetért: Kádárnak mennie kell!

Az már Gorbacsov 1986-os magyarországi látogatásakor nyilvánvalóvá vált, hogy Kádár nem tudja felvenni a gorbacsovi politika ritmusát. És alig két év alatt megváltozott a véleménye arról a szovjet pártfőtítkárról, akinek megválasztását támogatta. Utóbb azonban úgy látta, hogy a belső harcaiban egyedül marad, nem gondolja végig, mit csinál, és felszínes is. Így idézi Grósz a Kádárral 1987 nyarán – a moszkvai látogatása után – folytatott beszélgetését *A puha diktatúrától a kemény demokráciáig* című könyvben, amely beszélgetés alkalmával Kádár mondott még egy Grósz számára is nehezen értelmezhető mondatot: „Öregem – mondta Grósznak –, Gorbacsov el fogja veszejteni a Szovjetuniót. Nem vezet, hanem őt vezetik. Sodródik az eseményekkel. Úgy árulja ki az országot, hogy nem kap cserébe semmit.” Ez Grósz értelmezése szerint azt jelentette: „a Szovjetunió valószínűleg feladni készül a tábort...”

Megérzés volt ez csupán, vagy eleddig féltve őrzött információ, netán zsigerekből fakadó félelem, hogy a múlt újbóli feltárása felvetheti Kádár felelősségét? Erre ma már senki nem tud választ adni. Tény az, hogy a megfáradt és a gyors reformoktól egyre inkább ódzkodó Kádárnak nem volt ínyére a felpezsdült szel-

lemi élet, és ekkor már vélhetően nem volt semmiféle különösebb ambíciója, talán csak az, hogy élete végéig megőrizze rendszerét, és pártját az általa legmegbízhatóbbnak tartott emberre hagyja.

Ebben az időszakban már az első nyilvánosságban (számtalan folyóiratban, heti- és napilapban megjelent interjúbán) fellelhető volt az a kritikus értelmiségi magatartás, amelynek nagy szerepet játszott abban, hogy az 1985-ös választásokon a pártkáderek tucatjai buktak meg a képviselő- és tanácsstagi választásokon. Csak balszerencsájukra nekik nem adatott meg a lehetőség, hogy ellenzéki csoportosulást szervezzenek, ezért a rendszerváltáskor „szakértőként” vagy beálltak valamelyik politikai csoportosulás holdudvarába, vagy függetlenségüket és kritikus szellemiségüket megőrizve, politikailag hontalanul tengődnek az értelmiségi lét perifériáján. Mert kétségtől igaz, hogy a nyolcvanas évek második felében a Magyarországon élő, kritikusan gondolkodó és a véleményét vállaló értelmiségnek különös szerep jutott (vagy legalábbis sokan ezt érezték) az akkori magyar társadalomfejlődésben. Sokan úgy érezték, szerepük van a közélet formálásában, a rendszerváltásban. Még akkor is így gondolták, ha véleményük (a néhány tucat kiválasztottal ellentétben) soha nem épült be egyetlen reformprogramba vagy civilszervezet, később egyetlen párt társadalomformáló programjába se. Csak egyszerűen fontosnak hitték magukat. Csak egyszerűen azt érezték, hozzátehetnek valamit az ország – a hazájuk – gondjainak a megoldásához.

Bő két évtizeddel a rendszerváltás után sokan vannak olyanok, akik nem képesek feldolgozni ennek az élménynek az elvesztését, ezért aztán saját lövészárukából – a függetlenség látszatának hangoztatásával – próbálnak fórumokon választ keresni, üdvöztető megoldásokat javasolni az ország sokasodó bajaira. Közben a saját szekértáborukhoz tartozó politikusok védőszárnyai alatt függetlennek és hitelesnek kiáltják ki magukat. Még akkor is, ha már a nyolcvanas években is szerepeltek a közélet formálóinak névsorában, akár az első vonalban döntéshozóként, vagy a második vonalban egyszerű kis III/III-as, vagy III/II-es ügynökként. Mert bármilyen különös, a nyolcvanas évek Magyarországon előfordult az is, hogy a hatalmat irritáló reformgondolat megfogalmazója, vagy a politikai elit tűréshatárát túllépő írás kiadója a III/III-as csoportfőnökség egyik fizetett alkalmazottja volt... Legalábbis ez derült róluk egy-két évtized múltán... Meglep-e bárkit, ha a mögöttünk hagyott negyedszázad kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a társadalom tisztán lásson az ügynökkérdésben? Akik pedig elismert szakteknéülként, valóban független értelmiségiként nem tartoznak ehhez a

körhöz, vagy fogták a sátorfájukat és már évek óta külföldön keresik a boldogulásukat, vagy visszaszorultak a hetvenes évek „lesajnált”, másodhegedűs szerepébe. Rájuk nincs szüksége sem a helyi közösségek, sem az ország vezetésének... A legnagyobb nyomorúságunkban is tékozlóak vagyunk!

*

A nyolcvanas évek közepén már nyilvános viták folytak 1956. megítéléséről, ekkor jelent meg – igaz hatalmas vitát, sőt, botrányt kavargva – az első nyilvánosságban a *Fordulat és reform* című kiadvány (szerkesztői: Antal László, Bokros Lajos, Csillag István, Lengyel László és Matolcsy György), amelyben a politika iránt fogékony és az ország sorsa iránt felelősséget érző reformközgazdászok fogalmazták meg radikális elképzeléseiket a válság megoldására tett javaslataikról. Jól értesültek arra „kötöttek fogadást”, hogy vajon Berecz János vagy Grósz Károly öröklie meg Kádár székét?... Az MSZMP különféle műhelyeiben pedig tanulmányok készültek a magyar társadalom átalakításának lehetőségeiről, formáiról, ezeken a helyen folyt a közös gondolkodás (a párt vezető szerepének megőrzése mellett) a többpártrendszerrel...

A *Társadalmi Szerződésre* válaszlépésként szeptember 27-én a népi írók A *magyarság esélyei* címmel hívtak össze tanácskozást Lezsák Sándor lakiteleki tanyájára csaknem kétszáz értelmiségi részvételével. Köztük voltak: Für Lajos és Szabad György történészek, Bíró Zoltán és Kiss Gy. Csaba irodalomtörténészek, Pozsgay Imre, a Hazafias Népfront főtitkára, Bihari Mihály és Áder János jogászok, Gombár Csaba, Lengyel László politológusok, Czakó Gábor, Csengey Dénes, Csurka István, Fekete Gyula, Konrád György írók, Püski Sándor könyvkiadó, Pomogáts Béla irodalomtörténész, Kósa Ferenc filmrendező, Cseh Tamás énekes. A demokratikus ellenzéket csak Konrád György képviselte, mert az indoklás szerint Pozsgay nem mutatkozhatott olyanok társaságában, akik ellen rendszerkritikus magatartásuk miatt szabálysértési eljárás van folyamatban... Mivel emiatt Kis János és Tamás Gáspár Miklós nem kapott meghívót az eszmecserére, ezért a demokratikus ellenzék tagjai közül csaknem mindenki visszautasította a meghívást...

A feljegyzések szerint ezen a tanácskozáson fogalmazódott meg elsőként (Gombár Csaba előadásában) a pluralizmus iránti igény. Lengyel László pedig arról beszélt: ha a gazdaságban néhány hónapon belül nem történik változás, a lengyelekhez hasonlóan mi is mehetünk Törökországba gyümölcsöt szedni...

Benda Kálmán történész – nevek említése nélkül – azt kifogásolta: ha itt nemzeti összefogásról beszélnek, akkor ő bizony nem ért egyet azzal, hogy nem mindenkit hívtak meg erre a megbeszélésre.

A résztvevők a tanácskozás végén nyilatkozatot fogadtak el, melyben egyebek között megfogalmazták: „A magyarság történelmének egyik súlyos válságába sodródott. Népmozgalmi erejében megroppant, önhitében és tartásában megrendült, kohéziójának kapcsai tragikusan meglazultak, önismerete megdőbentően hiányos. Összeomlással fenyegető gazdasági válságnak néz elébe. A magyar etnikumot példátlan széttagoltság sújtja. Nemzetünknek nincs közösen vállalható jövőképe.

Az országot megrázó társadalmi-gazdasági válság, a demokrácia, a politikai intézményrendszer elégtelensége, a közerkölcs súlyosbodó gondjai, a kulturális élet, a közoktatás aggasztó tünetei, megmaradásunk gondjai kaptak hangot az eszmecsere során...

...Az ország és a magyarság sorsáért érzett felelősségtől áthatva az egybegyűltek szükségesnek és időszerűnek érzik olyan keretek létrehozását, amelyek arra szolgálnak, hogy a társadalom tagjai valódi partnereként vehessenek részt a közmegegyezés kialakításában. Viták után a résztvevők egyetértettek abban, hogy egy ilyen közmegegyezés csak valamennyi progresszív társadalmi erő összefogásával teremthető meg.

Ezért javasoljuk a Magyar Demokrata Fórum létrehozását, amely a folyamatos és nyilvános párbeszéd színtere lehetne. Ez a fórum alkalmas lenne súlyos gondjaink megvitatására, egy-egy témakör elemzésére, alternatív megoldási javaslatok előkészítésére.

A fórumot a résztvevők nyitottnak képzelik, egyszerre demokratikus és nemzeti szelleműnek. Munkájában különböző világnézetű és pártállású emberek együttműködésére számítanak. Fontosnak tartják, hogy ezeknek az eszmecsereeknek és elemzéseknek az anyagát megismerhesse az ország közvéleménye, ezért szükségesnek érzik alkotmányos keretek között működő, független sajtóorgánumok létrehozását...

A nyilatkozat teljes szövegét – egy vele készült interjú keretében – Pozsgay közzétette abban a közleményében, amelyet a *Magyar Nemzet*nek adott november 14-én, s ezzel beemelte az első nyilvánosságba a rendszerkritikus népi írókat, a későbbi ellenzék egyik csoportját, előnyt biztosítva nekik a demokratikus ellenzékhez tartozókkal szemben. Az azóta nyilvánosságra került dokumentumok szerint az MSZP KB nem lakiteleki jelenléte, hanem a nyilatkozat nyilvános-

ságra hozatala miatt indított eljárást Pozsgay ellen. Jelzi ez azt is, hogy a hatalom a széles nyilvánosságot még „éretlennek” tartotta az efféle gondolatok megismertetésére. Még szerette volna legalább egy kicsit őrizni a hatalmát...

Részben a színpalak mögötti, állampárti „pengecsattogtatásként” értékelte Murányi Gábor a HVG 2002. szeptember 28-ai számában megjelent „Mit kínált a Magyar Nemzet?” című írásában a Pozsgay által nyilvánosságra hozott lakiteleki nyilatkozatot. Mint a szerző írta, az akkor 170 ezer példányban kinyomtatott (2 forint 20 fillérbe kerülő) napilapot pillanatok alatt elkapkodták, és a feketepiacon 200 forintot is fizettek egy példányért. „A közmegegyezés hajszálerei” című interjú tájékoztatáspolitikai szempontból fordulópontot jelentett – fogalmazott Murányi –, mégpedig azért, mert először tette teljes terjedelmében közzé az elfogadott az ország társadalmi-gazdasági válságát is magában foglaló nyilatkozatot. „A Pozsgay korabeli taktikázó értékelése szerint is „sok vitatható elemet tartalmazó” nyilatkozat közzététele egyébként leginkább a párt első emberét, a már megroppant hatalmú Kádár Jánost bősztette fel.”

A párt főtitkára a miniszterelnökből a párt főtitkárhelyettesévé bukott Fock Jenőt és a pártépítésért felelős kb. titkár Lukács Jánost nevezte ki a „vizsgáló bizottsággá”, akik haladéktalanul munkához is láttak. Murányi levéltári kutatásai (MOL M-KS-288.f. 1019.öe.) az igazolják, hogy az interjú közzététele előtt Pozsgay éppen Lukácsnak írt feljegyzésében említést tett arról: „Javaslom, hogy készüljön terv a találkozó nyilvánosságának kezelésére. Célszerűnek tartanám, ha interjút adhatnék a Magyar Nemzetnek, amelybe, elmondva előadásom lényegét, beleszólném Lakitelek pozitív mondanivalóját, és ennek keretében közölhetném, azt a felhívást – esetleg némely pontjával polemizálva –, amelyet a résztvevők elfogadtak.”

A cikk szerzője talált olyan Pozsgay feljegyzést is, amelyben kitért arra: a sajtót felügyelő Berecz János ideológia kb. titkár is elképzelhetőnek tartotta a „lakiteleki ügy” egy interjúval történő, utólagos lecsengetését. Murányi megkeresésére Berecz úgy emlékezett: „...egykoron még biztatta is Pozsgayt, „ha már a kb. üléseken nem szólal fel, akkor legalább a sajtóban foglaljon állást a párt politikája mellett”. Mindazonáltal Berecz ma is úgy gondolja, Pozsgay „átverte” őt, amikor a vele való egyeztetésre hivatkozott. A HNF-főtitkár ugyanis az ő olvasata szerint a párt politikája melletti megnyilatkozás ügyében, és nem a lakiteleki nyilatkozat – és egyáltalán Lakitelek – közzétételével kapcsolatosan bírta az ő támogatását.” Végülis a párt politikai bizottsága figyelmeztetésben

részesítette Pozsgayt, aki a jövőre nézve elfogadta, hogy „az ilyen kényes ügyekben nem mellőzhető az érdemi konzultáció...”

Erről az interjúról Pozsgay, mint „öninterjúról” emlékezett meg 2012. február 5-én a Szeged Café portál hasábjain. Íme: „Mondtam, hogy nem tudom megjelentetni a nyilatkozatot, de nem hagyott nyugodni a dolog, így egy cselhez folyamodtam. Felhívtam a *Magyar Nemzet* akkori főszerkesztőjét, Tóth Károlyt (a lapban megjelent interjú alatt Tóth Gábor, a *Magyar Nemzet* akkori főszerkesztő-helyettesének neve szerepelt), és megkérdeztem, hogy vállalna-e egy kockázatos lépést. Megkértem, hogy csináljon velem egy interjút, amelynek a kérdéseit is én fogalmazom meg. Meg is jelent november 14-én, benne a magamnak feltett kérdéssel, miszerint: »Miről határoztak Lakitelken?«, magamnak válaszolva odaidéztem az egész nyilatkozatot. Ez aztán Kádárt teljesen kiborította, és fegyelmi eljárást rendelt ellenem.”

Két nap múlva a BBC is hírt adott a találkozóról. Tudósítója azt vélte fontosnak kiemelni, hogy Kecskemét közelében 150 értelmiségi tartott gyűlést, amelyen részt vett, felszólalt Pozsgay Imre, a HNF főtitkára, aki beszédében átfogó reformokat indítványozott a pártban, a kormányzásban és a helyi vezetésben egyaránt. Az értelmiségi gyűlés elhatározta, hogy országos demokratikus fórumot alakít, és nyílt párbeszédet kezd a kormánnyal.

Lakitelek kétségkívül fontos lépés volt a plurális társadalom megteremtéséhez. Azt követően az ellenzékiiséghoz nem volt elég az, hogy valaki a hatalomtól eltérő nézeteket vall, azt is meg kellett mondani, ki, melyik táborba tartozik... A tagoltság azonban nem a XX. századi modern európai értékek mentén született meg, hanem – a máig ki nem beszélt két világháború közti népi–urbánus vita gyökereiből sarjadva – számtalan méltatlanul kicsinyes és meghaladott vitát gerjesztve. Nem véletlen, hogy a rendszerváltás óta magunk mögött hagyott évtizedekben alig esett szó arról a modernizációról, amely Magyarországot megkérdőjelezhetetlenül az európai nemzetek sorába emelné.

Furmann Imre *Vihar a sátorban* című cikkében a találkozóról egyebek között ezt írta: „Lakitelek szép volt és jó volt. Romantikus idők jöttek utána, izgalmas idők. Jó volt bekerülni a »nagypolitikába«, és jó volt kiszállni. Lezsák egyszer, évek múlva azt mondta, hogy a sátrat nem lehet újra felállítani. Igaza van. Más idők járnak. De azért annak a találkozóknak a könyvét érdemes olvasgatni. Okulásul, hogy mit is veszítettünk mindnyájan a kirekesztősdivel, a sértődöttségekkel, a sokszor gyerekes vádaskodásokkal.”

Nem is számított az 1987-88 fordulóján politikusnak, közéleti szereplőnek, aki nem beszélt a reformokról. A történések egyre inkább sejteni engedték: a gazdaság hajai nem orvosolhatók sokáig az adott intézményi, politikai keretek között. Igaz, a változások mikéntjéről megoszlottak a vélemények. Voltak nézetek, majd politikai csoportosulások, amelynek tagjai a megújuláshoz elegendőnek vélték a „matuzsálemi korú” vezetők lecserélését, mások az alkotmányos többpártrendszer megteremtésében vélték megtalálni a megoldást.

A formálódó demokrácia szempontjából 1988. volt talán a rendszerváltás legfontosabb éve. Április elején az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottsága kizárta tagjai közül négy, reformok iránt elkötelezett emberét, Bihari Mihályt, Bíró Zoltánt, Király Zoltánt, Lengyel Lászlót, mert „A nevezett párttagok több alapvető kérdésben a párt politikájától eltérő nézeteket képviselnek, s ezeket különböző párton kívüli fórumokon huzamosabb idő óta hangoztatják-terjesztik. A párt szervezeti szabályzatát önkényesen értelmezik, nem fogadják el a párt belső rendjére vonatkozó elveket, megsértik a pártfegyelmet, ártanak a párt-egységnek” – jelent meg a kizárás indoklása a *Népszabadság*ból megismerhető közleményben.

A politikai iránt fogékony – ebben az időszakban még rendkívül csekély számú – közvélemény szerint a kizárás egyértelmű üzenet volt Pozsgaynak, és mindazoknak, akik csak a radikális reformokban vélték megtalálni az egyre mélyülő gazdasági válság és a társadalmi feszültségekre a megoldást. A kizártak ugyanis mind Pozsgay köréhez tartoztak, ő azonban nem tudta megvédeni „elvarárait”. Vagy nem is akarta, mert az akkori elképzelés szerint a népfront, akkori főtitkárának mindenképpen a hatalom bástyái mögül kellett segíteni a változást. Mindenesetre bő hónappal a májusi pártértekezlet előtt úgy látszott, hogy a konzervatívok és reformerek részben a nyilvánosság előtt játszódnó csatájában a reformerek vesztesre álltak...

A mélyülő gazdasági válság és a növekvő társadalmi feszültségek miatt forrongott az egyetemi közélet. *Szemelvények a Marx Károly Közgazdasági Egyetem – a pártértekezletre felkészülő – kibővített pártbizottsági ülésén elhangzott véleményekből*, ahogy a *Közgazdász* című egyetemi lap tudósítója (Halay Edit) írta: Szarvas László, az egyetem pártbizottságának titkára például azt javasolta, legyen részletes elemzés és értékelés a politikai viszonyokról, a párt állapotáról, a párton belüli feszültségekről, a párt és a társadalom kapcsolatáról. Mert csak egy ilyen alapos elemzés lehet az új társadalmi közmegegyezés alapja. Matejka Március azt fejtegette, hogy aki a párton belüli többségi határozatokkal nem ért

egyét, annak módja legyen a nyilvánosság előtt kifejtene az álláspontját. Szerinte a sajtóorgánumok elveszítették az objektivitásukat, amiért a párt vezetése a felelős. Szuhay Miklós azt hangoztatta: kevés a KISZ, egy új ifjúsági szervezet létrehozásával több fiatal lehetne bevonni a szocializmus építésének áramlatába. Halmai Gábor a párt és az állam szétválasztása érdekében javasolta a párt társadalomirányító tevékenységének korlátok közé szorítását, valamint a frakciótilalom azonnali feloldását. Jenei Csilla hallgató szerint a pártvezetés kisajátította magának a pártot, és saját kisebbségi véleményét a többségi véleménynek állítja be.

Ilyen és ehhez hasonló – a korábbi évtizedekhez viszonyítva szokatlanul kritikus – vélemények hangzottak el órákon át. A pártértekezlet végén a jelenlévők elfogadták azt a javaslatot, mely szerint a Központi Ellenőrző Bizottságnak felül kellene vizsgálnia a négy kizárt párttaggal kapcsolatos döntését, mert a KEB tájékoztatásában közölt indoklás nem meggyőző... Ezt a javaslatot a jelenlévők két tartózkodással elfogadták.

Ezzel szemben a májusra kikényszerített pártértekezlet úgy kezdődött, mintha megállt volna az idő. Előadói beszédében Kádár elismerte ugyan, hogy zavarok támadtak a politikai intézményrendszerben, és tisztázni kell a párt útjának fő irányát, ugyanakkor leszögezte: nem engedik gyengíteni a néphatalmat, több szocializmust és több demokráciát ígért, szorgalmazta a népfrontmozgalom erősítését, feladatként vállalta a nép szolgálatát a demokrácia és a nyilvánosság kiszélesítésében és bízott az értelmiség felelősségtudatában. De abban a három napban már a küldöttek is – nyilván saját túlélésük érdekében is – meg akarták haladni a Kádár-rendszert. A világ szinte valamennyi vezető politikai napilapja, televízió- és rádióállomása szokatlanul bő terjedelemben foglalkozott a magyar pártértekezlettel ezekben a napokban. A tudósításokból érződött: lakmuszpapírnak tekintik Magyarországot, ahol talán nem csupán a személyi kérdések és a reformok sorsa dől el, hanem az is: a reformot sürgetők képesek-e a társadalomfejlődés terén alternatívát felmutatni a szocialista blokk országainak?

Íme, néhány idézet. A szocialista országok lapjai elsősorban Kádár és Grósz beszédéből idéztek, a lengyel lapok azt emelték ki Kádár beszédéből, hogy Magyarországon nincs reális alapja a többpártrendszernek. A TASZSZ Berecz János hozzászólásából azt emelte ki: „Az egész politikai rendszer megújítását célzó magyar átalakításnak az alapja a párt vezető szerepébe vetett hit.” A csehszlovák napilapok kommentár nélkül közöltek „példamondatot” Kádár beszédéből. „Magyarország nem engedheti meg magának, hogy időt pazaroljon.”

Nemcsak Magyarország, hanem a szocializmus jövőjéről van szó – idézte a UPI amerikai és az APA osztrák hírügynökség Grósz megállapítását. A BBC rádióállomás pedig kiemelte, hogy Grósz bírálta a párt csalhatatlanságába vetett hitet. Pozsgay felszólalásából a UPI a nemzedékváltás és az új gondolkodásmód szükségességét, az AP amerikai hírügynökség pedig a valódi demokrácia követelményét tartotta szükségesnek kiemelni. Az *El País* című spanyol napilap tudósítója szerint a magyarok a létező szocializmus jövőjéről folytatnak vitát.

A májusi pártértekezletnek mind Nyugaton, mind itthon nagy visszhangja támadt, a pártönkívüliek körében. Lássunk két véleményt. Schöpflin György 1988 májusában, a pártértekezlet után interjút adott a BBC-nek: „Ez óriási változást jelent a magyar politika számára – mondta, és az MSZMP-re vonatkozó megállapítással indokolta állítását –, mert ez azt jelenti, hogy ez a párt ma már semmiképpen nem egy egységes, klasszikusan szólva leninista párt vagy lenini párt, hanem sokkal inkább...ki merjem mondani ezt a szót?... egy frakciókra bomló koalíció. Tehát egy koalíciós egységpárt, amelynek vannak óriási előnyei, mert ez azt jelenti, hogy esetleg különböző nézetekről lehet szó a pártön belül, és ezeket ki lehet fejteni.”

Tamás Gáspár Miklós interjút adott Kasza Lászlónak: „Én azt gondolom – fogalmazott a Szabad Európa Rádióban elhangzott értékelésben –, hogy Kádár János távozásának mindenképpen hatalmas, jelképes jelentősége van.” Arra a kérdésre: van-e Magyarországon a társadalomnak lehetősége arra, hogy kezébe vegye az ügyei irányítását, a filozófus így válaszolt: „Nézd, én azt hiszem, hogy a személyes összeállításban ilyenfajta garanciák nincsenek. Én azt gondolom, hogy mindenképpen biztató jel, hogy a Politikai Bizottságban két reformer, Nyers Rezső és Pozsgay Imre is helyet foglal, ez mindenképpen jól hangzik. Amit érdekesnek tartok, az a szocialista pluralizmus kifejezés megjelenése a népfronttal kapcsolatban, ahol óvatlan és gyáva különféle mozgalmak, szervezetek, körök pluralizálását képzelik el, ha jól értem, a népfronton belül. Azt hiszem, mindenképpen érdekes, hogy a pártvezetésben generációváltás következett be.”

A földindulászerű személyi változások „elsöpörték” az MSZMP idősebb nemzedékét. A százöt tagú központi bizottságba harmincöt új tag került be, a politikai bizottság tizenhárom tagja közül pedig nyolcan veszítették el végleg a küldöttök bizalmát. A Kádár-korszak visszavonhatatlanul befejeződött.

Igaz, a jogszabályok addig sem tiltották a sztrájkot, de a szocializmus éveiben valahogy „történelmileg úgy alakult”, hogy a munkavállalók 1988-ig sosem jutottak el a tiltakozás e formájáig. A mecseki bányászok nyitották meg a sort,

de a sztrájk elérte a szegedi egyetemet is, ahol az oktatók és a hallgatók egyenapos figyelmeztető sztrájk keretében követelték az egyetemi autonómia megteremtését és az oktatás finanszírozásának megreformálását. Nyáron pedig három napig sztrájkolt a békéscsabai Kner nyomda hozzávetőlegesen száz dolgozója... Ugyanebben az évben százezres tüntetés zajlott le a romániai falurombolás ellen, a bős-nagymarosi vízlépcső megépítése ellen, és tízezrek sürgették a hatalom képviselőit az elodázhatatlan reformok végrehajtása érdekében a Budapesti Műszaki Egyetemen...

1988-ban pedig az utolsó pártállami parlament elkezdett „igazi” parlamentként viselkedni. A szakértők „valós” szakmai vitákra is felkészítették a képviselőket. Júniusban Király Zoltán tizenöt képviselőtársával jegyezte azt a törvénycsomagot, amely „demokrácia csomagterv” néven vonul be a magyar parlamentizmus történetébe. A képviselők javasolták, hogy a parlament fogadjon el törvényt az egyesülési és gyülekezési jogról, módosítsa az alkotmányt, a sztrájktörvényt, valamint a bíróságokról, a sajtóról és a választójogról szóló törvényt, alkosson törvényt alkotmánybíróság felállításáról, a szakszervezetekről, a népszavazásról és a nemzetiségi jogokról, továbbá hozza létre az állampolgári jogok szóvivőjének intézményét. Ezeket a törvényeket a parlament 1989–90-ben elfogadta.

Ez az év volt az, amikor – noha a szocialista érdekképviselői szervek uralták a terepet – sorra alakultak független szakszervezetek. Bár '88 nyarán (a FIDESZ megalakulása után néhány hónappal), a Klubtanács által szervezett szárszói találkozó résztvevői még úgy fogalmazzak, hogy a „többpártrendszer nálunk ma nem aktuális”, ám sietve hozzátették: „de lehetséges-e – egyáltalán, elvileg – demokrácia egyetlen párt hatalmi monopóliuma mellett?” A kérdés megválaszolására nem kellett sokáig várni...

Nem egy nyilatkozatukban a meghatározó ellenzéki erők is az egypártrendszer keretei között képzelték el a változásokat. Nem is szólva a párt meghatározó embereiről. Grósz, a párt főtitkára április 28-án így nyilatkozott a *Magyar Hírlap* munkatársának: „a jelenlegi társadalompolitikai viszonyok között nem tudom elképzelni, hogy több párt működjön. Ezért tehát én kizárom a politikai intézményrendszerből a több párt lehetőségét.” Két nap múltán ugyanott Fejti György, a KB titkára megerősítette főtitkár elképzelését: „a politikai intézményrendszer továbbfejlesztését az egypártrendszer keretei között képzeljük el.” Júliusban Grósz, ha lehet, még tovább ment. A *Newsweek*nek adott interjújában azt mondta: „...nem állunk készen a többpártrendszerre. Lehetetlen visszafor-

gatni a történelem kerekét.” Az MSZMP-ben kiosztott szerepek szerint csak Pozsgay volt egy árnyalatnyival nyitottabb. Egy rádióműsorban így fogalmazott: „nekem nincs érvem az egypártrendszer ellen, de nagyon sok praktikus érvem van mellette”, majd hozzátette: „A többpárti szerveződésnél pillanatnyilag időszerűbbnek tartom a hatalommegosztás következetes keresztülvitelét és a hatalom ellenőrzésének megteremtését.” Ugyanebben a műsorban Aczél György ezt mondta el: „én azt hiszem, hogy az egypártrendszer körülményei között a társadalmi pluralizmus összes igényét teljesíteni lehet bizonyos plusznehézségekkel és pluszkönnyebbségekkel.”

Novemberre nagyot fordult a „világ kereke”, ekkor már a hatalom szemszögéből is másként látszik a helyzet. Pozsgay novemberben azt nyilatkozta a *The Christian Science Monitor* című lapnak: „Úgy gondolom, hogy a többpártrendszer bevezetése elkerülhetetlen.” December elején a miskolci kommunistaaktíván már Grósz is árnyaltabban fogalmazva vigasztalta hallgatóságát: „Nézetünk szerint a szocializmust egypártrendszer viszonyai között is fel lehet építeni. Ugyanakkor, ha jogállamiságot akarunk, akkor nem vitathatjuk el a pártalapítás jogát azoktól, akik szintén szocializmust akarnak – csak másképpen.” Grósz többpártrendszerről alkotott újabb gondolataként tehát ez olvasható Bihari Mihály gyűjtésében, a *Magyarország politikai évtizedkönyve* című kiadványában, amelyben a politikai rendszer jellegét és a hatalom szerkezetét elemezte az 1988. és 1998. közötti időszakra vonatkozóan.

Az idézett nyilatkozatok idején már megalakult a FIDESZ, az MDF és az SZDSZ, a *Magyar Nemzet* (az Országos Sajtószolgálat nyomán) pedig már hónapok óta rendszeresen közzé tette a különféle civil és ellenzéki szervezeteknek a hatalmat és az állampártot is bíráló állásfoglalásait...

Mert 1988. valójában az önszerveződés, az önmeghatározás éve volt. Nem kellett különösebb politikai jóstehetség annak megállapításához, hogy az MDF előbb-utóbb pártként jelenik meg a hazai közélet palettáján, hiszen aktivistái rendszeresen gyűléseket tartottak nemcsak a Jurta Színházban, hanem vidéken is. Elkezdődött a vidéki szervezetek kiépítése, és rendre közleményeket juttattak el az Országos Sajtószolgálat és a napilapok szerkesztőségébe.

„Országunk gazdasági és politikai válsága rohamosan mélyül. A társadalom nem hiszi, hogy a kormányzat képes volna feltartóztatni a hanyatlást. Igazságtalannak tartja a rárótt terheket, értelmetlennek az áldozatok vállalását.

A vezetés érzékeli a növekvő nyugtalanságot: hogy a kedélyeket lecsillapítsa, megújulást és párbeszédet ígér. Szavainak azonban nincs fedezete. Az ígéret

tartalma homályos, a gyakorlat a régi. Mindez csak erősíti azt a hangulatot, amit a gazdasági fenyegetettség, a létbiztonság elvesztése szül: azt, hogy tehetetlenül sodródunk a katasztrófa felé. Halmozódnak az indulatok, de gyérül a hit, hogy hazánk fölemelkedhet a mélypontról” – kezdődött a Szabad Kezdeményezések Hálózatának nyilatkozata (adta hírül a *Hírmondó* 1988. évi 1. száma), amely – aláíróinak névsorát böngészve – egyértelművé tette: már csak idő kérdése, hogy a demokratikus ellenzék kimondja a párttá alakulást. A Hálózat felhívásában szerepel az is: nyilvánvalóvá vált, hogy a Szovjetunió nem képes a régi módon kormányozni a térséget, melynek országai válaszüton állnak: a lesüllyedés a harmadik világba, vagy az átalakulás. „Beléptünk abba a korszakba, amikor fokozatosan túljuhatunk Jalta következményein.”

1988-ra értek meg annak a nemzetközi és hazai feltételei, hogy az ellenzék magára vállalja a valóságos ellenzék szerepét. És erre március idusa kiváló alkalomnak kínálkozott. A híradások már napokkal korábban a nyílt konfrontáció veszélyét hordozták magukban.

Az AFP (ugyancsak már napokkal korábban) a *Népszabadság* figyelmeztetését idézte, a lap ugyanis arra hívta fel a figyelmet, hogy „kalandorok és felelőtlen elemek” esetleg megpróbálják saját céljaikra felhasználni az 1848-as szabadságharc emlékét. A hírügynökség közölte a *Magyar Hírlap* aggályát is: a lap abbéli reményét fejezte ki, hogy „a vitáknak nem az utca lesz a színtere”.

1988 márciusában készülődött a rendőrség, de a készülődtek azok is, akik szabadon akarták megünnepelni március 15-ét. Az egyetemistákat azzal „fenyegették”, hogy akik az ünnepen a rendőrség látókörébe kerülnek (előállítják, igazoltatják), azok ellen az egyetem köteles fegyelmi eljárást indítani. A *Hírmondó* 1988. évi első száma arról számolt be, hogy március 8-án – a rendőrség közlése szerint – a közrend és a március 15-i ünnepségek megzavarására irányuló röplapokat, sokszorosító eszközöket foglaltak le Demszky Gábornál, Bokros Péternél, Solt Ottíliánál, Grawátsch Péternél, Nagy Jenőnél és Gadó György lakásán. A házkutatások folytatódtak, s miután Haraszi Miklós nem volt hajlandó eleget tenni annak a kérésnek, mely szerint beszélni óhajtanak vele is, „Az érvekre keveset adó, az ellenálláson meglepődő és kellőképpen »felheccelt« hatósági közegek végül ütlegekkel kényszerítették a randevúra Harasztit” – írta a független politikai folyóirat.

A Magyar Távirati Iroda az alábbi hírt tette közzé: „Az 1848–49-es polgári forradalom és szabadságharc 140. évfordulójára emlékeztek országszerte. Mintegy tízezren gyűltek össze a Nemzeti Múzeum kertjében és környékén... Az

ifjúsági nagygyűlés elnökségében helyet foglalt a párt, az állami, a társadalmi és tömegszervezetek számos vezető képviselője. A Petőfi-szobornál kisebb csoportok sikertelen kísérletet tettek arra, hogy az ünneplő fiatalokat megnyerjék sajátos politikai céljaik számára.”

Ezzel szemben Kis János a Petőfi-szobornál elhangzó rövid beszédében elmondta: „Az utolsó néhány évben az ország újra megtanulta, hogy nincs jólét szabadság nélkül, nincs anyagi biztonság jogi biztonság nélkül, nincs haladás demokrácia nélkül!...” Megemlékezett a hajnalban őrizetbe vett társaikról, majd éltette a Magyar Demokratikus Ellenzéket és Magyar Demokrata Fórumot.

Tízezerre becsülték a jelenlévők számát. A tömeg valódi reformokat, sajtószabadságot, demokráciát követelve elindult a Kossuth-térre, ahol Tamás Gáspár Miklós filozófust hallgatták: „A magyar nemzet ma legalább annyit kíván, mint 140 évvel ezelőtt. Mi békés átmenetet óhajtunk. Ez csak egyféleképpen lehetséges: választásokkal. Az önmagukat kinevező kormányok ideje lejárt. Új alkotmánnyal, szabad választásokkal kell megteremteni a modern magyar demokráciát. A nép bizalmát elveszített vezetők mondjanak le. A nemzet higgadt és erős politikai akarata megteremtheti a szükséges intézményeket: a szabadság intézményeit. Ezt nem lehet rendőri és katonai eszközökkel megakadályozni. Tiltakozunk a ma hajnalban őrizetbe vett barátaink fogva tartása ellen. Egyesítsétek ki gerinceteket! Merjete! Követeljete! Állítsuk meg a válságot! Védjük meg az erdélyi magyarságot! Éljen az ellenzék! Éljen a szabadság!”

A Magyar Távirati Iroda jelentése: „A rendőrség illetékes szervei a március 15-i ünnepségek megzavarására irányuló magatartásuk miatt – előzetes figyelmeztetésüket követően – előállították Molnár Tamás, Pálinkás Róbert, Nagy Jenő, Rácz Sándor, Gadó György, Demszky Gábor, Solt Ottília, Haraszi Miklós budapesti lakosokat. Meghallgatásukat és jegyzőkönyvi figyelmeztetésüket követően szabadon bocsátották őket.”

Még az esti órákban is ezer-ezerötszáz fiatal tüntetett és ünnepelte március 15-ét a Petőfi-szobornál, a Lánchídon, a Clark Ádám-téren, ahol a rendőrség néhány fiatalt megvert, majd előállított.

A nyugati lapok azonban az ellenzékről szóltak. És szinte kizárólag a demokratikus ellenzékről, mert a népiek közszereplése ezen a március 15-én nem kellett fel a sajtó érdeklődését. Az MTI bizalmas körben terjesztett kiadványa szerkesztőinek volt miből válogatniuk... A Reuters már 15-én beszámolt arról, hogy „a magyar rendőrség hajnalban letartóztatási hullámot hajtott végre, és a felforgatás vádjával őrizetbe vett négy ellenzéki vezetőt.” A hírügynökségnek

Kőszeg Ferenc elmondta azt is, hogy a rendőrök megverték Haraszti Miklós író, amikor rövid időre lefoglalták kihallgatás végett. „A civil ruhás és egyenruhás rendőrök a négy személyt alig néhány órával az előtt tartóztatták le, hogy sor került volna a magyar fővároson áthaladó ellenzéki felvonulásra, amelyen szabadságot, demokráciát és nemzeti függetlenséget akartak követelni.”

Az AP-nek nyilatkozó Haraszti közölte, hogy hétfőn este két órán át fogva tartották, s közölte azt is, hogy hétfőn éjjel a rendőrség házkutatást tartott Philipp Tibor, az Inconnu elnevezésű művészeti csoport vezetőjének lakásán is. Haraszti közölte azt is: a rendőrség számon kérte tőle, hogy részt vett a nyugat-német Szociáldemokrata Párt által szervezett kétnapos leszerelési konferencián, és cáfolta, hogy alkotmány- és törvényellenes röplapokat foglaltak le nála. Közölte: „Csak könyveket és szamizdatokat koboztak el.”

A hírügynökség a felvonuláson készült beszámolójában kiemelte: „Mintegy tízezer, demokráciát és sajtószabadságot követelő magyar vonult végig a főváros, Budapest utcáin, és demokráciát, sajtószabadságot és szabad választásokat követelt. A rendőrség ugyan nagy erővel jelent meg a helyszínen, de nem lépett akcióba a kormányt és szovjet rendszert bíráló jelszavakat kiáltó tömeggel szemben. A felvonulás több kilométeres útvonalán lezárták a főutakat, akadályozták a forgalmat és magyar nemzeti színű zászlókat lengettek.”

A tudósító kiemelte még azt is, hogy a felvonulók fütyökkel, ütemes tapssal „köszöntötték” a mellettük elhaladó rendőrségi járműveket, de azok nem reagáltak a provokációra. A Reuters beszámolt arról, hogy szabadon engedték azt a nyolc vezető ellenzéki személyiséget, akiket „preventív letartóztatással” akadályoztak meg abban, hogy részt vegyenek az 1956-os felkelés óta tartott legnagyobb független tüntetésben. Majd kiemelte, hogy a rendőrség nem akadályozta meg a tüntetést.

Az AFP francia hírügynökség az MTI-t idézte, amely nem szólt arról, hogy a tüntetést az ellenzék szervezte, de a magyar hírügynökség beszámolójában kiemelte: „néhány elszigetelt csoport sikertelen kísérletet tett arra, hogy a fiatalokat saját politikai céljainak nyerve meg.” Az Új Kína hírügynökség szerint a tüntetők többpártrendszer, nagyobb demokráciát követeltek, és azt sürgették, hogy Magyarország lépjen ki a Varsói Szerződésből. A Tanjug jugoszláv hírügynökség szerint: „Magyar ellenzékiek egy csoportja az 1848-as forradalom évfordulóját használta fel arra – akárcsak a múltban –, hogy békés tüntetést rendezzen a kormány ellen. A Nemzeti Múzeum előtt tartott központi ünnepségek után – ahol tízezren voltak jelen –, emberek egy csoportja, akik elégedetlenek

az ország helyzetével, kivált a tömegből, és nagyobb demokráciát, sajtószabadságot követelő feliratokat vitt...”

Szinte valamennyi jelentős amerikai, nyugatnémet, osztrák, brit és olasz napilap is beszámolt a budapesti történeésekről. A lapok azt emelték ki: Budapesten tízezren tüntettek a demokráciáért. A *Süddeutsche Zeitung* a *Magyarország új nacionalistái* címmel megjelent kommentárjában azt írta: „...a nem hivatalos tüntetők száma a legnagyobb volt azóta, hogy 1956-ban népfelkelés (!) tört ki az orosz uralom és a hatalom magyar birtokosai ellen. Most tehát ez a körülmény fokozott jelentőséget kölcsönzött e nap politikai minőségének. A funkcionáriusok fülének bántó, ha a '48-as követeléseket, a sajtószabadság, a nemzeti függetlenség és önmagában a szabadság követelésének jelszavait ismételtetik, és ha ezzel – a jelszavakat a mostani rendszerre vonatkoztatva – tömeges tetszést is aratnak.”

A *Der Tagesspiegel* a *Tömegtüntetés a demokráciáért Budapesten* címet adta az első oldalon közölt tudósításának. Szinte minden lap kiemelte azt is, hogy a rendőrök nem avatkoztak be a tüntetés menetébe. A *Die Welt* így írt: „A most egyre élesedő válság körülményeinek közepette nő az elégedetlenség Magyarországon. Ehhez Gorbacsov akaratlanul bizonyára maga is hozzájárult. Végül is azonban a magyarok szeme előtt ott lebeg a romániai Erdélyben élő véreik sorsa, osztályrésze. Grósz Károly kormányfő bizony nehéz időknek nézhet elébe.”

A *La Libre Belgique* című lap az *Üzenet Keletről* címet adta a Budapestről keltezett kommentárjának, melynek szerzője egyebek között ezt írta: „A magyar hatóságok nem tagadhatják, hogy a tízezer tüntető többsége fiatal volt, és azt sem, hogy e fiataloknak semmi közük sincs az ellenzékiekhez. De számukra nem jelent semmit a kormányzat ünneplése, akkor sem, ha 1956. után nagyobb szabadságot adott állampolgárainak, mint bármely más testvér-ország vezetése. A tüntetők azt akarják megértetni, hogy nem áldozzák fel életüket a jövő generáció ragyogó jövőjéért.”

A *Hírmondó* 1988. évi első száma beszámolt arról is, hogy hat nappal rendőrségi előállítása után (március 21-én) Haraszi Miklós Bécsben, a Bei Max vendéglőben nemzetközi sajtótájékoztatót tartott, amelyen ismertette hat kelet-európai ország nem-hivatalos szervezeteinek és állampolgárainak felhívását. Ebben arra kérte a Helsinkii Megállapodást aláíró országok vezetőit, hogy vállaljanak együttes kötelezettséget arra: elismerik a lelkiismereti szolgálatmegtagadás jogát, és közhasznú, civil szolgálatot vezetnek be a katonai szolgálatot elutasítók számára.

1988 júniusában a demokratikus ellenzék megint munkát adott a rendőrségnek. Június 17-ei közleményükben ez állt: „Csütörtökön, a délutáni órákban, az 1956-os események idején aktív ellenséges tevékenységet kifejtő személyek egy csoportja és mások a rendőri szervek előzetes figyelmeztetése ellenére a belvárosban gyülekeztek. Rendszerellenes jelszavakkal próbálták az általuk mozgósított, mintegy 350-400 fős tömeget befolyásuk alá vonni. A rendőrség a közrend fenntartása érdekében megtette a szükséges intézkedéseket. Ennek során előállítottak több személyt, köztük Rácz Sándor, Demszky Gábor, Hodosán Róza, Nagy Jenő és Égető Péter budapesti lakosokat” – közölte az MTI.

Másnap a *Magyar Hírlap*ból derült ki, hogy a Nagy Imre egykori miniszterelnök haláláról megemlékezni kívánóknak csupán a délelőtti – a Rákoskeresztúri temetőben megtartott – megemlékezésre volt engedélyük. Ezért a Belvárosban is emlékezni akaró tömeget a rendőrség feloszlatta, tizenöt személyt kísértek be a rendőrségre, akiket még aznap 22 óráig szabadon bocsátottak.

Tíz nappal később 25-30 ezer ember (voltak, akik legalább 50 ezerre becsülték a résztvevők számát) tüntetett Budapesten, a Hősök-terén a romániai falurombolás ellen. A tüntetés résztvevői nem tudták átadni a tiltakozó memorandumot a román nagykövetség ügyvivőjének. Erre két nap múlva maga Ceauseșcu pártfőtitkár így reagált az RKP KB ülésén: „Egyes sovinizta, nacionalista körök, azzal a céllal, hogy eltereljék a figyelmet a megoldásra váró problémákról, olyan praktikákhoz folyamodtak, amelyeket még Horthyék sem mertek volna megtenni.” (*Népszabadság*, 1988. június 29.)

1988 nyarának történései azt mutatják, hogy ez az időszak az ellenzék felkészülésének időszaka volt. Ehelyett a híradások többnyire Grósz Károly utazásairól szóltak. Mert a párt főtitkára azon a nyáron sokat utazott, és nyilatkozott is. Moszkvában például azt, ahogy a *Népszabadság* írja: „A szovjet sajtó mély benyomást tett rám, és azt hiszem, ebből is van mit tanulnunk... Egyébként úgy ítélem meg, hogy a magyar sajtó munkatársai mindenről írhatnak, ami nem katonai titok, és ehhez meg is kapnak minden segítséget.”

A *Newsweek* újságírója azt kérdezte a főtitkártól: „Miért használt a rendőrség a június 16-i tüntetés szétverésére gumibotot?”

Grósz ezt a választ adta: „Nem szeretjük, ha verik a rendőreinket, márpedig bizonyítékunk van arra, hogy ez történt... A júniusi tüntetés fasiszta propagandára, sovinizmusra, irredentizmusra uszított... Véleményem az, hogy 1956. ellenforradalom volt... Ami Nagy Imrét illeti, helyes volt bíróság elé állítani.

Egy miniszterelnök nem sértheti meg az alkotmányt. Nagy Imre ezt tette.” (*Népszabadság* 1988. július 12.)

A Nagy Imre-kérdés természetesen szóba került Grósz amerikai és kanadai látogatása során is. A *Népszabadság* beszámolója szerint, amikor a főttkár az amerikai magyarsággal találkozott, álláspontját így foglalta össze: „1956-os magatartásáért Nagy Imrét a kormány nem rehabilitálja, mert megsértette az alkotmány előírásait, a fennálló törvényt. Viszont 30 év telt el a halálos ítélet végrehajtása után. S kormányunknak az az álláspontja, hogy amennyiben a család ezt kéri, megfelelő körülmények között végső nyugalomra helyezhetik Nagy Imre hamvait.”

Reagan amerikai elnök történelminek nevezte a magyar pártfőttkár-miniszterelnökkel folytatott találkozóját. Grósz nagy tanulsággal érkezett haza amerikai útjáról: amilyen gyorsan csak lehet, le akar köszönni a miniszterelnöki posztról... Ezt támasztotta alá az egyértelműen kudarcnak minősített aradi útja, ahol Nicolae Ceauseşcu pártfőttkárral, az Államtanács elnökével tárgyalt.

Az ősz a tüntetések időszaka lett. Tízezrek tüntettek a bős-nagymarosi vízlépcső megépítése ellen, és ezek jelenlétében lépett színre a baloldali megújulásra áhítozók csoportja a Műszaki Egyetemen, a reformpárti esték keretében, ahol Pozsgay így fogalmazott: „Közép-Európában, egy európai megújulási program kellős közepén, a szocializmusnak bizonyítania kell, hogy nem csupán múltó epizód és kísérlet volt az elmaradott népek modernizációs programjának végrehajtásához, hanem emelkedő helyzetet tudott teremteni.”

*

Az SZDSZ 1988. november 13-án alakult meg Budapesten, ahol az ezerszáz résztvevő közül 998-an szavazták meg a párttá alakulást. Ekkor még az országgyűlés nem fogadta el az egyesülésről szóló törvényt. Elvi nyilatkozatukban a szabad demokraták egyebek mellett kimondták: utódai mindazoknak, akik a francia forradalom hármass jelszavának örökségét kívánták valóra váltani. Utódai a reformkornak, amely lerakta egy modern nemzet alapjait. Elődjüknek tekintették Széchenyi Istvánt és Kossuth Lajost. Utódai az európai és magyar liberalizmusnak, amely korlátozni akarja az állam hatalmát, meg akarja szüntetni az ember kiszolgáltatottságát, meg kívánja valósítani a gazdasági élet ön-elvűségét. Utódja a polgári radikalizmusnak, a magyar szociáldemokráciának, az 1953-56 közötti pártellenzéknek, amely szembeállt a sztálinizmussal, és a

Charta '77-nek, amely egyesítette a demokratikusan gondolkodókat Magyarországon. Elődjüknek mondták: Eötvös Józsefet, Jászi Oszkárt, Mónus Illést, Kéthly Annát, Bibó Istvánt, Szabó Zoltánt, Nagy Imrét és Donáth Ferencet.

Elkezdődött azonban a magyar társadalomban egy generációs fészkelődés is, hiszen egyre több (a nyilvánossághoz alig-alig eljutó) ifjúsági szervezet alakult meg az egyik pillanatról a másikra. Akadtak köztük pártpolitikai jellegű (a régi KISZ mellett a FIDESZ, Szociáldemokrata Ifjúsági Kör) szakkollégiumi szervezetek, társadalompolitikai jellegű szerveződések, és egy-egy célra, például a környezetvédelem érdekében, város és községvédő szándékú szerveződések. És természetesen voltak olyan szakmai és rétegszervezetek, mint például az Országos Cigánytanács, a SZÖVOSZ, a TOT ifjúsági szervezete, amelyek évek óta léteztek, de az átalakulás érdekében ezek harmincon aluli tagjai önálló ifjúsági szervezetként léptek a közélet porondjára.

Ezeknek a szervezeteknek a jó része hamar el is tűnt a rendszerváltás foragatagában.

Több szervezet küldöttsége úgy érezte: rájuk csak díszletként volt szükség azért, hogy megalakulhasson a MIOT (Magyar Ifjúság Országos Tanácsa), majd később ebből a MISZOT (a Magyar Ifjúsági Szervezetek Országos Tanácsa), hogy keretet biztosítson a FIDESZ politikai színrelépéséhez és nyilvánosságának a megteremtéséhez. A Jogász Szakkollégium hallgatóiból (1988. március 30-án) létrejött Fiatal Demokraták Szövetségének megalakítását Stumpf István, a Bibó István szakkollégium igazgatója „az ifjúságpolitikai szerveződésének 1956. utáni folyamatában, de talán a pártállami modell meghaladásának szempontjából is mérföldkőnek” nevezte a *Magyarország Politikai Évkönyve 1988.* című kiadványában. Stumpf szerint a FIDESZ alapítói nem bíztak a „szándéknyilatkozattal kezdődő és esetleg engedéllyel végződő politikai szervezkedés lehetőségében. Alkotmányos alapra helyezkedve és e jogok érvényesíthetőségében bízva, az eddig uralkodó politikai szokásjogot radikálisan áthágva, nem kis félelemmel ugyan, de megalakították az ifjúság új független szervezetét.”

Ennek a radikális megoldásnak a retorziójaként a fiatal demokraták – néhány nappal a megalakulásuk után – rendőrhatalósági figyelmeztetést kaptak. Igaz, később több – az MSZMP-ben politizáló – politikus is jelezte: személyes közbejárásának köszönhetően sikerült elérni, hogy az egypárti diktatúrában a szigorú ügyészi fellépés ellenére enyhe legyen az elmarasztalás mértéke...

Ugyancsak Stumpf Istvánnal készült interjúból tudjuk, hogy a FIDESZ színrelépése az egyéni bátorságnál sokkal tudatosabban előkészített és felépített

akció volt. A *Magyar Nemzet* 1988. augusztus 6-ai számában így nyilatkozott: „Az alternatív csoportosulásokban jelentős progresszív energiák szabadulhatnak fel. Példaként említhető a szakkollégiumi mozgalom. 1970-ben alakult Rajk László szakkollégium is, amelynek legfontosabb értéke az önállóság, a független politikai gondolkodás, a kritikai látásmód. Mindez magas szakmai felkészültséggel és felelősséggel párosul, így a szakkollégisták előrevivői lehetnek a gazdasági reformnak. E mozgalom megerősödését jelentette 1983-ban a jogászhallgatók társadalomtudományi szakkollégiumának megszerveződése, amelynek megalakítói hitet akartak tenni az emberi méltóság és a Bibó István által megfogalmazott demokrácia-felfogás mellett. Hatott rájuk felfogása az államhatalmi ágak mai viszonyok közti megosztásáról, és a jogot olyan magatartásszabálynak tekintik, amely nem csupán az állampolgári korlátozás, hanem az önszerveződés eszköze is. Az állampolgári szabadságjogok ugyanis annyit érnek, amennyi azokból a társadalmi folyamatokban megvalósulhat. Eklatáns példája ennek a FIDESZ megalakulása, ami az akkori helyzetben szerintem egy kamikaze akció volt, eddig azonban senki nem bizonyította, hogy alapítóik törvénysértő cselekedeteket követtek volna el. Csak komolyan vették az alkotmányos jogokat, éltek azzal: amit jogszabály nem tilt, azt szabad...”

Ebből az interjúból tudhattuk meg azt is: a FIDESZ felmondta a lojalitást az olyan államhatalommal szemben, amely csak szavakban ismeri el az önszerveződést. Ha hinni lehet a rendszerváltozás óta számolatlanul nyilvánosságra került dokumentumoknak (áldokumentumoknak?), akkor még a történészeknek is jócskán lesz kutatnivalójuk, ha fel akarják deríteni a rendszerváltás valódi történetét.

Egy néhány hónap elteltével (1988. november 5.), ugyancsak a *Magyar Nemzet*nek adott interjúban viszont Stumpf már a hatalom ellenzékeként határozta meg a FIDESZ-t.

Természetesen a Fidesz váratlan színrelépése és a belügyminiszter vejéhez való közeli kapcsolata (a részleteket lásd alább) sokak gyanúját felkeltette. Kutatták is vezetőik múltját, de Orbánról semmiféle a hatalommal való együttműködésre utaló jelet nem találtak. Az viszont bebizonyosodott, hogy Orbán és felesége is felkeltették a különféle csoportfőnökségek munkatársainak figyelmét. A *Hetek* című közéleti hetilap 2012. április 20-i számában *Ügynök volt-e Orbán Viktor* címmel közölt írást Orbán múltjáról. Mint a cikk szerzője, Szlászánshy Ferenc leszögezi: „Úgy tűnik, a miniszterelnökről készült »Viktória« fedőnevű dosszié eltűnt, a »Bojtár« dossziéből eddig ismeretlen részleteket

tudott meg a *Hetek*.” A cikk szerzője azt kutatta: ki lehetett a Győri Gábor fedőnevű ügynök. A segítségül hívott Varga László történész leszögezte: „...az Értesítésből egyértelműen kiderül, hogy »Győri Gábor« nem lehet azonos Orbán Viktorral.

Ennél azonban izgalmasabb kérdés, hogy ki lehet „Győri Gábor», aki tehát ismerte Orbánt, és akit ismerhet Orbán. Varga szerint Ilkei Csaba kutatott ez ügyben, a neonáci kuruc.info pedig a közelmúltban »beígérte«, hogy nyilvánosságra hozza »Győri« kilétét.”

Ez azonban nem történt meg. A szélsőséges hírportál állítja: az állambiztonsági jelentésekből kiderül: Horváth István belügyminiszter, az MSZMP KB tagja, aki a jogász szakkollégium igazgatójának, Stumpf Istvánnak az apósa, tökéletes védelmi ernyőt tartott a „hatalomra törő fiúk feje fölél”.

Megtalálták viszont az Orbánnak és feleségének megfigyeléséről készült anyagot. Idézik egy „Bátonyi” fedőnevű titkos munkatárs 1986. augusztus 12-én keltezett jelentését: „Amit az alábbiakban leírok, kérem nagyon bizalmasan, diszkréten kezelni. Már többször is tettem említést, hogy ismerősünk (Lévai Anikó – a szerk.) igen tájékozott minden vonalon, még a kormánykörökben elhangzott eseményekről is. Még ha bizalmasan is, azonnal, első kézből kapják a tájékoztatást, ami nem kis dolog, nem adatik meg akárkinek. Miről van szó? A szervezet egyik tagja, Horváth Andrea és férje (Stumpf István – a szerk.), aki egy nagy kollégium igazgatója Budapesten, mindent tudnak az ország eseményeiről, még ha az bizalmas híryanag is. Budapesten, a Rózsadombon laknak egy gyönyörű villában. Horváth Andrea viszont nem más, mint H. I. (Horváth István belügyminiszter – a szerk.), a KB tagjának leánya...”

Szegény „Bátonyi” egy fegyelmezett (ám nagyon csúnyán megalázott) ügynökhöz méltóan augusztus 27-én is jelentést írt: „Horváth országos szinten mindent tud, és amit ő tud, azt tudja a szervezet is, főleg a lányán, Horváth Andreán keresztül... minden olyan eseményről, ami kormány szinten eldöntetett, de a lakosság számára még egyáltalán nincs tudomásul hozva. Legyen az a kormány hatáskörén kívüli, vagy belüli dolog. Személyekre vonatkozó, vagy a lakosságot érintő esemény... A szervezet egyre több tagja jut külföldre előadások tartása céljából, és akiken keresztül megkapják Nyugatról a megfelelő támogatást is. Most volt egy személy New York-ban, most megy egy másik személy Nyugat-Németországba.

Ha valakinek a tagok közül összeütközése van a törvénnyel, a rendőrséggel, ha valakit ki kell hozni a börtönből, Horváth elintézi.

A doktornő mondta (Lévai Anikó – a szerk.), hogy nem számít, ha esetleg lázításért vagy valami másért letartóztatnák a vőlegényét (Orbán Viktort – a szerk.), mert Horváth azonnal intézkedne, és a vőlegénye azonnal szabadulna. A doktornő elmondta, hogy igen könnyű a dolguk, mert a BRFK-n egyértelműen utasításba adták, hogy nem szabad ezt a szervezetet bántani, csak távolból figyelni a ténykedésüket, figyelni kell az események folyását. Minden bizonnyal ez is Horváth »nyomása« alapján van így a BRFK-nál.

Ezt természetesen tudja a szervezet vezetősége is, így azt csinálnak, amit akarnak. Az megy külföldre, akit ki akarnak küldeni, hiszen több nyelven beszélő emberekről van szó, úgymond az ország várható jövőbeni vezető embereiről.

Szomorú, de le kell írnom – hiszen feladatom, hogy reális képet adjak a dolgokról, még ha fájó is egy kicsit –, hogy a doktornő most is hangosan röhög a Nógrád megyei rendőrségen.”

Természetesen azonban a szervezet egyik tagja sem úszta meg az állambiztonsági megfigyelést. A Fejér-megyei állambiztonságiak jellemzést írtak Orbánról is. Íme, egy rövid részlet: az 1982 májusában készített környezettanulmányból: „... esetenként öntelt, beképzelt, rátarti magatartást tanúsít... társaihoz való viszonyában néha képmutató érkcentrikusság jellemzi... ideáljai a szellemi foglalkozást gyakorlók, ezek közül is azok, akik nyilvánosan szerepelnek. Középiskolában KISZ-tag volt, társadalmi megbízásait megelégedésre végezte. Intenzitása mindenkor érdekeinek függvénye. Tudati fejlődését pozitív irányban jelentősen elősegítette apja sokrétű társadalmi elfoglaltsága, MSZMP-tagsága. Az iskolában szervezett nemzeti és nemzetközi ünnepekre tudatosan készült, azokon részt vett. Összességében társadalmi rendszerünkhöz hű fiatalnak jellemzik.”

Annak elemzése, hogy egy-egy családon belül az egymást követő nemzedékek miként és milyen tiszttségben vállaltak szerepet a közéletben, és lettek elkötelezettjei az előző társadalmi berendezkedésben, elterelné szándékától a jelenlegi írást. Annyi azonban bizonyos, hogy az idézett ügynöki jelentések ismeretében a fiatal demokratáknak aligha kellett különösebben szorongniuk, amikor 1988. április 1-jén a Ma Chérie eszpresszóban közzétették a megalakulásukról szóló nyilatkozatot: „1988. március 30-án új, független ifjúsági szövetség alakult, Fiatal Demokraták Szövetsége, FIDESZ néven. Az alapító nyilatkozatot különböző egyetemekről és főiskolákról érkezett 37 egyetemi és főiskolai hallgató írta és fiatal diplomás írta alá. A Ménesi út 12. szám alatti épületben lezajlott tanácskozáson az összegyűlt vita után a Szövetség megalakulása mellett döntöttek, és az Alapító Nyilatkozatot fogadták el...”

Ebben olyan alapértékeket fogadtak el, amelyeket a Fidesznek képviselnie kell. Így például a nemzet, a társadalmi esélyegyenlőség és a társadalmi szolidaritás – és így hosszan tovább. A sajtótájékoztatón az alapítók maguk mondták ki: megalakulásuk törvényes, mert a FIDESZ nem egyesület, hanem társadalmi szervezet, amely engedélyezés nélkül, a megalakulás tényével létrejön. „Mindent szabad, amit a törvények nem tiltanak – ez a felfogás csak nálunk szokatlan.” – hangzott el a sajtótájékoztatón.

Így a törvények értelmében a megalakulásnak következménye is mindössze egy rendőrhatalósági figyelmeztetés lett – de hát akkoriban még diktatúrában éltünk!...

Mindenesetre a MISZOT őszi megalakulása rendszeres nyilvánosságot biztosított a FIDESZ-nek, és meglehetősen sok konfliktust a szervezeten belül. Nem egy ifjúsági szervezet azzal vádolta a konszenzus alapján döntést hozó szervezetet, hogy a fiatal demokraták addig nem hajlandók az egyezségekre, amíg a több tucatnyi szervezet nem fogadja el a FIDESZ álláspontját. Mások azzal vádolták a fiatal demokratákat, hogy lövészárkokat ásnak a MISZOT-on belül. Kövér László erre a *Magyar Nemzet*nek adott (1989. június 28.) interjújában így válaszolt: „Természetes, hogy, mint mindenki, mi is a magunk véleményét tartjuk igaznak, de semmiféle igazságot nem akartunk és akarunk kisajátítani magunknak. Ezért kikérjük magunknak, hogy bennünket bárki is összehasonlítsen egy olyan szervezettel, amely egy, a másságot egzisztenciálisan is büntető monopol rendszerben, annak támaszaként és részeként jött létre, és mind a mai napig élvezzi ennek a monopolisztikus hatalomnak az előnyeit. Nem mi assuk hát a lövészárkokat, hanem mindazok, akik az együttműködés feltételeit megteremtő egyenjogúságot nem hajlandók elismerni.”

Még azt is sérelmezte Kövér László ebben az interjújában, hogy miközben a kormány nemzeti egységet hirdetett, nem veszi figyelembe a független szervezetek véleményét... Ebben az interjújában szóvá tette még azt is: igaz, hogy mostanában a hatalom képviselői egyre gyakrabban hívják eszmecserére a független szervezeteket, ez azonban csupán azért van így, mert a kormány így akarja a felelősség egy részét áthárítani az ellenzéki szervezetekre. Így pedig: „Ugyanaz a helyzet állhat elő, mint 1918 után, amikor a demokrácia még azelőtt hitelét veszítette, mielőtt bizonyíthatta volna életképességét. Ez pedig a rendpártiaknak kedvez, akik megnyilvánulásaikban máris azt sugallják: azóta vannak gondjaink, mióta mindenki csak beszél, ahelyett, hogy dolgozna...” – vélekedett akkor Kövér László.

A MISZOT-ban sokan azért viseltettek ellenérzéssel a fiatal demokratákkal szemben, mert kétségkívül markánsan képviselték álláspontjukat, és az esetek többségében csakis az általuk elfogadott vélemény lehetett a konszenzussal hozott döntések alapja. Voltak, akik (természetesen a folyosói beszélgetések során) az MSZMP elitiskolájának képviselőjeként, mások a Stumpf káderképző hallgatójaként aposztrofálták őket. Talán nem is minden esetben alaptalanul, hiszen akadtak köztük olyanok, akik az MSZMP háttérintézményében dolgoztak, másokról pedig (elkötelezett párttag felmenőikkel együtt) olyan jelentéseket írtak a párt titkosszolgálatának a besúgói, ami a pártállami körülmények között is gyorsan felívelő karriert garantált volna egyik-másik, azóta kommunistagyűlölővé vált fiatal demokratának. A FIDESZ mindenesetre kiválóan élt az egykori kollégiumi igazgatója, Stumpf István alapította MISZOT által kínált lehetőségekkel, akkor is, ha olykor egyáltalán nem volt ínyükre való az, hogy nemzedékúrsaik körében politizáljanak. Az első szabad választások után a fiatal demokraták nagyon hamar kiléptek a MISZOT-ból, amely nem sokkal ezután feloszlott... Mintha csakis miattuk alakult volna meg.

A FIDESZ-szel ellentétben – amelyet Stumpf ellenzéki szervezetként jelölt meg a hazai politikai palettán – az MDF 1988. szeptember 3-ai alapítólevelében így határozta meg önmagát: „a mozgalomnak saját útját kell járnia, nem fogadja el sem a kormánypártiság, sem az ellenzékiiség címkéit és választási kényszeit.” Ezt a döntését a mozgalom azzal indokolta, hogy minden tisztességes kezdeményezéssel kapcsolatban meg kívánják őrizni koalícióképességüket és az alkotmányos keretek között akarják növelni szervezeteik számát. Bár – szögeztek le – képviselőjelölteket indítanak az országgyűlési és a helyi választásokon, de mégsem kívántak harcba szállni a hatalomért. Nyilván ebben a stratégiai döntésben az is szerepet játszott, hogy ezzel a szemlélettel közelebb tudtak kerülni az első nyilvánossághoz, amely mégiscsak nagyobb ismertséget biztosított számukra, mint a demokratikus ellenzék által választott szamizdat segítségével elért nyilvánosság. Letették voksukat a többpártrendszer mellett, de leszögezték azt a szándékukat, hogy adott körülmények között nem kívánnak párttá alakulni...

Így az MDF-fel rokonszenvezők a Jurta Színházban és vidéki fórumaikon olyan témákat vitathattak meg hallgatóságukkal a teljes nyilvánosság előtt, mint a parlamentarizmus és a demokrácia kérdése vagy a határon túl élő magyarok helyzete. Ez már a nyílt politizálás terepe volt. Kétségkívül eredményesnek mutatkozott ez a politika, hiszen az MDF állt élére a júniusi, az erdélyi falurombo-

lás elleni – engedélyezett! –, a Hősök-terén tartott több tízezres tüntetésnek. A számok azt bizonyítják, hogy jelentős igény mutatkozott a „fontolva haladás” iránt, hiszen a helyi szervezetek száma alig két hónap alatt elérte a négyszázat, hozzávetőlegesen hatezer ember csatlakozott a mozgalomhoz. És 1988 novemberében megjelenhetett az MDF szellemiségét tükröző, régóta várt *Hitel* című folyóirat is...

Míg az SZDSZ 1988 novemberében kimondta a párttá alakulást, az MDF nem siette el ezt a lépést. Ezekben a hónapokban a szervezeti háttér felépítésével, az Ó utcai faházban berendezett „székház” kialakításával, a tagtoborzással és a nemzetközi kapcsolatok kiépítésével volt elfoglalva. Mint Bíró Zoltán *Elhervadt forradalom* című könyvében írta: Jól sikerült beszélgetést folytattak Mark Palmer amerikai nagykövettel – bár szellemi elődeikként Deákot, Széchenyit, Eötvöst, Kossuthot, Veres Pétert és Bibót határozták meg – mégis szembe kellett nézniük az antiszemitizmus vádjával. „Az ebéd nem jár más tanulsággal – írta –, mint az eddigi tapasztalatok. Palmer úr minden nagyköveti normán túl igyekezett beavatkozni a magyar politikai élet további alakulásába. Minket, mint a legnagyobb ellenzéki erőt tudomásul vesznek, de az SZDSZ-t favorizálják. Nekünk, pedig újra odaszegezik a kérdést: nem vagyunk-e antiszemiták.”

Az MDF – amely Bíró Zoltánt választotta meg ügyvezető elnökévé – még az 1989. márciusi országos gyűlésén is elutasította a párttá alakulást, holott a mozgalom tagjainak és alapszervezeteinek száma messze meghaladta az újonnan megalakult politikai mozgalmak taglétszámát és szervezettségét. Bár még ekkor is sokan vonakodtak a pártpolitizálástól, a vezetésnek engednie kellett az egyre nagyobb nyomásnak, ezért az MDF júniusban kimondta a Magyar Demokrata Fórum párttá alakulását.

Magyarországon 1989 elején már kétségkívül – parlamenten kívüli – többpártrendszer létesült, ahogy Bihari Mihály, a *Többpártrendszer kialakulása Magyarországon* című kötet szerkesztője írta. 1987 és '89 között parlamenten kívüli pártrendszer volt, a párttörvény elfogadásáig „jogrendszeren kívüli pártrendszer volt: kezdettől fogva versengő és plurális szerkezetű proto-többpártrendszer volt, ugyanakkor szervezett és intézményesült hatalmi centrumként funkcionált, s mint hatalmi centrum, tárgyalásokra és megegyezésekre tudta kényszeríteni a töredező állampártot”. A parlamenten kívüli, újonnan alakuló pártok szerepe egyre inkább megnőtt a hazai közéletben. Az új politikai szervezetek aláírásokat gyűjtöttek a levitézlett vagy általuk levitézlettnak vélt parlamenti képviselők visszahívására, időközi választások kiírására. Az 1989 nyarán megrendezett idő-

közi választásokat rendre az MDF képviselői nyerték meg. Ezzel kétségtávolan felbecsülhetetlen szerepet játszottak abban, hogy az egypárti parlament megszűnt létezni.

Az akkori MDF szerepét Debreczeni József csaknem tizenöt évvel később így értékelte: „Nézzük meg először, milyen sajátos és egyedi szerepet játszik az MDF a rendszerváltozás folyamatában! Amit más képződmény nem, vagy csak sokkal rosszabb hatásfokkal tudna betölteni? Szerintem két ilyen szerepe van. Az első a '87 ősze és '89 nyara közti időszak, amikor megtörténik a magyar társadalom politikailag aktivizálható részének mozgósítása. Azoké a tízezreké, akik a politikai tudatosság viszonylag magas fokán állnak, de akik a fennálló rendszerbe való egzisztenciális betagozódásuk okán nem mozdulnának meg a demokratikus ellenzék, illetve az SZDSZ vagy a Fidesz szavára. Lezsák Sándor, Csúrka István, Für Lajos, Bíró Zoltán, Csengey Dénes és társaik múlhatatlan érdeme, hogy létrehozzák a legális ellenzéki első szervezeti keretét Magyarországon. Hogy elő tudják hívni a társadalomból azt az erőt, amely a rendszerváltozás megindulásához kell. Hogy meg tudják szólítani, majd szervezni azokat a fővárosi és vidéki értelmiségieket, kétkezi dolgozókat, tanárokat, orvosokat, jogászokat, helyi vállalkozókat, iparosokat, akik az ellenzéki illegális és radikális eszközeit nem vállalnák, de akiknek épp ezért erős hatásuk van a maguk szűkebb társadalmi közegére. Ez az előfeltétele a történelmi pártok újjászerveződésének, továbbá az SZDSZ és a Fidesz későbbi megerősödésének.” (*Népszabadság* 2003. augusztus 30.)

A nyolcvanas évek második felében már az sem volt titok, hogy az MSZMP-n belül különféle műhelyek és munkacsoportok alakultak és vitáztak a politikai rendszer jövőjéről, megváltoztatásáról. Az első elképzeléseket, melyek előadója Berecz János, majd Lukács János voltak, a Központi Bizottság visszadobta. Kemény László (a Politikai Főiskola akkori rektorhelyettese) szerint nagy valószínűséggel azért, mert ezek a vitaanyagok az állampárt vezető szerepének megerősítéséről szóltak... A párt hangadó vezetői szerint 1988-ra ezen az elképzelésen túlhaladt az idő...

Kemény *A puha diktatúráról a kemény demokráciáig* című kötet interjúkészítőjének beszélt arról is: a decemberi KB-ülésein három munkacsoport megalakulásáról döntöttek, egyiket Grósz, a másikat, a Társadalomtudományi Intézet munkatársaiból szervezett csapatot Aczél vezette, a harmadikat pedig a Politikai Főiskola rektora, Romány Pál. A Főiskola tudományos műhelye például öt verziót dolgozott ki a rendszerváltozás kereteinek megteremtésére. Ezek: az

egypártrendszer fenntartása, az úgynevezett „baráti” pártok létrehozásával megteremtett többpártrendszer, a harmadik verzió szerint (amely az MSZMP 35 százalék körüli támogatottságára alapozta elképzelését) a történelmi pártok létrejötte mellett az állampárt megőrizte volna vezető szerepét. A negyedik elképzelés szerint a szocializmussal szembenálló erőknak is módjuk lett volna a pártalapításra, de az országot változatlanul egy (az MSZMP irányította) baloldali koalíció vezette volna. Az ötödik verzió pedig az volt: „...átadni a hatalmat. A politikai rendszer teljes liberalizálásával, mindenféle jogi, alkotmányos kötöttség elvetésével olyan szituációt teremteni, amelyben a hatalom a szocializmust ellenzők kezébe kerül.”

A Grósz Károly vezette munkacsoport nem készített tanulmányt, a Politikai Főiskola munkaanyagait összegezte – mondta el Kemény az idézett interjúban. – Aczél leszögezte: az általuk készített tanulmány tartalmazza a főiskolán készült dolgozatok anyagait, ezért csak a Társadalomtudomány Intézet anyagát tárgyalják. Ez a monolitikus hatalmi struktúra reformját tartalmazza, mely szerint: „a jelenlegi helyzetből kivezető utat az MSZMP vezetésének kell megtalálnia, mégpedig úgy, hogy a reformfolyamat élére áll. Világos válasz arra a kérdésre, hogy az Aczél-féle javaslat a hatalom megtartása, vagy a hatalom átadása mellett foglal-e állást – nincs. Nyíltan, szavakba öntve ezt a kérdést nem válaszolták meg. De a szövegösszefüggésekből megítélhető, hogy az Aczél vezette munkacsoport a hatalom átadására voksolt.”

Aczél György munkatársai tisztában voltak azzal, hogy ebben a helyzetben (a szocializmus idején betöltött szerepe miatt) a Hazafias Népfront nem jelenthet megfelelő keretet az alternatív szervezetekkel, az új pártokkal folytatott párbeszédre. Ezért az átalakulást elősegítő konzultációkra létre kell hozni a Nemzeti Bizottságokat, amelyek 1945. után működtek. Ezekbe a bizottságokba azoknak a szervezeteknek a képviselőit javasolták meghívni, amelyeknek konstruktív javaslataik voltak a Magyarországon kialakult válság megoldására. A Társadalomtudományi Intézet tanulmányában felvázolt fórum így bizonyos értelemben „előképe” lett a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásainak...

1988 tavaszán az MDF és a demokratikus ellenzék egyre nagyobb politikai szerepvállalása arra késztette az MSZMP reformerőit, hogy mindinkább hallgassák hangjukat, fogalmazzák meg a pártvezetéstől eltérő véleményüket. Ezt diktálta az elemi érdekük, hogy egyáltalán színen maradhassanak a szemlátomást kibontakozó valóságos politikai versengésben. Egyre többen érezték: a versenyben maradáshoz nem elég a reformokról szónokolni, hanem tényszerű progra-

mokra és valódi reformokra van szükség. Nyilvánvaló szerepet játszott ebben a felismerésben Pozsgay Imre, aki a HNF főtitkáráként és államminiszterként rendre nyilatkozott megyei lapoknak, egyetemi újságoknak. Csak néhány mondat mutatóba: „A válság megújulásunk kiindulópontja legyen.” (Napló 1988. II. 3.) „Égő bozóton csak futva lehet átjutni...” (Délmagyarország 1988. XI. 29.) „A pártszervezetek és a politikai reform, a szocializmus modellválsága.” (Hajdú-Bihar Napló 1989. I. 21) „...a nép most fizet azért, mert hosszú időn át gyereknek nézték.” (Hajdú-Bihar Napló 1989. I. 25), „A reform kizárja a diktatúrát.” (Népújság 1989. IV. 22.) „A sztálini rendszer nem reformálható. Nem az ember van a szocializmusért...” (Zalai Hírlap 1989. V. 25) „Gyáva reformerekkel semmi nem sikerülhet.” (Hajdú-Bihari Napló 1989. VIII. 19). Az általa adott interjúk már gyakran azzal zavart keltettek az ortodox kommunisták körében, ha Marx vagy Engels demokráciáról vallott nézeteit idézte, mert az is gyakran szöges ellentétben állt a hazai valósággal. Riválisai (akik az ideológia klasszikusainak olvasásában talán csak a fejezetcímek áttanulmányozásáig jutottak) zavarukban nemigen merték bírálni ezeket a nyilatkozatokat, mert egyhamar leleplezték volna magukat, hogy milyen mértékben tájékozatlanok a főideológusok munkáit illetően...

Néha az volt az ember érzése, hogy Pozsgay bármilyen nézetét „eladhatta” volna marxi, engelsi tanításként... A pártzsargont kerülve elég volt az állampolgári akarat demokráciaképző erejéről, az alulról építkező demokratikus berendezkedésen alapuló társadalomról, az önszerveződő társadalom fontosságáról, az állami tulajdon korlátozásáról, a konfliktus, a rend, a szabadság kérdéséről, az emberi szabadságvágyról, az elodázhatatlan reformról, a társadalom és gazdaság megújításáról beszélnie, és a lapok máris fél- vagy egykolumnás interjúkat készítettek vele. És minden fórumon megtalálta azokat a hívószavakat, amelyek alapján a tudósító úgy vélte: érdemes a szokványos tudósítás terjedelménél több helyért alkudoznia a szerkesztőjével.

Más kérdés, hogy a „négyigenes” népszavazás kudarca, Gajdócsi István (az Országgyűlés alkotmányügyi bizottságának és a Bács-Kiskun megyei Tanács elnökének) kényszerű visszavonulása, majd halála, valamint Horváth István belügyminiszter politikai pályafutásának (a Duna-gate ügy kapcsán bekövetkezett) befejeződése után Pozsgay politikai pályája megbicsaklott. 1989-ben a FIDESZ politikusai még úgy tartották: a választások során a legfontosabb céljuk az, hogy a politikai ellenfél legtehetségesebb emberét legyőzzék. Ez 1990-ben bekövetkezett, amikor Pozsgay az akkor még ismeretlen Szájer Józseftől szen-

vedett megsemmisítő vereséget. Azután bárhol is indult el (saját pártjával a választásokon vagy az MDF képviselőjelöltjeként), a kialakult politikai erőterében rendre vereséget szenvedett. Legutóbb egy televíziós tudósításban a budafoki városháza erkélyén volt látható, ahol önfeledten tapsolt a székelő zászló felvonásának... Ha valakinek, akkor Pozsgaynak (aki volt az amerikai elnök vendége, akit Margaret Thatcher Gorbacsovval együtt a térség legtehetségesebb politikusának nevezett, akit a francia televíziós csatorna 1989-ben az év emberének választott) tudnia kell, hogy ez utóbbi közszereplés a politikai élet periferiája. De hát ilyenek a politikusi sorsok, politikusi életpályák Közép-Kelet-Európában...

(Sorsa felveti azt a kérdést, hogy mennyire kidolgozatlanok nálunk a politikusok visszavonulásának módozatai. A fejlettebb polgári demokráciákban például aligha fordulhat elő, hogy a választók bizalmát veszített miniszterelnök hirdet a hatalmon lévő kormány helyett programot, ajánl megoldást a társadalom megoldatlan kérdéseire... Tőlünk nyugatabbra általában tudomásul veszik, hogy a választási vereség egyet jelent a visszavonulással, a búcsúval. Mert ez így természetes. Ki hallott arról, hogy bukása után bármikor is Tony Blair akarta volna meghatározni a brit Munkáspárt politikáját? Bezzeg a hazai követője... Nálunk viszont Orbán Viktor pártelnökségének időtartama lassan Kádár János pártfőtitkári időtartamával vetekszik. S elszántságát ismerve, alighanem elsőre törekszik ebben is.)

Pozsgaynak a nyolcvanas évek végén a közéletben játszott szerepe azonban elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy az MSZMP-n belül jelentős számú támogatóra találjon, sőt csapatot építhessen maga köré.

Különösen 1989. január 28. után nyílt erre jó esélye, amikor az MSZMP KB által kijelölt történelmi albizottság – melynek Berend T. Iván volt a vezetője –, arra a megállapításra jutott, hogy 1956-ban népfelkelés volt Magyarországon... A történelmi albizottság tagjai január 27-i ülésükön jutottak erre a végkövetkeztetésre. Pozsgay – mint több visszaemlékezésében is kitért erre – egy másnapi rádióinterjúban elmondta a történelmi albizottság végkövetkeztetését a *168 óra* című rádióműsor két riporterének, Orosz Józsefnek és László Józsefnek. Így az interjú legfontosabb mondatait már a másnap reggeli hírműsorokban idézték.

Döntését azzal indokolta: ha a történelmi albizottság vita után született minősítése bekerült volna a Politikai Bizottság, majd a Központi Bizottság elé, akkor ennek, ha nem is felháborodott elutasítás lett volna a következménye, „de

mindenképpen az, hogy elmaszatolják, rossz kompromisszumokkal megtörik a mondanivaló lényegét, feloldják a pártfrazéológia langyos vizében, s végén a szülőanyja sem ismer rá az alapgondolatra, így természetesen elveszíti minden hatását.”

A bejelentés mindenestre a Davosban a világgazdasági fórumon tartózkodó Grósz távollétében hangzott el, nagy megdöbbenést keltve az állampárt tagjainak körében. Bejelentéséért sokan féltették, sokan gyűlölték Pozsgayt. Erre utalnak az 1989. *politikuspálya a pártállamban és a rendszerváltásban* című visszaemlékezésében leírtak: „Salgótarjánból a 168 óra műsora után egy-két órával értem haza. Kertünk kapujában a házunknál szolgálatot teljesítő kormányőr fogadott. Barátságosan üdvözölt, de mintha némi tanácsalanság ült volna az arcán. A házba belépve, feleségem arcán aggodalmat láttam...”

Azzal kezdte, sokan kerestek telefonon. K-vonalon is, és a normál városi vonalon is... Hívott a Pista is. Így hívtuk egymás között Horváth István belügyminisztert, akivel akkor már több mint három évtizede családi jó barátságban voltunk. Elsőnek őt hívtam fel. Nem mutatkoztam be. Amikor felvette a kagylót, a hangunkról is jól felismertük egymást. Mondom szándékolt ridegséggel: kerestél, mi a baj?

Hallgattalak a rádióban – mondja. – Csak azt nem tudom, hogy végiggondoltad-e mindazt, amit tettél, és így kellett-e ezt csinálni? Azt válaszoltam, légy nyugodt, mindent végiggondoltam, s ez volt az egyetlen lehetséges módja annak, amit tenni kellett. Akkor rendben – válaszolta. – Mindenben számíthatsz rám. – Tartotta is a szavát.”

Mint Pozsgaynak a *Koronatanú és tettestárs* című könyvéből kiderül, az államminiszter saját büntudatát is enyhítette (megszüntette?) ezzel a bejelentésével, mert kezdő pártfunkcionáriusként 1957 őszén „szégyenteljes cikket” írt 1956-ról és Nagy Imréről. „Bűnbánatot és szégyent érzek – írta a könyvben –, amikor az ifjan, kezdő politikusként elkövetett tévedéseimre gondolok.”

(Nyilván arra gondolt, amikor az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottsága Marxizmus-Leninizmus Esti Egyeteme frissen kinevezett igazgatójaként – párt karrierjének kezdetén – cikket írt a Petőfi 1957. december 15-ei számában. Ebben egyebek mellett az állt: „Az ellenforradalmi porhintést elősegítették a párton belüli árulók és revizionisták is A „Nemzeti Forradalom” olyan nevezetes renegátot sorolhatott „vezetői” közé, mint Nagy Imre, akinek szellemi képességeit ugyan csak egy adóvégrehajtói karrierhez szabták, de jellemtelensége biztosította, hogy miniszterelnök legyen a legdühöngőbb fehérterror napjaiban.

Legérdekesebb a dologban, hogy végig azt hitte, ő a vezető, pedig csak úgy táncolt, ahogy Mindszenty és a hozzá hasonló „forradalmárok fújták.”)

Az már nem szerepel Pozsgay visszaemlékezésében, amit Barabás János (az MSZMP szóvivője, majd a Budapesti Pártbizottság, ezután pedig a Központi Bizottság ideológiai titkára) írt meg a *Magyarország évtizedkönyve* II. kötetében (885. oldal): „Úgy vélem, ezzel a lépéssel Pozsgay saját kezébe akarta venni az események irányítását, de nem hiszem, hogy különösebb terve, különösen nem, hogy szervezete lett volna a későbbi lépésekhez.” Ebben az írásában Barabás felhívta a figyelmet arra is – amiről ma már szinte senki nem beszél –, hogy a történelmi albizottság vezetőjeként Berend T. Iván már a következő hét elején, a *Népszabadságnak* adott interjújában gyakorlatilag Pozsgay magánakciójának minősítette a bejelentést.

Természetes, hogy a bejelentés élénk nemzetközi visszhangot váltott ki, de történt más is azon a napon, amikor Pozsgay először nevezte népfelkelésnek 1956-ot. Aznap, 1989. január 28-án a Szabad Európa Rádió (SZER) közölte, hogy a hozzátartozók engedélyt kaptak Nagy Imre egykori miniszterelnök eltemetésére, és nem sokkal később Maléter Pál özvegye is engedélyt kapott férje exhumálásra. Az özvegy azt tervezte, hogy férjét nyilvánosan temetteti el újra a Kozma-utcai temetőben. Maléter özvegye a SZER tudósítójának elmondta: máig nem kapott hivatalos értesítést arról, hogy valójában mi is történt a férjével. Először '83-ban kért engedélyt férje eltemettetésére, de akkor azt közölték vele, hogy egykori házastársa sírjának megjelölésére nincs lehetőség.

Pozsgay bejelentette azt is, tudhattuk meg a Szabad Európa Rádióból, hogy a temetés engedélyeztetése még nem jelenti a politikai rehabilitációt is. Normális emberek számára ez magától értetődő két különböző dolog. Pozsgay mondanivalójából most már nyilvánvaló, hogy a kényszer gyorsuló ütemben hat a hazai politikai életre. Nem a történelmi igazságérzet, vagy az emberi tisztesség diktálja, hanem a mélyülő gazdasági politikai válság, amelyet a hatalom a tőle megszokott eszközökkel képtelen megoldani.

Horváth István, akkori belügyminiszter, a Szabad Európa tudósítójának elmondta: Nagy Imre és társai temetése egy történelmi időszak végét és egy új időszak kezdetét jelenti.

A *Die Welt* cikkírója január 30-án arra volt kíváncsi, hogy mi történik azokkal az emlékművekkel, emléktáblákkal, melyek az 56-os ellenforradalomban elesett szovjet katonák és magyar titkosrendőrök emléke előtt tisztelegnek? Mi történik Berecz könyvével – kérdi a lap. Emlékezteti az olvasóit, hogy Pozsgay

nyilatkozatával egy időben volt szó arról, hogy megnyitják azt a tömegsírt, melyben többek között az '58-ban kivégzett Nagy Imre is nyugszik. A lap beszámolt arról, hogy a Magyar Újságírók Országos Szövetsége kérte egykori tagjai, a kivégzett újságírók rehabilitálását.

A *Die Presse* szerint '56 átértékelése beletartozik a magyar szellemi fejlődés menetébe. Figyelemreméltónak nevezi az osztrák lap azt a személyt, aki ezt a kijelentést tette, még ha, mint hozzáfűzi, aki ismeri Pozsgay eddig hozzáállását, nyíltságát, az ezen nem lepődik meg. A *La Stampa*, elismerve a bejelentés hihetetlen jelentőségét, cikke végén megjegyzi, hogy a nyilatkozat egy újabb drasztikus áremelés előestéjén történt...

A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* január 31-ei számában így írt: Az egész országban meglepetést keltett Pozsgay államminiszter azon kijelentése, miszerint a Magyarországon az '56-os események nem ellenforradalomnak, hanem népfelkelésnek minősülnek. Úgy látszik – írta a lap –, többek között Berecz János központi bizottsági tag pozícióját is érintette, aki az egész karrierjét arra alapozta, hogy az '56-os eseményeket ellenforradalomnak kell tekinteni. Pozsgay azzal indokolta az '56-os események átértékelését népfelkeléssé, hogy mind a lakosság, mind a párttagok többségében ennek megfelelő véleményváltozás ment végbe. Abból kell kiindulni, hogy a '48-ban önként vagy nyomás alatt felvett szocialista modell hibás vágány volt, ez vezetett a mostani válsághoz...

Nem meglepő, ha Pozsgay – mint később nyilatkozta – napokig légüres térben érezte magát. Németh Miklós (akiről azt gondolta, hogy pártügyegekben nem nyilvánul meg) első megszólalása az volt: „lehetett ez terrorista lázadás is”, a Davosból két nap múlva hazaérkező Grósz azonnal találkozni akart vele, az ortodox kommunisták a Központi Bizottság februári ülésén kizárását követelték. Akkora felháborodás tört ki, a párt legitimációját megkérdőjelező bejelentés után, hogy akár ez is bekövetkezhett volna. De nem ez szerepelt Grósz és az átalakulás „forgatókönyvében”. Bár évekkel később Grósz a *Magyar Nemzet* 1996. január 20-i számában azt nyilatkozta: „Pozsgay pártszerűtlen volt, ki kellett volna zárni ezért a magatartásáért. És sokan voltak, akik emellett kardoskodtak, de én határozottan elleneztem. A bizottság, amelyet Pozsgay vezetett, jóval korábban kapott megbízást, és nem arra, hogy következtetését nyilvánosságra hozza, kihasználva davosi távollétemet, hanem adjon jelentést a KB-nek a tudományos vizsgálatról és tegye meg a maga ajánlását. Határozottan amellett voltam: a KB ebben ne foglaljon állást. Mert ez – felfogásom szerint – tudományos kérdés.”

Grósz Károly azonban politikustársairól sem volt igazán jó véleménnyel. Erről néhány nappal korábban, 1996. január 11-én a *Népszavának* így beszélt: „Németh Miklós jelleme megdöbbentett. Hornnal együtt úgy viselkedett, mint ha ő vállalta volna a kelet-német menekültek előtt a határ megnyitásának kockázatát. De ha most kéne jelölni miniszterelnöknek, a tudása és a szorgalma alapján újra őt választanám. Horn Gyuláról viszont vegyes érzések élnek bennem. Pozsgay a maga politikai útját járta, és annyira vitte, amennyi a képessége. Rajtuk kívül szemben állt velem Szűrös Mátyás. A szövetség tehát csak látszólagos volt közöttünk: az érdek vezérelte őket mellém. Nyers Rezsővel nagyon sokat vitatkoztunk, ingadozott, hol határozott volt, hol határozatlan. Berecz János tehetséges ember, politikai érzéke azonban cserbenhagyta, számtalan hibája pedig emberileg is nehéz helyzetbe hozta. Kovács László kijelentette: kezdettől fogva a rendszerváltásért dolgozott, holott lelkesen kiszolgált a pártapparátusban mindenkit. Majd külügyi államtitkárként enyhén szólva nem a rendszerváltásért küzdött.” (*Népszava* 1996. január 11.)

Mindez azt jelenti, hogy egy évvel az első szabad választások előtt az igazi harc nem az ellenzéki pártok az állampárt között, hanem még az MSZMP-n belül zajlott. Ezt a csatát itthon kellett megvívni, mert egyesek reményeivel ellentétben „Moszkva” nem adott ki semmiféle cáfolatot, egyetlen szóval sem tiltakozott 1956. átértékelése miatt. Alighanem ennek a belső küzdelemnek része volt az a Marczibányi-téri Művelődési Házban február 6-án megtartott találkozó is, amelyen a részvételre Grósz ösztökölte Pozsgayt, hogy ötvenhat leverőit, az akkori bálványok, a rendszer hű kitüntetettjei előtt védje meg a népfelkelésről vallott nézeteit. Egy volt pályatársam beszámolója szerint Pozsgay terembe lépésekor hangzott el az a mondat: „Ott fogsz lógni, ahol Nagy Imre!” Nem éppen barátságos fogadtatás... Fütty, pfujolás, bekiabálások, hogy „most lódd le”, több órán át... Másnap a BBC tudósítója is beszámolt az eseményről: „Pozsgay érveivel és személyes varázsával még ezt a vad gyülekezetet is leszerelte, majdnem maga mellé állította, de aztán ránéztek kitüntetéseikre és ismét elkezdtek sajnálni önmagukat, tovább gyűlölték Pozsgayt.”

Az 1989. február 10-re összehívott kétnapos KB ülésen hamvába holt ötlet maradt Kállai Gyula és Korom Mihály kezdeményezése, mely szerint Pozsgayt ki kellene zárni az MSZMP-ből. Pedig egy ilyen döntés alighanem sokkal tisztább viszonyok közé helyezte volna a magyarországi rendszerváltást. Grósz nyilvánvalóan nem akart „hőst csinálni” Pozsgayból, az államminiszter pedig (ezerféle okra hivatkozva) nem érezte magát elég erősnek a szakításához. Így megint ma-

radt az elvtelen kompromisszum, mely szerint a testület elsietettnek ítélte a bejelentést, ugyanakkor „bizalmáról biztosította Pozsgay elvtársat”.

Jól értesültek szerint azért is maradt ez a kompromisszum, mert 1956 „átminősítése” már Aczél György Gramsci Intézetnek adott harmadik interjúkötetében megtörtént, csak az nem jelenhetett meg, mert amikor Aczél megmutatta Kádárnak, a főtítkár így reagált: „Én a te helyedben nem üzletelnék a szenvedéseimmel” – utalt Udvardi Péter az *Eurokommunizmus kísértete Magyarországon* című tanulmányában (*Tekintet* című folyóirat 2012. 2. szám) a Kádár János és Aczél György között lezajlott, feltételezések szerint ötvenhatal kapcsoltos beszélgetésre.

Körösi Imre (volt MDF-es képviselő) pedig a *Rendszerváltó miniszterelnökök póráron* című interjúkötetben Lakatos Pálnak így fogalmazott: „Engedély nélkül még a lebomló diktatúrában sem lehetett olyan beszédet mondani, hogy oroszok, menjetek haza. Ez egyeztetett beszéd volt, ugyanúgy, mint a többi történés, például, amikor átminősítettük 1956-ot népfelkelésnek, amikor újratemettük a kivégzetteket...”

Lesz feladatuk a történészeknek...

*

1989 tavasza már a programépítés és az önmeghatározás időszaka volt, meg az együttműködésé. 1956 népfelkeléssé minősítése felpozícionálta a hazai közéletet. Február elején az MSZMP „rádöbbsen”, hogy a hatalomgyakorlás egyetlen demokratikus módja a pártok versengése, a többpártrendszer, amelyet az ellenzéki pártok (II.17-én) nyilatkozatban üdvözöltek. Az állampárt egyben javasolta azt is, hogy kezdjenek tárgyalásokat az ellenzékkel a hatalom megosztásáról és a demokráciába való békés átmenet módozatainak a kidolgozásáról. A hatalommal szemben eredményesebb fellépés érdekében nyolc ellenzéki szervezet 1989. március 22-én megalakította az Ellenzéki Kerekasztalt (EKA).

Előbb azonban volt egy nemzeti ünnep, amely fontos volt az átalakulás szempontjából. Már csak azért is, mert bő két évtized múltán még mindig makacsul tartja magát az az összeesküvés-elmélet, mely szerint 1989. március 15-én, miközben a magyar nép méltón ünnepelte a szabadságát, az alatt „egy budai villában titkos tárgyalás volt, melyen a következők vettek részt: a távozó szovjet hadsereg tábornoka, a szovjet titkosrendőrség ezredese, az amerikai követség első titkára, a CIA egyik tisztje, az izraeli titkosszolgálat képviselője, a magyar

római katolikus, református és izraelita egyház megbízottja és öt magyar politikai vezető, akik közül négy ma is vezető pozícióban van” – írta még 1992. november 15-i számában a Caracasban megjelenő *Caribi újság*, az Angliában élő Révffy Lászlóra hivatkozva.

Az írás azt sugallta, mintha a titkosszolgálatok diktálták volna a rendszerváltás forgatókönyvét a majdani politikai vezetőknek... A cikk szerint ugyanis a jelenlévők húsz pontban foglalták össze „az ország szabad újjáépítésének tervét korlátozó diktátumot.”

Íme, a betűszerinti idézet :

1. A szovjet csapatok békés és barátságos kivonulása Magyarországról.
2. A Szovjetunió kárpótlása a hátrahagyott épületekért és javakért.
3. Barátságos politikai és gazdasági viszony kiépítése a Szovjetunió és Magyarország között.
4. Mindennemű szovjetellenes tevékenység megakadályozása.
5. A határok kölcsönös megnyitása a Szovjetunió és Magyarország között.
6. A volt kommunista párttagok minden büntetés alól való mentesítése.
7. A volt kommunista titkosszolgálat, határőrség és rendőrség megvédése az esetleges megtorlástól.
8. A kommunisták más pártokban való indítása a választásokon.
9. Az államvagyon átmentése a volt kommunisták kezébe.
10. Az igazságszolgáltatás megtartása a volt kommunisták kezében.
11. Minden zsidóellenes megnyilatkozás, megmozdulás és szervezkedés megtorlása.
12. A jobboldali vagy szélsőjobboldali pártok indulásának és szervezkedésének megakadályozása.
13. Állandó hangoztatása annak, hogy a magyar határok véglegesek és azokon nem lehet változtatni.
14. Az új magyar kormány nem tarthat kapcsolatot jobboldali emigrációs személyekkel és csoportokkal.
15. A románok, jugoszlávok és szlovákok felé csak barátságos nyilatkozatok láthatnak napvilágot.
16. Az 1956-os eseményeket, mint kommunizmus megjavítását célzó mozgalmat kell beállítani és csak azokat szabad szóhoz juttatni, akik ezt így értelmezik.
17. A magyar hadsereget egyharmadára kell csökkenteni.

18. A Szovjetunió az átmentett kommunistákon keresztül megtartja politikai befolyását Magyarországon, az Egyesült Államok viszont megerősítheti gazdasági befolyását a magyar életben.
19. Magyarország teljes garanciát ad a magyarországi nemzetiségek nyelvi, kulturális, politikai és gazdasági jogainak gyakorlására.
20. Magyarország teljesen kártalanítja a magyar zsidóságot a második világháború alatt elszenvedett veszteségeiért.”

A cikk szerzője az efféle összeesküvés-elmélet ténybeli alapját Csurka István egyik cikkében vélte felfedezni, vagy az éppen az akkor az Egyesült Államokban tartózkodó Benedek István professzor, az ismert tudós-közíró előadásából eredeztette, aki hallgatói előtt így beszélt: „Sok az oka annak, hogy meg van kötve a kezünk. De tőlem ne kérdezzék, hogy miért van ez így, mert nem tudok rá válaszolni. Nincs jogom válaszolni. Sok mindent sejtek, de nincs megbízásom arra, hogy felvázoljam önök előtt, milyen paktumok teszik lehetővé, hogy ha tántorogva is, de járni tudunk. Országom belül és kívül milyen erők fognak össze annak érdekében, hogy összeroskadjunk”...

Az állítólag nem létező rózsadombi paktum viszont bő évtized elteltével később is vitákat váltott ki az amerikai magyarság körében. Ezt igazolja az is, hogy a paktum 2002 áprilisában megjelent a Hungarian Lobby' leveleként a *Hazánkért* honlapján.

A levélre Jeszenszky Géza akkori washingtoni nagykövet válaszolt Lipták Bélának. Íme: „Kedves Béla! Nem értem, hogyan kerülhetett be legutóbbi körleveletekbe a »rózsadombi paktum« galád, hazug meséje. Minden olvasójának azonnal érzékelnie kellene, hogy ez egy primitív kitalálás, jóval az állítólagos dátum után készítették. De ha a tartalmi képtelenségek nem elég meggyőzőek valaki számára, akkor nézzük az állítólagos aláírókat: Antall József, Boross Péter, Göncz Árpád, Horn Gyula, Pető Iván.

Antall '89 tavaszán még egy széles körben teljesen ismeretlen történész, múzeumi igazgató volt. A '88. szeptember 17-én megalakult MDF-nek ugyan alapító tagja volt, de semmiféle formális funkcióval nem rendelkezett. Az MDF elnöke Bíró Zoltán volt, az ő helyére választották Antall Józsefet az MDF II. országos gyűlésén, '89. október 22-én. Boross Péter akkor még semmiféle politikai szerepet nem vitt, nem volt tagja az MDF-nek, de valószínűleg más pártnak sem, egy vendéglátóipari vállalat vezetője volt. Göncz Árpád a Szabad Kezdeményezések Hálózatának, majd az abból alakult Szabad Demokraták Szövetség-

gének egyszerű tagja volt, őt az ismeretlenségből Antall József 1990. áprilisi felkérése emelte ki. 1989 márciusában az akkori MSZMP-nek nem az akkori külügyminiszter, Horn volt a vezetője, a párthierarchiában jóval előtte állt Pozsgay Imre és Németh Miklós miniszterelnök is, tehát ha lett volna ilyen többpárti találkozó, akkor azon az állampártot nem Horn képviselte volna.

Most, futólag csak ennyit, szeretném remélni azonban, hogy a rendszerváltozás történelmének hiteles feldolgozása végleg el fogja temetni az ilyen mocsos hazugságokat.”

Ez volt a nagykövet válasza, amely nem igazán nyugtatta meg a kétkedőket. Legfőbb érvük az volt, hogy a nagykövet nem említette válaszában Paskai László és Zoltay Gusztáv nevét. Írták azt is, hogy „felelőtlenség” rásütni a paktumra, hogy hamisítvány, mert szerintük a paktumnak mind a húsz pontja megvalósult...

Érveik alátámasztására szolgált még (ha közvetve is) Torgyán József egyik nyilatkozata, amelyben egy interjúban mondta el, hogy már 1990 előtt kijelölték a későbbi miniszterelnököt, valamint hogy a hatalomnak megvoltak a megfelelő bábjai, akik megkapják majd a fő posztokat.

A rendszerváltás hiteles feldolgozása azonban késik, hiszen csaknem negyedszázaddal sorsfordító évek után a (számtalan politikusi ígélet ellenére) még az ügynöklisták nyilvánosságra hozataláig sem jutottunk el. Talán éppen azért, mert a lista lapjai a magyar társadalom számára nehezen feldolgozható titkokat rejtegetnek...

Az 1989. március 15-én az utcán ünneplő tömeget azonban nem érdekelték az összeesküvés-elméletek. A brit lapok szinte mindegyike beszámolt a budapesti történésekről. A jelentősebb újságok az alábbi címet adták tudósításoknak: *Kilencvenezres budapesti szabadságmenet* (*The Daily Telegraph*), *Budapesti tömegek szabadságot kiáltanak* (*Daily Mail*), *A magyarok újjáélesztik forradalmi ünnepüket* (*Guardian*), *A magyarok békés tiltakozással emlékeznek meg a forradalomról* (*The Independent*)

Szinte valamennyi lap beszámolt a Magyar Televízió jelképes elfoglalásáról, a százezres tömegről, a tizenkét pontról, Csengey Dénes beszédéről, amelyben a semlegességről és – a nyilvánosság előtt elsőként – az orosz csapatok kivonásáról beszélt.

(Ezzel látszólag el is dőlhetne az a vetélkedő, amelynek az a tárgya, hogy ki küldte haza elsőként az oroszokat? De az elsőségért versenyben vannak a szabad demokraták is, akik az 1988. november 13-i alakuló, tanácsválasztó közgyűlé-

sükön elfogadott alapidokumentumukban A kormány szövetségszerveleti feladatai között hozták a nyilvánosság tudomására:

„– Rendezze újjá kapcsolatait a Varsói Szerződéssel.

– Kezdeményezze a hazánkban tartózkodó szovjet csapatok távozását...”

Ehhez azonban a baloldalnak is volt egy-két szava. A *puha diktatúrától a kemény demokráciáig* című könyvben olvasható, hogy Nyers Rezső szerint már 1987-ben látható volt: a Szovjetunió feladni készült a kelet-európai beavatkozási politikáját (külpolitikai elemzők ugyanezt mondták el az afrikai politikájukról is), az amerikaiakkal történt kiegyezés után pedig érezhető lett, hogy térségünkben engednek a katonai és gazdasági szorításból. „Először 1988-ban merült fel a szovjet csapatkivonás elvi kérdésként” – állította Nyers Rezső.

Ugyanebben a kötetben Grósz Károly tényként említette: „Még jóval a rendszerváltozás előtt, 1988-ban Moszkvában kértem a szovjet csapatok hazavételét, s ebben meg is állapodtunk. Gorbacsov azt javasolta, hogy az akkor zajló bécsi haderőcsökkentési tárgyalásokra tekintettel ezt tartsuk titokban, mert ők ezért a húzásért Bécsben bizonyos előnyöket akarnak kicsikarni. Ezt én elfogadtam, bár politikai okokból jó lett volna, ha nyilvánosságra hozhatjuk a csapatkivonásról szóló megállapodást. Abból, hogy Gorbacsov egyetlen szóval sem ellenkezett felvetésemet, arra gondolok – bár ő ezt nem mondta nekem –, hogy korábban tárgyaltak már erről az amerikaiakkal. Elképzelhetetlennek tartom ugyanis, hogy egy ilyen nagy horderejű kérdést mi ilyen egyszerűen elintézhettünk volna: Gorbacsov felállt az asztaltól, odament a telefonhoz, és utasította honvédelmi miniszterét, hogy a velem történt egyeztetés után tegye meg a szükséges lépéseket a csapatkivonások előkészítésre.”

Lényegében ezt erősítette meg Pozsgay, aki 2003. június 16-án a *Magyar Nemzet*nek adott interjúban elmondta: „...a Szovjetunió szabadulni akart a kelet-európai terheitől. 1989 áprilisában Sevardnadze és Horn Gyula megállapodtak, hogy a szovjet csapatokat kivonják Magyarországról, és csupán technikai kérdés, mikor és hogyan bonyolítják le. Már 1988 novemberében Gorbacsov megemlítette Grósznak, hogy a magyar kormány is csináljon terveket erre vonatkozóan.”

Erről beszélt Németh Miklós a vg.hu-nak (2014.06.30.) adott interjúban, amelyben elmondta: 1989 márciusában több fontos kérdéstről tárgyalt Gorbacsovval. Ekkor vetette fel a tótvázsonyi silóban tárolt atomrakéták kivonását és a csapatkivonások kérdését is. „A csapatkivonásra és az atomrakétákra annyit mondott, hogy érti a felvetést, de ezekre visszatérünk. Annyit kért, hogy

ezeokról ne beszéljek sehol, mert azzal megnehezítem a dolgát. Erre kezét ráztunk, nekem ennyi elég volt” – mondta, majd így folytatta: „Egy hónap múlva már kaptam egy hivatalos értesítést kölcsönös, részleges csapatkivonásokról.”

Ennyit az orosz csapatok hazaküldéséről.)

Mindezek ellenére a nyugati hírügynökségek és szinte valamennyi vezető politikai napilap bőségesen foglalkozott 1989. március 15. történéseivel, és szinte valamennyi nagy horderejű kérdésként említi a szovjet csapatok kivonásával kapcsolatos ellenzéki követelést. Íme, néhány idézet, a teljesség igénye nélkül.

Az AP amerikai hírszolgálati iroda csaknem négy gépelt oldalnyi terjedelemben számolt be 1989. március 15-ének budapesti történéseiről. A tudósító megszólaltatta Jeszenszky Gézát (MDF), aki elmondta: régen még erőszakot alkalmaztak a tüntetések résztvevői ellen, Kőszeg Ferenc (SZDSZ) pedig arról beszélt a tudósítónak, hogy nem hisz a szabad választások ígéretében, nem bízik azokban az emberekben, akik néhány hónappal ezelőtt még egészen más véleményen voltak...

Természetesen a külföldi lapok bő terjedelemben foglalkoztak 1989. március 15-ének a történéseivel. A hivatalos ünnepekről szólva néhány mondatban kiemelték, hogy Nyers Rezső a Brezsnyev-korszak végével bezárólag bírálta a szovjet vezetést, a győri ünnepségen pedig – amelynek szónoka Pozsgay Imre volt – a transzparensen *Szabad választásokat és Független, semleges Magyarországot* követeltek a jelenlévők. Az MTI – akkor még szűk körben terjesztett – bizalmas kiadványából gyűjtött válogatás: az AFP idézte Gönczi Jánost, a KISZ KB titkárát, aki kiemelte, hogy „a párt és a kormány is óhajtja a több demokráciát és a nagyobb felelősséget, a több lehetőséget a közéletben való részvételre. Az ifjúságnak a reformot kell választania, azokkal az erővel együtt, amelyek a haladást akarják.” A tudósítók kiemelték azt is: az állami ünnepeken jóval kevesebben ünnepeltek, továbbá szóltak arról is: a tüntetések mindvégig békésen, rendőri beavatkozás nélkül zajlottak, holott a tüntető menetekben „a semlegesség és a függetlenség jelszavával követelték a szovjet csapatok távozását”. Sőt, a menetben láttak olyan táblát is, amelyen ez állt: „Iván, nincs honvágyad!”

A BBC a nap során több tudósításban számolt be a budapesti ünnepekről. Tudósítójuk megszólaltatta – egyebek között – a külföldön élő Grenacs Lászlót, az '56-os tüntetés „veteránját”, aki meghatottan elmondta: az ország népe lassan, de biztosan visszaszerzi szabadságát és függetlenségét. A tudósító kiemelte, hogy az emberek súlyosbodó anyagi gondjai és az adósság nagysága szükségessé teszi a gyors változást. Megszólt a riportban Hankiss Elemér szociológus is, aki

elmondta: a Nyugat Magyarországra irányuló figyelme nagyon pozitív tényező, mert megköti a konzervatívok kezét, s így azok nem indíthatnak nagy erejű ellentámadást a reformfolyamat ellen. Az adósságterhek ugyanakkor – Hankiss szerint – agyonnyomják az országot, romba dönthetik, beleértve a demokratisálódás folyamatát is.

A tudósító megosztotta nézőivel azt a feltételezését is, mely szerint úgy látszik „Gorbacsov biztosította a magyar vezetőket, hogy Moszkva nem kíván beavatkozni a többpártrendszer megakadályozása céljából. Úgy hiszik (Budapesten), hogy e tekintetben hallgatólagos stratégiai egyetértés jött létre Moszkva és Washington között.”

A BBC tudósítója így összegezte jelentését: „A mai napig sokan kételkedtek abban, lehetséges-e egyáltalán a párt és az ellenzéki csoportok békés együttműködése a demokrácia irányában haladva. Az óvatosság továbbra is jelen lesz, de ez a függetlenségi ünnep az optimisták győzelmét jelzi.”

Az *El País* című tekintélyes spanyol napilap tudósítója első oldalas tudósításában úgy értékelte a történeteket: mintha ezen a napon Budapesten százezer magyar állampolgár a szocializmus felszámolását követelte volna. A tudósító kiemelte: az ellenzék sürgette a szovjet csapatok Magyarországról való kivonását, ám szovjetellenes érzelmeket nem hangoztattak. „A magyar ellenzék Budapest utcáin leckét adott a demokratikus érettségből.”

A *Der Tagesspiegel* Nyers Rezső ünnepi beszéde kapcsán szalagcímben emelte ki, hogy „Magyarország megbélyegzi az 1948. után bekövetkezett távvezérlést”, majd ismertette a Szabadság-téri alternatív megemlékezésen felolvasott 12 pontos követelés közül a parlamenti demokrácia bevezetését, a munkásőrség feloszlását, Magyarország semlegességét, a szovjet csapatok kivonását és október 23-ának nemzeti ünnepnappá nyilvánítását”. Ugyanakkor az NDK lapjai közül egyetlen egy sem adott hírt a budapesti megemlékezésekről...

A *The Japan Times* tudósítója viszont aggódott: „Ennek a szabad órának azonban megvannak a veszélyei”. A tudósító veszélyes illúzióknak minősítette a Varsói Szerződésből való kilépésre és a szovjet csapatok kivonására vonatkozó felszólításokat. „Igaz, Magyarország és Lengyelország megkezdte az eltávolodást a kommunista Kelet-Európa pszichológiai és gazdasági kényszerpályáitól, hogy közelebb sodródjék a szabad Nyugathoz, de Moszkva nem fogja hagyni, hogy ez a folyamat túl messzire menjen. Ha a kelet-európai remények kikezdi a kommunista párt reformereinek tűrőképességét, a folyamat forradalmi roamba torkollhat” – aggodalmaskodott a japán tudósító.

A *Liberation* Kis Jánost és Orbán Viktort idézte. Kis Jánostól azt emelte ki: „A kommunisták azt javasolják, hogy vegyünk részt a hatalomban, ha elfogadjuk a pártállam túltengő szerepét és mi is vállaljuk a felelősséget a válságért. Mi pedig azt javasoljuk nekik, hogy legyen akkora helyük, amekkora megfelel az új Magyarország pártjai közti erőarányuknak, ha elfogadják a többpártrendszert és a szabad választásokat.” Orbán Viktornak pedig azt a gondolatát említette a lap, mely szerint: „Most özönlenek az ígéretek, de lehet-e hinni bennük? Félek én a görögöktől akkor is, ha ajándékot hoznak.” A *Le Monde* pedig „nacionalista örömmámorként” aposztrofálta az ünnepet. A lap kiemelte, hogy a 12 pont követeléseivel a legnagyobb sikere a „semleges és független Magyarország jelszavának volt.” A tudósító idézte még Orbán Viktort, aki úgy fogalmazott: addig nem lehet függetlenségről beszélni, amíg a szovjet csapatok Magyarországon vannak.

A *Komszomolszkaja Pravda* tudósítója *Az ünnep árnyai és fényei* címmel közölte olykor kommentárokkal is ellátott írását a budapesti történések kapcsán. A tudósító megállapította: ezt a budapesti márciusi ünnepet nem hatja át az országuk iránti rokonszenv, majd vázlatosan ismertette a tizenkét pont követeléseit, és hozzáfűzte: „Nekem úgy rémlik, hogy az alternatívok számos követelésükkel tárt kapukat döngöttek. Olyasmiket követelnek – többpártrendszert, vegyes gazdaságot, jogállam megteremtését – amiket a kormányzópárt már így vagy úgy céljaként hirdetett meg.

Részlet Grósz Károly válaszaiból, amelyeket *A puha diktatúrától a keménydemokráciáig* című könyv riporterének adott, nem csupán sejtetve, hogy 1988-ban valójában már minden eldőlt:

„– Gorbacsov budapesti látogatásakor a szovjet vezetés jelezte, hogy új viszonyt, új kapcsolatrendszert akar kialakítani a szocialista országokkal. Tudunkra adták, hogy nem kívánnak beavatkozni a politikai döntéseinkbe, de nem is vállalják a felelősséget azokért a dolgokért, amik az országon belül történnek. Ám hogy a kelet-európai konstrukció megszűnéséről meg fognak egyezni az amerikaiakkal, arról itt szó sem volt.

– Amikor 1988-ban Reagannal tárgyalt Washingtonban, ott sem jelezték?

– Reagan semmit nem mondott. Utána Bush behívott a szobájába, s megjegyezte: »Nagy, közös dolgaink lesznek, hiszen a világ átrendeződik, s ebben a kölcsönös megértésnek óriási szerepe lesz.« Én nem igazán értettem akkor ezt a mondatot, és nem is tulajdonítottam neki jelentőséget. Csak később fogtam fel ennek a lényegét, amikor Mitterrand francia elnök a párizsi tárgyalásunkon

megkérdezte tőlem, mi a véleményem arról, ha felbontják a jaltai egyezményt, és új politikai viszonyrendszer alakulna ki ebben a térségben. Én akkor kifejtettem neki, hogy ezt a kérdést nem látom időszerűnek, mert ezek az országok felkészületlenek az átalakulásra, Mitterrand erre nem szólt semmit. Mitterrand kérdése volt számomra az első jelzés, hogy már főznek valamit a boszorkánkonyhában. A másik Krjucskov 1988-as látogatása volt, amikor éjszaka repült ide. A magyar biztonsági szolgálat hozta úgy, hogy sem a külügy, sem a pártközpont nem tudott róla. Késő éjszakáig tárgyaltunk. Krjucskov utalt arra, hogy a Szovjetunió nem képes tovább vállalni korábbi szerepét a térségben. Ezért a szocialista országoknak fel kell készülniük a nagyobb önállóságra. Krjucskov nem rendszerváltásról beszélt, hanem arról, hogy lazulnak majd a politikai és gazdasági kapcsolataink... A harmadik intő jel Jelcintől érkezett. Ő üvöltve közölte velem: »Vége azoknak az időknek, amikor a Szovjetunió felvállalhatta a szocialista országok gazdasági segítségét...«

Körösi Imre, volt MDF-es képviselő egy videó-monológjában (egy orosz összekötőtisztre hivatkozva) szintén úgy emlékezik, hogy 1988-ban már készen volt a terv, mely szerint a történelmi pártok megerősödését addig nem szabad engedni, amíg az új pártok össze nem szedik magukat. Az új szerveződésekben pedig (lehetőleg „fogható” emberekkel) addig kell megszerezni a kulcspozíciókat, amíg az orosz csapatok Magyarországon vannak. Mindezt Körösi állítása szerint titkosszolgálati anyagok is alátámasztják. És (fogalmazott Körösi) azért kezdeményezték az Ellenzéki Kerekasztal létrehozását, nehogy az spontán jöjjön létre... (Vö: Kemény László idézett nyilatkozatával, aki szerint az Ellenzéki Kerekasztal gondolata Aczél György szobájában fogalmazódott meg... Ugyancsak érdemes felidézni Berecz János már e könyv első fejezetében, a 3. oldalon is idézett parlamenti felszólalását, mely szerint „a párt a változások élére állt.”) Szerinte, ugyanezen okból alakult meg a „látszólag pártsemleges” Független Jogászfórum is...

Persze, minden szóbeszédre „gyártható” egy újabb, azt megerősítő, vagy megcáfoló szóbeszéd, minden elméletre megfogalmazható egy újabb elmélet. Már pedig összeesküvés elméletekből elég sok van forgalomban...

De vajon kik tudtak erről, a magyar politikai vezetés mennyiben volt beavatva ezekbe a tárgyalásokba? Vagy nem is volt köze hozzá?

IX. ELMARADT SZAKÍTÁS

Az állampárt tagsága körében is szót kért, követelt egy fiatal, tehetséges, többnyire diplomás új nemzedék, amelynek elege lett abból, hogy az előtte haladó nemzedékek többnyire csak beszélnek a reformokról. Ez a fiatal politikusi csapat nem csupán a reformgondolatokra volt nyitott, hanem szót értett a párton kívüli értelmiséggel, még akkor is, ha azok éppen a konzervatív vagy a liberális értékrend szerint gondolkodtak. Ők már egyre inkább feszegették azokat a kereteket, amelyek között az állampárt több évtizeden át megkövült hagyományai és szokásai korlátok közé kívánták szorítani mozgásterüket. Ez a nemzedék már Grósz miniszterelnöksége idején egyre gyakrabban hallatta a hangját, a '88-as pártértekezlet után pedig igencsak megpezsdült a párton belüli közélet.

Megjelentek a politika színpadán, és egyre nagyobb szerepet követeltek maguknak a reformkörök.

„A Szegeden 1988. augusztus-november hónapokban kiötlött reformkör anynyiban hozott újat, hogy kifejezetten a pártállam félelmetes, mitikus, ködarcú hatalmi centrumához, az állampárthoz viszonyította magát. Deklaráltan, de önmagában a létevel is tagadta annak addigi struktúráját, tabuit. Az állampárttagok (és pártonkívüliek) autonóm mozgalmaként indult harcba, hogy átalakítsa a haladás legfőbb akadályát, a posztisztálini modell állampártját” – indokolja a reformkörök mozgalmának létrejöttét Géczi József, a *Rendszerváltók a baloldalon* című kötet *Reformerek és reformkörök* címmel írt bevezető tanulmányában.

A reformkörök megjelenése lehetőséget adott arra, hogy az önszerveződés útján alakult kisközösségek megfogalmazzák a „hivatalostól” eltérő véleményüket, platformokat hozzanak létre. Lehetővé tette azt is, hogy az állampárt a nyílt politizálás színtere legyen. A reformkörök jelentősége túlmutatott az MSZMP keretein, mert a párton belüli nyílt vitákkal növelte az ellenzéki erők mozgásterét, s ezzel jelentős mértékben járult hozzá a hazai közélet demokratizálásához.

A reformerek a modernizációt, jogállamot, polgárosodást, szociális piacgazdaságot, polgárosodást és a baloldal megújítását tűzték zászlajukra.

„Első teendő nem lehetett más, mint összefogva az állampárton belüli és kívüli baloldali progresszió radikális és mérsékelt erőit, valamint a csüggedőket, tétovázókat, olyan szocialista pártot teremteni, amely helytáll a történelmileg elkerülhetetlen és szükséges – feltételek nélküli – szabad választásokon „– írta idézett elemzésében Géczi.

A reformerek pártot akartak csinálni az állampártból, és megakadályozni, hogy a hatalmi centrum további ciklusokkal odázza el a többpárti, demokratikus választásokat. Fontos feladatuknak tekintették a „valódi reformpolitikuskok”, így elsősorban Pozsgay és Nyers erősítését, de a hónapok múltával egyre többen a reformerek közé sorolták Németh Miklóst és Horn Gyulát is.

Géczi indoklása szerint azért Szegeden született meg a reformkörök létrehozásának gondolata, mert Csongrád megyében még a nyolcvanas évek második felében az úgynevezett keményvonalasok tartották kezükben a megye vezetését. A megye és a város reformok mellett elkötelezett értelmiségének bátorítást adott, hogy a helyi hatalom akarata ellenére a választópolgárok a megyei első titkár, Komócsin Mihály helyett (a kötelező kettős jelölésnek köszönhetően) Király Zoltánnak szavaztak bizalmat az országgyűlési választásokon. A város kávézóiban, legális és féllegális szakkollégiumi rendezvényein gyakran adtak lehetőséget a tényleges viszonyokat kritizáló reformértelmiségnek. Ebben a közegben született meg a gondolat, hogy a párttagok autonóm szerveződéseként létre kellene hozni a reformköröket. Ezért egyetemi oktatók, újságírók, könyvtárosok és tanárok szervezésében 1988 decemberében megalakult az MSZMP tagok Csongrád megyei Reformköre.

A reformerők színre lépése után mind gyakrabban megfogalmazódott az a követelés, mely szerint tárgyalni kellene az újonnan megalakuló pártokkal. Több reformkör már a megalakulásakor megkérdőjelezte a pártvezetés (elsősorban Grósz Károly) vezetői alkalmasságát. Különösen a budapesti Sportcsarnokban mondott beszéde után fordultak szembe Grósz Károllyal a reformerek, amikor a „fehérterror” rémével fenyegetett... Nem meglepő, ha Grósz nem sokáig késlekedett a válasszal.

A *Vasárnapi Hírek* december 11-i számában megjelent interjúban a reformkörök más politikai csoportosulásokkal való tárgyalási szándéka kapcsán felvette: ki lehet lépni az MSZMP-ből, új pártot lehet alapítani, de az MSZMP nevében egyelőre más csoportokkal tárgyalni nem lehet!

Ezzel a Grósz nyilatkozattal a hazai közéletben állandóan ott lebegett a pártszakadás lehetősége, amelyet maga a pártfőtitkár vetett fel, aki nyilatkozatok egész sorában fejezte ki egyet nem értését a reformkörökkel, nyilvánvalóan azért, mert azok mögött politikai riválisainak „ármánykodását” vélte felfedezni. 1988-89-ben úgy látszott, hogy a hazai közélet fővárosa „áttelepült” a vidéki nagyvárosokba. A vidéki párttagok és az egyre inkább talaját veszítő (de a helyi közéletben helyét kereső) KISZ-tagságnak elege lett abból, hogy éveken, évtizedeken át csak a szavazatára volt szükség, a véleményére a demokrácia adott keretei között nem voltak kíváncsiak. A sorra alakuló reformkörök a keretet teremtették meg az őszinte véleménynyilvánításhoz. A sajtó szinte naponta adott hírt az olykor az ellenzékenél is radikálisabb állásfoglalásokról, a pártélet szervezeti és személyi feltételeit érintő megtisztulási igényéről.

A Csongrád megyei reformerek például 1988 júliusában azzal léptek a nyilvánosság elé, hogy a megyében mély bizalmi válság van és vezetőellenes hangulat alakult ki, s mivel jele sem mutatkozott annak, hogy a vezetők komolyan gondolnák a párt új vonalának és stílusának megvalósítását, ezért a párttagok új, a bizalmukat élvező vezetőket akarnak és egy tisztító szándékú, mozgósító pártértekezlet megtartását kívánják. A KISZ városi bizottsága pedig röpcédulákon szólított fel a tiszta közéletet és a radikális reformokat felvállaló pártértekezlet melletti tüntetésre.

Sorra alakultak a reformkörök Győrtől, Veszprémen, Dunaújvároson, Debrecenen, Kiskunfélegyházán át Békéscsabáig, sőt, a legapróbb falvakban is. Megszervezték reformköreiket az egyetemi és főiskolai oktatók, a rendőrök, a katonák, s bármily furcsa, még a munkásörök is... Tagjaik új fórumokat, új nyilvánosságot kerestek, lassúnak tartották a változásokat, elhatárolták magukat az erőszaktól és az erőszakkal való fenyegetéstől, demokratikus, szabad választásokat akartak, néhány hónappal a májusi országos pártértekezlet után egyre több helyütt mondták ki: az MSZMP vezetésén túlhaladt az idő...

Ebben a hangulatban április 12-én ült össze a Központi Bizottság, amikor is Grósz Károly beszélt a reformkörök torzult vonásairól és felhívta a figyelmet arra, hogy a pártban felerősödött a szervezeti szétesés, a reformkörösök olyan követeléseket egységesítenek, aminek semmi köze a platformszabadsághoz, megbélyegzik azokat a párttagokat, akik nem mennek el a rendezvényeikre. A pártnak rendeznie kell a sorait, egyébként elveszítik a velük rokonszenvezők bizalmát...S mondott még valami fontosat: „A jelen lévő elvtársak tudják, hogy Pozsgay elvtárs kezdeményezésére egy korábbi tanácskozás folytatásaként 15-ére

Kecskeméten egy műhelyértekezlet lett összehívva, amely szükséges és kívánatos a párt politikai programjának kidolgozásához. Ezt a tanácskozás – úgy látszik – a szervezők tiszta szándékától eltérően, vagy azt kihasználva, egy politikai zászlóbontásra, más szóval, megítélésem szerint – ez egyéni véleményem – esetleg pártszakadásra kívánják felhasználni.”

Grósz véleményének alátámasztására elmondta, hogy a *Magyar Hírlap* aznapi száma olyan információkat tett közzé, melyek szerint: „itt egy kész, kidolgozott platform van, egy olyan platform, amely az MSZMP reformszárnyának platformja címet viseli.” Pozsgay, akit a reformkörök korábban felkértek arra: álljon az élükre, itt kenyértörésre vihette volna a dolgot. Ám a KB ülésén úgy fogalmazott: ő is nagyon veszélyesnek és nagy vereségnek tartaná, ha az MSZMP nem-hogy szétválna, hanem szétesne. A kecskeméti tanácskozás pedig arra irányul – fogalmazott Pozsgay –, hogy a párthoz vonzza azokat az embereket, akiket még lehet, ne pedig eltaszítsa...

A reformereket még inkább elszánttá tette, hogy a kecskeméti tanácskozás előtt egy nappal Grósz ismét a reformköröket bírálta, s felhívta a figyelmet arra, hogy a platformszabadság nem egyenlő az anarchiával... Kecskemét tehát a reformerök reményvesztésének egyik utolsó állomása volt. Sokan vízváltónak tekintették, csalatkozásukban többen ekkor döbbentek rá, hogy a reformkörök a párton belüli hatalmi csatározásnak az eszközei, és hátat fordítottak a reformmozgalomnak. Pedig a kecskeméti tanácskozáson sem lelkesültségben, sem szakszerű elemzésekben és észérvekben sem volt hiány.

Gombár Csaba politológus elismerte: igaza van Pozsgaynak abban, hogy a pártszakadás rengeteg kockázattal jár. „Amennyiben nem lépünk erre az útra, ez a párt szétmorzsolódik. Mégpedig azokat az iskolázottabb, nyitott gondolkodású embereket veszítjük el, azokat a morális integritással rendelkező embereket, akik úgy érzik, torkukig ér az egész, és nem hajlandók már tovább ebben az alakulatban bennmaradni, amelyekben nem öntünk valamilyen módon tiszta vizet a pohárba” – idézi az Ágh Attila, Géczi József és Sípos József által szerkesztett *Rendszerváltók a baloldalon* című kötet a politológus kecskeméti felszólalását.

Keserű Imre szerint operatív központi bizottságra, hitelképes vezetőkre lenne szükség, vissza kell venni a „négy kizárt elvtársunkat”, s felkérte a hiteles vezetőket: álljanak az élre! S a további felszólalók is hiteles vezéralakokat kívántak vezetőnek, hogy a párt önmaga kezébe tudja venni saját megújítását.

A lelkesültségnél nagyobb volt az aggodalom, ezért Kecskeméten elmaradt a sokak által remélt pártszakadás. Ezt Pozsgay Imre több, a későbbiekben adott

interjúban és az 1989 – *Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban* című könyvében elsősorban a Jakovlevvel történt római találkozásával indokolta. A szovjet nagykövetség rezidenciáján folytatott beszélgetésről leírta: volt ott minden, ami jókedvre deríthette volna a négyfős társaságot: orosz vodka, örmény konyak, grúz borok, a vacsora az orosz konyha legjobb hagyományai szerint készült, előételként ott volt kaviár, füstölt lazac, rák... Hosszan beszélgettek Rómáról, Pozsgaynak a pápánál tett látogatásáról, csak a lényeget kerülgették, aztán ő hirtelen döntött. Idézem: „Rátértem arra, amiről hallani sem akart. Nem érdekelt, hogy négyünkön kívül még ki hallgathatja a beszélgetésünket. Azzal kezdtem, jó lenne, ha nem egyetlen forrásból szereznék a Magyarországról szóló információkat. Ők is nagyobb biztonsággal dönthetnének, ha nem az egyetlen sztálinista gépezet továbbítaná hozzájuk a rólunk szóló értesítéseket...”

Majd beszélt még a pápánál tett látogatásáról, 1956 megítéléséről, s arról, amit ebben az ügyben tett. „Minden igyekezetem hiábavalónak bizonyult. Szavaim, gondolataim leperegtek róla. Tudtam, hogy okos ember, személyes találkozásunk csak megerősítette, hogy intelligenciában messze fölötte áll annak a szovjet vezetőgarnitúrának, amelyet korábban megismerhettem. Valami titkos, mégis kimondandó szándék vezetheti. Azt nem hittem, hogy nem becsül engem, azért viselkedik így. Hiszen akkor nem hív meg erre a találkozóra. Nyugodtan mellőzhetett volna. Ha meg csak nekem szóló négy szemközti mondandója volna, akkor azt nyugodtan elintézhette volna a kongresszusi palota valamelyik zugába húzódva... Hogy miről van szó, az végül is a vacsora végén, a konyaknál derült ki, amikor majdnem parancsolva közölte, hogy Moszkva, vagyis az SZKP vezetői szerint a magyar elvtársaknak kötelességük Grósz elvtársat támogatni. Erre elkeseredettségemben csak annyit mondtam: Ti meg semmit nem tudtok, nem tudjátok például azt, hogy Grósz Károly a magyar nép szemében megbukott. Minden bizonnyal szavaimat egy Grósz-rivális megjegyzéseként könyvelte el. Nem is nagyon hagyta befejezni mondandómat. Udvarias módon közölte, nagyon örül annak, hogy találkozhattunk, érdekes dolgokat hallott tőlem.”

Ehhez egy, az alkotmányozás idejéről a hvg.hu-nak 2010-ben adott interjúban még hozzátette: „Megkérdeztem egy jugoszláv politikust, aki akkor a délszláv államszövetség élén állt, a horvát Stipe Šuvar, továbbá Rakovszkij akkori lengyel miniszterelnököt. Mindketten azt mondták: Gorbacsovot ezúttal halálosan komolyan kell venni. Ezután elálltam attól, hogy pártszakadást idézzek elő az MSZMP-ben. Reformer barátaim ezt mindmáig nem bocsátották meg nekem. Csak azt felejtik el, hogy ha én új pártot alapítok, kockára teszem az országot

sorsát.” Bár a sorsdöntő lépés elmaradását Pozsgay az 1989 – *Politikuspálya a pártállamban és a rendszerváltásban* címen megjelent könyvében azzal indokolja, hogy a reformerőknek volt még olyan feladatuk – például a békés átmenet feltételeinek a megteremtése –, amelyet csak a párton belül tudtak elvégezni...

Szűrös Mátyás még megértő volt, amikor azt mondta: az új párt létrehozását nem Jakovlev akadályozta meg, hanem az, hogy túl nagy volt a kockázat, amit a reformerők nem mertek vállalni. Ráadásul Kecskeméten ott volt Nyers Rezső is, aki egészen másképp gondolkodott... – vélekedett Szűrös.

Lengyel László azonban kíméletlenebbül fogalmazott *A puha diktatúrától a kemény demokráciáig* című kötetben: „Pozsgayt folyamatosan próbáltuk rávenni ’88 második felétől, hogy bontson zászlót a párton belül. Ha másként nem megy, hozzon létre új pártot. A ’89 áprilisi, Kecskeméten megrendezett találkozóan vártuk a zászlóbontást, de elég volt az, hogy előtte Rómában Jakovlev közölte vele: Grósz mellett kell kitartani, s ettől megijedt. Szerintem, ha napi kapcsolatban áll Jakovlevvel vagy bárki mással Gorbacsov környezetéből, nem így történtek volna a dolgok...”

Ha Pozsgay 1989 tavaszán valóban a szovjet beavatkozástól tartott, akkor vélhetően ez volt az egyik legnagyobb politikai tévedése. Csaknem tíz évvel korábban ugyanis Brezsnyev sem merete vállalni annak kockázatát, hogy a Szolidaritás megalakulásakor beavatkozzék a lengyel belügyekbe. Helsinki után a szovjet pártfőtitkár „bátorságából” mindössze arra futotta, hogy összetrombitálta a Varsói Szerződés csapatait, amelyek összevont hadgyakorlatot tartottak Lengyelországban...

Pozsgaynak talán csak Bíró Zoltán véleményét kellett volna kérnie a helyzet elemzésében, aki az *Elhervadt forradalom* című könyvében erről az időszakról így írt: „Sem azelőtt, hogy leültünk volna a szovjetekkel tárgyalni, sem az asztaltól felállva, nem gondoltuk, hogy ebben a történelmi helyzetben, a szovjetektől félnivalónk lehet, katonai jelenlétük ellenére sem.” A Sztukalin szovjet nagykövettel folytatott beszélgetéséről pedig ezt megerősítve, így fogalmazott: „Azt a kérdést is feltettük, hogy amennyiben a rendszerváltozás az MSZMP vereségével végződne, valamilyen módon beavatkoznak-e? Mi tudtuk, hogy ez a kérdés szónoki, de kötelességünk volt feltenni. Sztukalin határozottan azt válaszolta: bármi történik Magyarországon, nem fognak beavatkozni, pláne nem katonai eszközökkel.” (Forrás: *A puha diktatúrától...*)

Fölösleges volt tehát Pozsgay aggodalma. A pártszakadás ekként – vélhetőleg egészen más okból – elmaradt. Híre ment akkoriban, hogy azért, mert a veze-

tésben lévő négy vezető (Horn, Németh, Nyers és Pozsgay) megállapodott, hogy egyikük sem sajátítja ki magának a reformerőket. Más vélemények szerint pedig Pozsgay akkor döbbsent rá (utóbbi nyilatkozott is erről), hogy a reformköröket megszállták a karrieristák és a nomenklatúra emberei. Talán azt nem ismerte fel, hogy akkori helyzetéből adódóan talán személyenként „válogathatott” volna magának össze egy olyan pártot, amelynek segítségével újabb verzióval bővíthetett volna a rendszerváltozás forgatókönyve.

Magyarázat akadt többféle is. Mindenesetre a kecskeméti konferencia után a bennfentesek már Pozsgay új mozgalmáról, a Demokratikus Magyarországi Mozgalomról suttogtak... A párttagság körében azonban erről kevesen és keveset tudtak, a reformkörök változatlanul szerveződtek tovább, tagjaik nyilatkoztak. Például arról, hogy a tulajdoni reformot politikai és piaci kontroll alatt kell véghezvinni, a világgazdasági nyitásnak nincs alternatívája, vissza kell térni a polgári értékekhez, egy szocialista pártnak lesz helye a demokratikus Magyarországon...

Így és ehhez hasonlóan nyilatkoztak a reformkörösök a szegedi tanácskozáson, ahol megvitatták, milyen pártot akarnak, aztán egy ideig vitte őket a lendület tovább, mígnem előbb a reformkörösöket, aztán a párt népi platformját fel nem morzsolta a nomenklatúra, és a párt liberális szárnya. Ki tudja, lehet, hogy ma az általuk hozott négy-ötszázaléknyi szavazat hiányzik igazán?...

Ahogy az is megeshet, hogy a reformkörösöknek csupán ennyi szerepet szánt a „történelem”.

Ezt támasztják alá Magyar Bálint szavai is, aki *A puha diktatúrától a kemény demokráciáig* című kötet riporterének így beszélt: „Az MSZMP belső állapota egyébként paradox helyzetet teremtett. A reformkommunistáknak nyilvánvalón az lett volna az érdekük – amihez azonban Pozsgay nem volt elég határozott –, hogy kiváljanak az MSZMP-ből. Így szalonképesebbé váltak volna a közvélemény számára, ugyanakkor annak, hogy ezt a lépést nem tudták megtenni, rendkívül pozitív hatása volt a demokratikus átalakulásra. Ha kiléptek volna, az apparátus és az erőszakszervezetek a dogmatikusok kezében maradtak volna. Én 1989. május 1-jén a Jurta Színházban arról beszéltem, hogy az MSZMP reformszárnyának az a kötelessége, hogy a pártban maradvá lefogja mindazok kezét, akik esetleg fegyvert ragadhatnak. Akkor azt mondtam, hogy ez a reformkommunisták történelmi küldetése, még akkor is, ha ők nagyot buknak a választásokon.”

Így történt...

X.

IRÁNYÍTOTT VÉG(?)JÁTÉK

„1988 tavaszán még illegálisan alakult meg a Történelmi Igazságtétel Bizottsága, amely 1956 és áldozatai rehabilitálását sürgette. 1988. június 16-án a rendőrség még brutálisan szétgumibotozta a kivégzés 30. évfordulóján tüntetőket – írja *A Kádár rendszer válsága* című elemző munkájában Rainer M. János. – Fél év múlva az MSZMP félszeg elhatárolódási kísérlete ugyan »népfelkelés«-nek nyilvánította 1956-ot (Pozsgay Imre híres rádiónyilatkozata 1989. január 28.), de új legitimáció helyett csupán a meglévő maradványait porlasztotta.”

Pozsgay Imre erről az időszakról *A puha diktatúrától a kemény demokráciáig* című kötet riportérének úgy fogalmazott: tudta, hogy el kell vinni az MSZMP-t az önfeloszlatásig, a benne rejlő reformerőket pedig egy szociáldemokrata pártban kell felsorakoztatni az új rendszerben. Ez – meglátása szerint – két ok miatt nem sikerülhetett. „Egyrészt a reformerők nem voltak erre felkészülve, de az új pártok sem tartottak erre igényt, egyszerűen kilökték őket.”

Békesi László, a Németh-kormány pénzügyminisztere (ugyanebben a kötetben) egészen másként elemzi a történeteket: „1989-től a Németh-kormány már világosan látta, hogy politikai átalakulás nélkül a gazdaságon nem lehet alapjaiban változtatni. Tudtuk azt is, hogy ha ez rajtunk múlik, akkor a változást egy normális, szabad választáson alapuló megoldás hozza meg. (...) 1989 májusától, amikor hat miniszter cserélődött ki, a Németh-kormány nem volt azonos sem az azelőttivel, sem az MSZMP-vel. Németh Miklós érdeme, hogy sikerült leválnia Grósz Károlyról, valamint az MSZMP-ről... (...) Ugyanakkor az MSZMP-vel nem lehetett politikai közösséget vállalni. Hiszen a párt hithű magja, amely óriási tömeget képviselt, meg volt győződve arról, hogy létezik a szocializmusnak egy jobb változata is, tehát nem lehet cél a politikai alapok megváltoztatása. A háromoldalú tárgyalásokon az MSZMP küldöttsége még ezt a vonalat képviselte. 1989 közepén, amikor világossá vált, hogy a Szovjetunió feladja Kelet-Németországot, Kelet-Európát, a háromoldalú tárgyalásokon

Pozsgay Imre és csapata még mindig a szocializmus átmentésén fáradozott. Ehhez a Németh-kormánynak nem sok köze volt.”

Mintha nem is egy kormányban ültek volna...

Csak néhány 1989 tavaszának történései közül: megfellebbezhetetlenül összeomlott a pártállam, s már ekkor mindenki számára egyértelművé vált a rendszerváltás. Az előremenekülés politikáját választva, április 22-én feloszlott a KISZ, május 8-án az ekkor már nagybeteg Kádár Jánost felmentették minden vezető beosztás alól. Ugyanezen a napon a Magyar Tudományos Akadémia rehabilitálta azokat a tudósokat, akiket politikai okokból megfosztottak akadémiai tagságuktól. Május 13-án a kormány döntött a nagymarosi vízlépcső építésének leállításáról, június 8-án pedig Glatz Ferenc művelődési miniszter bejelentette: a továbbiakban nem kötelező az orosz nyelv oktatása.

Mindez egybeesett azzal az időszakkal, amikor a reformkörök az MSZMP-től való elszakadást szorgalmazták, amikor a Magyar Népköztársaság kormánya engedélyt adott Nagy Imre és négy mártírtársa június 16-i újratemetésére. Ez az esemény egyébként – sokak véleménye szerint – a magyarországi rendszerváltás egyik legfelemelőbb pillanata volt. Annak ellenére, hogy a kegyeleti szertartáson is fel-felbukkant a politikai magamutogatás, és annak ellenére így volt ez, hogy a temetésre a Belügyminisztérium III/III-as csoportfőnöksége olyan részletes intézkedési tervet készített, amely arra utal, hogy a gyűlölt hatalom ellenőrizte, meghatározta még az ellenzéki cselekvést is. Legalábbis erre enged következtetni mindaz, ami Kenedi János Kis *állambiztonsági olvasókönyv* című könyvéből, az ott közzétett jelentésekből kiolvasható.

Az 1989 májusában kidolgozott, igencsak részletes intézkedési tervből egyebek mellett kiderült, hogy: „A családtagok és a Történelmi Igazságtétel Bizottsága az esemény kegyeleti jellegét kívánja biztosítani, belátva egyúttal azt is, hogy a politikai attitűd mindenképpen felmerül, de azt igyekeznek a lehetőségekhez képest a minimálisra csökkenteni.”

Megtudhattuk egyébként azt is, hogy a FIDESZ fontolgatta egy utcai tüntetés szervezését, az Ellenzéki Kerekasztal meg azért rokonszenvezett a demonstráció gondolatával, mert ez erősítené pozícióját az MSZMP-vel folytatott tárgyaláson. Az állambiztonsági szolgálatok munkatársai azt tekintették egyik legfontosabb feladatuknak, hogy megelőzzék a szélsőséges megnyilvánulásokat és az esemény kegyeleti jellegét hangoztassák, és ebbe az irányba tereljék a szervezőket.

Ezeknek a napoknak a jelentőségét Horn Gyula a *Cölöpök* című könyvében így összegezte: „Tartottunk attól, hogy a szélsőséges elemek a gyászszertartás ürügyén »balhét« provokálnak. Sokan voltak olyanok is, akik nem értettek egyet a rehabilitációval: még a három évtizeden át besulykolt vélemény élt bennük az »árulóc« Nagy Imréről. A másik oldalon viszont sűrűsödtek a leszámolást követelő nyilatkozatok, a szélsőséges kirohanások.” Mint írta: számolni kellett azzal is, hogy az országban rengeteg fegyver volt, ezért az esetleges atrocitások kezelésére fel kellett készíteni a belügyi szerveket, nehogy elszabaduljon a pokol. Horn szerint a Nagy Imre-temetéssel egy újabb fal omlott le: „...mert első ízben jöhettek haza olyan emigránsok, akik a felkelés vezéralakjai vagy a Horthy-rendszer prominens személyiségei voltak. Százával érkeztek haza Európából és a tengerentúlról a több évtizede ott élő magyarok. Június 12-én a televízió *A Hét* című műsorában szerepeltünk Pozsgayval. Azt hangsúlyoztuk, hogy a temetés jelképes kézfogás egy koporsó felett. A nemzet nem élhet együtt egy hamis, hazug ítélettel. Ez a temetés következésképpen egy történelmi korszak lezárása lehet.”

Ekkor egy pillanatra úgy látszott, hogy megteremthető a nemzeti egység. Ebben kiemelkedő szerepet játszott az 1988. tavaszán alakult Történelmi Igazságtétel Bizottság, amelynek alapítóit – többnyire az '56-os forradalom alatt vállalt szerepükért – a Kádár rezsim kiszorította a hazai közéletből. A TIB tagjai (köztük Vásárhelyi Miklós – a szervezet első elnöke –, Göncz Árpád, Nagy Erzsébet, Fónay Jenő, Hegedűs B. András) viszont mindent elkövettek azért, hogy fény derüljön a Kádár-rendszer történelemhamisításaira, és az 1956-os forradalom valós szerepének megfelelő helyre kerüljön a magyar történelemben.

De a méltó megemlékezésben és a mártírok eltemetésében felbecsülhetetlen a magyar emigráció szerepe, amely az *Irodalmi Újságtól*, a *Szabad Európa Rádiótól* és az *Új Látóhatártól* kapta meg a nélkülözhetetlen nyilvánosságot, amely felhívta a világ figyelmét arra, hogy '56 mártírjai jeltelen sírban fekszenek. Nagy Imre és mártírtársainak kivégzésének harmincadik évfordulóján Magyarország ismét téma, néhol címlapfotó lett a világlapokban. Azért is, mert ekkor avatták fel (Méray Tibor, az Emberi Jogok Magyar Ligájának elnöke javaslatára egy szimbolikus sírhelyet vásároltak) a párizsi Père Lachaise temetőben Nagy Imre és a forradalom minden halottjának emlékművét. Az *Irodalmi Újság* megfogalmazása szerint (1988./3.) ez egy „viharban hánykolódó, megrongált hajóhoz hasonlatos, amelynek megtört kopjafa – árbocán lyukas magyar zászló lobog.” Rajta pedig a francia és magyar felírat: „Legyen ez a francia föld jelképes sírhe-

lye Nagy Imrének, Losonczy Gézának, Maléter Pálnak, Szilágyi Józsefnek Gimes Miklósnak és az 1956-os magyar forradalom minden kivégzettjének, akiknek saját hazájukban nincs sírjuk.”

A budapesti – szétkergetett – és a párizsi megemlékezésekről készült fotók bejárták a világsajtót. Ezután nem lehetett '56 mártírjait nem eltemetni...

Nem tétlenkedtek ebben az időben a hálózati személyek, a társadalmi megbízottak sem. Információkkal (olykor dezinformációkkal) látták el a külföldi diplomatákat vagy a köröttük sürgölődő, külfonból érkezett hálózati személyeket. Nem egyszer azzal riogatva őket, hogy a szélsőséges csoportok provokációra használhatják fel a temetést, ami a demokratizálódási folyamat megrekedéséhez, visszarendeződéshez vezet. Például az „Agávé” fedőnevű ügynöknek az osztrákokat, a „Gyertyavirág” fedőnevű ügynöknek az USA-ból jött és az angol diplomatákat kellett tájékoztatnia. Emellett a „Begónia” és a „Mályva” fedőnevű társadalmi megbízottakra bízta azt, hogy az USA nagykövetéhez is eljuttassanak információkat, „Varjúháj” pedig szorgosan küldöztette az információkat az angol sajtóattasénak...

A III/III-as csoportfőnökség munkatársainak egyebek mellett az volt a feladatuk, hogy naprakészen figyelemmel kísérik a FIDESZ demonstrációval kapcsolatos elképzeléseit, erről tájékoztassák a DEMISZ és a MISZOT elnökét, a „Juhar” és a „Gyöngyvirág” fedőnevet viselő társadalmi megbízottjuk segítségével erősítsék a demonstráció-ellenes álláspontot. A „Sás” fedőnevű társadalmi megbízottnak az volt a dolga, hogy az MDF és az SZDSZ vezetőitől megtudakolja, milyen elképzeléseik vannak a demonstrációval kapcsolatban. A „Fűzfa” és „Menyecskeszem” nevű titkos megbízottak (TMB-k) feladata az volt, hogy a *Magyar Hírlapban*, illetve a *Magyar Nemzetben* cikkeket jelentessenek meg, amelyekben a temetés kapcsán a társadalmi megbékélésre, a konszenzusra való törekvésre, és a nyugalom megőrzésére ösztönöznek. „Liszteszália” és „Füzérajak” TMB-k kapták feladatként, hogy felderítsék a Nyilvánosság Klubnak a temetéssel kapcsolatos elképzeléseit. A csoportfőnökség 4-es és 6-os osztályának a kötelessége az volt, hogy felderítse Krassó György és Zsille Zoltán beutazási és részvételi terveit.

De nem tétlenkedhettek ebben az időszakban a szigorúan titkos állományú (SZT) tisztek sem, akik közül Y-65-nek az volt a dolga, hogy felderítést végezzen az alternatív szervezetek körében, és velük együtt vegyen részt a temetésen. Neki kellett „Lángvirág”, „Klementisz” és „Lápvirág” fedőnevű TMB-ket eligazítania, hogy pontosan tudják a feladatukat. Y-32-es SZT-tiszt működési terü-

lete a Magyar Írók Szövetsége volt, ahol szorgalmaznia kellett a temetés provokációmentes lezajlását, és fokozott figyelemmel kellett kísérnie dr. Mészöly Miklós és Nagy Gáspár tevékenységét. Az Y-87-es SZT-tisztnek kellett felvilágosítást adnia az MTV műsorkészítési terveiről és a közvetítés helyzetéről, és neki kellett eligazítania az „Articsóka” fedőnevű TMB-t, hogy adjon tájékoztatást a rádióknak a temetéssel összefüggő műsorairól és a műsorkészítéssel kapcsolatos elképzelésekről.

A III/III-a csoportfőnökség tervet készített arra is, hogy az MTV Király Bélához (USA) és Kopácsi Sándorhoz (Kanada) – telefonszámukat a csoportfőnökség már megszerezte! – ellátogató forgatócsoportjának tagja legyen a „Tölgy” fedőnevű társadalmi megbízott is, aki az interjúban is segítsen erősíteni a temetés kegyeleti jellegét, és mindkét megkeresett személy ítélje el a temetés politikai indítékú felhasználást... Emellett a csoportfőnökségen már előre tudták, hogy a „Kikerics” fedőnevű ügynök interjút jelentet meg a *Reform* című hetilapban a temetés előkészületeiről. Június 1-je volt a határideje annak, hogy a *Reform* című lap "a III/I. Csoportfőnökség szervezésében mérsékletre intő levelet kap és közöl a *Nemzetőr* környezetéből kikerült NSZK-ban élő személytől.

Semmi sem történt hát véletlenül...

Május 26-i ülésén a Politikai Bizottság a „Különfélék” között áttekintette a Nagy Imre és mártírtársai temetésével kapcsolatos tennivalókat. Eközben szó esett a temetés zavartalanságának biztosításáról, arról, hogy milyen szerepet vállaljanak abban a rendőrök, a katonák. Nyers Rezső felvetette: amennyiben a Pongrátz-fivéreket hazaengedik, az a különös helyzet áll elő, hogy olyanok vesznek részt a temetésen „nemzeti hősként”, akik Maléterre lövöldöztek... Ki képviselje a kormányt? A kormánynak aktívan kell-e részt vennie a búcsúztatáson? Ezek a kérdések is szóba kerültek. Grósz Károly jelenlétét Nyers nem ellenezte, de nem is ajánlotta. Németh Miklós koszorúzását viszont javasolta. Az ülésen hosszan beszélt Fejti György is, aki nagy hangsúlyt helyezett a garanciák keresésére, mert senkinek nem áll érdekében, hogy a temetés napján nemkívánatos jelenségek történjenek. „A dolog azért is fontos, túl a nagyszámú külföldi résztvevőn, mert szerintem korán, de bejelentésre került, hogy a televízió egyenes adásban közvetíti a szertartást. Ilyen esetekben én elkerülhetetlennek tartom, hogy a beszédekről tételesen és szó szerint a hatóságok informálódjanak. Azt én elképzelhetetlennek tartom, hogy egyenes adásban láthatatlanul beszédeket közvetítsenek. És ez a világ sok országában, nem merem mondani, hogy minden országban, de elég sok országban így van, hogy meg kell beszélni,

hogy mi az, ami elhangozhat, ha a televízió egyenes adásban közvetíti, és mi az, ami nem hangozhat el. Akkor is, hogyha Király Béla mondja a beszédet, akkor is, ha Rácz Sándor. És persze, lehet, hogy a dolog úgy alakul, hogy nézetkülönbség van, de ezt jó áthidalni és kompromisszumot találni.”

A temetés biztosításáról kifejtette a véleményét Szűrös Mátyás is, egy dologban viszont nem értett egyet Fejti Györggyel: „Szóval a beszédek nem kellene cenzúrázni, hanem akkor fordítva: amihez a kormánynak joga van, hogy nincs egyenes közvetítés. Ehhez a kormánynak joga van, de ahhoz, hogy mi a beszédek átírjuk, vagy kérjük, hogy így meg úgy alakítsák át, az nehezen járható út. Az sem egyszerű, hogy a kormány az egyenes közvetítést megakadályozza, de ez jogában áll.”

Fejti György elvtárs: „Azt nem mondtam, hogy az agit.prop.-on kell megírni a beszédet. De hát úgy nem lehet egyenes adásban megállapodni, hogy ne ismernénk a szöveget.”

Szűrös Mátyás elvtárs: „Akkor elnézést. Igen-igen. Köszönöm szépen.” (Forrás: Magyar Országos Levéltár)

A politikai döntés után, ahogy Kenedi János *Kis állambiztonsági olvasókönyv* című munkájából tudhatjuk, ismét a csoportfőnökségek vették át a főszerepet. Csak ízelítőként néhány feladat. A III/II-es csoportfőnökség feladata volt Király Bélát a 3/e és a 3/a rendszabály alapján (szoba- és telefonlehallgatás) útján ellenőrzés alatt tartani. „Zergevirágnak” a SZER fotó- és videofelvételeket készítő csoportját kellett ellenőrzés alatt tartania. „Somkóró”, „Guzmán”, „Bőrlevél”, „Koráll”, „Ternye”, „Sárgaviola”, „Klavia” és „Süнкaktusz” fedőnevű társadalmi megbízottaknak a Budapesten szolgálatot teljesítő diplomaták ellenőrzése volt a feladatuk. De megfigyelték a pártok és társadalmi szervezetek jelenlévő képviselőit (olykor a párt vagy a társadalmi szervezet tagjait is).

Krassó György pedig Király Bélához hasonló kitüntetett figyelmet érdemelt, hiszen őt a 3/a operatív technikai ellenőrzése alá kellett vonni... Ami „előélet” miatt nem meglepő, hiszen Krassó volt az, aki, „korkedvezményes kommunistából” (16 éves korában léphetett be a pártba) lett harcos antikommunista, aki csaknem az egész életét rendőri felügyelet alatt töltötte, aki 1981-ben szabadegyetemet szervezett az 1956-os októberi forradalomról, aki 1981-ben önálló szamizdatkiadót hozott létre, aki a hatalom nagy megkönnyebbülésére 1985-ben menedékjogot kért és kapott Angliában, Londonban. Néhány nappal Nagy Imre temetése előtt a BBC és a Szabad Európa Rádió tudósítójaként tért haza, s Palmer amerikai nagykövetnek kellett rábeszélnie őt, hogy ne tartson

külön megemlékezést a névtelen forradalmárok emlékére, mert ezzel veszélybe sodorja az újratemetést.

Ő alapította meg a Magyar Október Pártját, keresztelte vissza Nádor-utcává a Münnich Ferenc-utcát, majd egy népszínműben maró gúnnyal figurázta ki az általa háromszögletű asztalnak nevezett kerekasztal-tárgyalásokat, mert illegitimnek tartotta a háromoldalú megállapodást, s mint mondta: „a maffia váltott rendszert 1989-ben”, majd „kiváltságosoknak” nevezte azokat a szervezeteket, amelyek az Ellenzéki Kerekasztal-tárgyalások résztvevői voltak, lehettek...

Amikor 1991-ben meghalt, így emlékezett rá a Parlamentben Kőszeg Ferenc: „Úgy vélem, igaza volt, ahogy a hitvallóknak és remetéknek is mindig igazuk van a politikus püspökökkel szemben. Olyan igazság ez, amely magányosságra kárhoztatja hirdetőjét, és amely a látszat ellenére nem cselekvésre buzdít, hanem eltántorít a tartalmas cselekvéstől. Olyan igazság, amelynek mindig jelen kell lennie a világban, de amely nem követhető.” Sírjánál Göncz Árpád köztársasági elnök azt mondta: „Igazát nemigen vonta senki se kétségbe, de mellé sem állt nagyon senki.”

Majd egyszer a történészek bizonyára megfejtik azt is, hogy a rendszerváltás folyamatában Krassó Györgynek miért csak marginális szerep jutott, miért csak az juthatott.

Ahogy nem jutott valódi ellenzéki szerep a beszélő egykori nyomdászának, a Katalizátor Iroda vezetőjének, a jobboldali értékrend iránt elkötelezett történésznek, Modor Ádámnak sem. Így a Kádár rendszer titkait fűrészte. Közben „egykori titkos aktákról” fújta le a port, kíváncsian kutatva, miként kerültek egymás mellé besúgók és besúgottak? Ismerve a Kádár rendszer viszonyai, nem meglepő az sem, hogy egykori ellenzéki társai közül is sokan megriadtak és hátat fordítottak neki. Sorolhatnánk tovább a neveket jobbról és balról is. És hol maradtak az ellenzék soraiból azok, akiket 1972. és 1973. március 15-én, a fogda falához állítottak, majd Baracskára hurcoltak a rendőrök. Hiányuk azt a látszatot kelti, hogy ebben az ellenzéki szerep is ki kellett érdemelni.

Nehéz eldönteni, hogy a rendszerváltás egyik legfelemelőbb eseményében a politika vagy a biztonsági szolgálatok játszották-e a vezető szerepet. A BBC tudósítója így számolt be az eseményről. Részlet: „1/2 1-kor volt az a bizonyos pillanat, amikor az egész város leállt, és az ünnepség résztvevői a Hősök-terén ugyancsak fél perc teljes csennel adóztak, miután elénekelték a Szózatot. A fél perc csendet betartották az egész városban... a forgalom teljesen leállt és egyáltalán semmi zaj nem volt hallható az utcán. Tehát a forgalom is teljesen

megszűnt erre a megemlékezési időszakra. És szóltak a harangok. A harangok mindenütt szóltak, de a Hősök-terének a közelében nincsenek templomok – úgyhogy a harangzúgást közvetítették a legközelebbi templomokból...”

Fél egykor Budapesten harminc másodpercre megállt az élet! Mindenki a hősök előtt tisztelgett!

Az akkori Magyar Nemzet az *Emelkedett gyásszal búcsúzott az ország 1956 vértanúitól* címet adta ötoldalas tudósításának, amelyet a következő sorokkal kezdett: „A világ figyelmétől övezve az egyetemes magyarság gyásznapija volt június 16-a. Tegnap, pénteken a földgolyón mindenütt félárbocra engedték a magyar nagykövetségek homlokzatára kitűzött nemzeti zászlót. S gondolatban a nemzet mártírjainak megkésett végső tiszteletadására hazatért a nagyvilágban olyannyira szétszóródott magyarság apraja-nagyja.”

Bár a hivatalos szertartás délelőtt 9-kor kezdődött, de voltak olyanok, akik már reggel fél hatkor virágot tettek a fekete bársonnyal letakart múzeum lépcsőire, a néhai magyar miniszterelnök koporsójához. A koszorúzás menetének ismertetése után a lap sorra idézte a búcsúzóik legfontosabb gondolatait. Vásárhelyi Miklóstól például azt: a múlt tanít és kötelez. „A gyász és a visszaemlékezés szívszorító perceiben a társadalom kész a megbékélésre, mert így kívánja az ország érdeke, és mert ezzel fejezi ki tiszteletét Nagy Imre és mártírtársai iránt. De a békés magyar nem felejt, és türelmetlen is, meg nyugtalan is. Tettekre vár, gyors, határozott cselekvést kíván. Szabad hazát, jogállamot, tisztességes megélhetést.”

Rácz Sándor arról beszélt, hogy a magyar nép feltámadásának több akadálya van, így a szovjet csapatok magyarországi jelenléte, a hatalmához görcsösen ragaszkodó kommunista párt, és az a szétfolyó társadalmi erő, amely a magyar társadalmat jelenti. Beszédének utolsó mondataiban Nagy Imrére és a pesti srácokra emlékezett. Mécs Imre szerint óriási történelmi hibát követtek el azok, akik vérbe fojtották a forradalmunkat és nem engedték, hogy a magyar nép a maga útját járja. „A mai nap – mondta – a korszakváltás határköve. Egy eleve rossz, a nemzet által elutasított, ránk kényszerített és minden tekintetben bukott rendszert temetünk. De a remény napja is a mai: ha összefogunk, megteremthetjük azt, ami őseink vágya volt, amit kivégzett, temetetlen társaink velünk együtt akartak, és amiért életüket áldozták: a független, szabad, demokratikus Magyarországot.” Zimányi Tibor azt tartotta fontosnak kiemelni, hogy történelmi időben igazságot hozott ez a nap. Beszédében a recski táborra és a temetetlen társaira emlékezett, s azt az óhaját fejezte ki: hozzon enyhülést ez a nap a begyógyíthatatlan sebek számára.

Király Béla azzal kezdte beszédét, hogy 1958. június 17-én az Egyesült Államokban Kéthly Annával megfogadták, addig nem lépnek magyar földre, amíg a magyar népnek nem lesz lehetősége arra, hogy nyilvánosan kifejezhesse tiszteletét Nagy Imre és vértanútársai iránt. Majd arra hívta fel a figyelmet: tanuljunk Nagy Imrétől magyar hazafiságot, tanuljuk meg, hogyan kell Magyarorszáért dolgozni, tanuljuk meg tőle, hogy a szabadságért való küzdelem addig tart, amíg egy személy is szolga. Tanuljuk meg, hogy az esélyegyenlőségen áll vagy bukik a társadalom egysége, tanuljuk meg, hogy 1956 a magyar nép őszinte akaratnyilvánítása volt, tanuljuk meg Nagy Imrétől az elveinkért való helyállást. Tanuljuk meg, hogy aki nem tanul a történelemből és felejtetni sem tud, az megismételheti a múlt bűneit.

Orbán Viktor szerint mindazok, akik a polgári demokráciáért küzdenek, azért „hajtanak fejet a kommunista Nagy Imre és társai előtt, mert azonosultak a magyar társadalom akaratával, és tudták, hogy ehhez le kell számolniuk a szent kommunista tabukkal, és azt tisztelik bennük, akik életük árán sem tagadták meg azt a nemzetet, amely elfogadta őket, és bizalmát beléjük helyezte. Mind a mai napig 1956 volt az utolsó esély arra, hogy nemzetünk a nyugati fejlődés útjára lépve gazdasági jólétet teremtsen.” Mint mondta: a hatodik koporsóban az elkövetkezendő húsz évünk fekszik, majd értetlenségét fejezte ki amiatt, hogy a korábban a forradalmat és annak miniszterelnökét kórusban gyalázók most rádöbbenek arra, hogy ők Nagy Imre reformpolitikájának folytatói. Ma esély van arra, hogy véget vessenek a kommunista diktatúrának, és az uralkodó pártot arra kényszerítsék, hogy vesse alá magát a szabad választásoknak.

A Rákoskeresztúri Új Köztemetőben Darvas Iván és Mensáros László egyenként sorolták az áldozatok nevét, majd Molnár Miklós búcsúzott Gimes Miklóstól és Gyenes Antal Maléter Páltól, majd Méray Tibor búcsúzott Nagy Imre koporsójánál: az újjászülető parlamentáris demokrácia, a szabad választások, a többpártrendszer hívei eljöttek ide, hogy leróják kegyeletüket – mondta. – Eljöttek a világ négy sarkából az emigránsok ezrei, akik soha nem szakadtak el a hazától. Nagy Imrét méltatva elmondta: te börtönödben sem lettél börtönőreid foglya... „Az egyetlen magyar államférfi, akit ez a párt adott Magyarországnak, te voltál. Mert az államférfi ott kezdődik, ahol a legtöbb politikus véget ér. Azzal, hogy saját érdekeit alá tudja rendelni népe érdekeinek. Azzal, hogy nem a népet tekinti szolgának, hanem magát a nép szolgájának.”

Ezt követően Kopácsi Sándor, Budapest egykori rendőr-főkapitánya búcsúztatójában arra hívta fel a figyelmet, hogy Nagy Imre végakarata támadt fel ezen

a napon, és ez az, ami kivezetheti országunkat a válságból. Mert ennek a napnak a megbékélés napjának kell lennie. Bűnbakkeresés és bosszúállás helyett a megbékélés szellemére, társadalmi békére van szükség, mert ezt követeli meg a nemzeti érdek és egyre növekvő jó hírünk a világban.

Lőcsei Pál, Forgács Ferenc és Fónay Jenő búcsúszavait követően a szertartás befejezéseként a *Szózat* hangjaira a hat koporsót együtt engedték a sírgödörbe. Budapesten és az országban tehát minden az előzetes forgatókönyv szerint történt... A III/III-as főcsoportfőnökség jelentése szerint (írta könyvében Kenedi János) a közmegegyezésre és a konszenzusra törekvést néhány radikális csoport visszautasította, de még a Krassó György-féle csoportosulásnak sem sikerült a rendőröket provokálnia. „A TIB tagjai – áll a jelentésben az 1988 tavaszán alapított Történelmi Igazságtétel Bizottságra utalva – úgy értékelték az eseményeket, hogy a gyászszertartás – miközben megőrizte kegyeleti jellegét – politikai demonstrációvá vált. Általános véleményként fogalmazódott meg, hogy Vásárhelyi Miklós »igazi európaiként« lépett fel, Kopácsi Sándor és Király Béla beszéde realista volt, és elítélték Rácz Sándor, Orbán Viktor és Mécs Imre megnyilatkozásait.”

Mint megállapították, rendkívüli esemény 1989. június 16-án nem történt és nem került sor rendőri intézkedésre sem. A jelentést a Politikai Bizottság még aznap este tudomásul vette.

Magyarország ismételten a világsajtó érdeklődésének a középpontjába került. A szovjet televízió még aznap este beszámolt a temetésről, ellentmondásos személyiséggént bemutatva Nagy Imrét. A TASZSZ tudósítója úgy fogalmazott, hogy néhány szónok nyílt szovjetellenes kirohanást engedett meg magának. Így azt, hogy Rácz Sándor szerint a szovjet csapatok jelenléte volt az akadálya annak, hogy 1956-ban a magyar szabadság felvirradjon. A tudósító Orbán Viktortól azt idézi, hogy a kommunista diktatúra megdöntésére szólított fel, és kijelentette, hogy a demokrácia és a kommunizmus összeegyeztethetetlen. A csehszlovák televízió műsorát megváltoztatva számolt be az eseményről. Megszólaltatta Jan Fojtítkot, a KB ideológiai titkárát, aki szerint „Nagy Imre gyászszertartásában bizonyos nyugati körök szívesen látnák a szocializmus szimbolikus temetését”. Majd kifejezte abbéli reményét, hogy a szocializmus iránt elkötelezett erők mobilizálódnak. Ezt őszintén kívánta nekünk, magyaroknak is.

Az ADN (az NDK) hírügynökség tudósítója úgy értékelte, hogy a hazaárulás vádjával halálra ítélt politikusok temetése alkalmából rendezett nagygyűlésen heves támadások érték az MSZMP-t és a Szovjetuniót. Az ellenzéki szervezetek

nevében felszólalók Magyarország Varsói Szerződésből való kilépését és a függetlenségét követelték. Bonnban Helmut Kohl szövetségi kancellár kormánynyilatkozatában kijelentette: Magyarországon új lendületet kapott a reformfolyamat, az állampárt az ellenzék és más társadalmi csoportok jövőbe mutató megállapodásában a magyarok hitet tesznek a népszuverenitás és a szabad választások mellett. Méltatta a budapesti történeteket Willy Brandt korábbi kancellár és Genscher alkancellár, külügyminiszter is.

Párizsban a *Liberation* című lap Adam Michniknek, a lengyel Szolidaritás ideológusának azt a gondolatát emeli ki, mely szerint a budapesti temetés jelentősége túlszárnyalja Magyarország politikáját. „Döntő fordulatról van szó. Számunkra, akik a másik Európa világában élünk, olyan esemény ez, ami gyökeresen és, remélem, tartósan módosítja a bűnösségről, az igazságról, a méltóságról és a nemzeti szuverenitástról alkotott fogalmainkat.” A *Le Monde* pedig *Magyarország ördögűzéssel szabadul a múltjától* címmel az első oldalán kezdte budapesti tudósítását. Kiemelte: két nappal az ellenzékkel a demokráciába való átmenetről szóló tárgyalások után a hatalom úgy döntött, hogy megragadja ezt az alkalmat egy másik nagy művelet megkezdése, a nemzeti közmegegyezés megszületése érdekében. A *Daily Mail* vezércikkében kifejezi együttérzését a magyar néppel, abban bízva, hogy ez a temetés előhírnöke lesz a nemzeti megújulásnak. A *The Independent* azt a címet adta tudósításának: *Magyarország ellensége hősként került végső nyughelyére*. Az osztrák televízió két és félórás élőadásban számolt be a temetésről, amelyre szinte valamennyi olasz lap elküldte tudósítóját. A *Corriere della Sera* tudósítója így fogalmazott: „A késői tiszteletadás az 1956-os felkelés vezetője előtt: gyógyír egy fájó sebre, egyben kötelező állomás a demokrácia és politikai pluralizmus megteremtéséhez.”

1989. július 6-án – amikor a Legfelsőbb Bíróságon kihírdették Nagy Imre és társai büntelenségéről szóló ítéletet – meghalt Kádár János. „A Nagy Imre-temetés előtt három nappal az MSZMP tárgyalóasztalhoz ült a kerekasztalba tömörült ellenzéki pártokkal – írta Rainer M. János idézett már munkájában – Rendszerének erkölcsi halála után három héttel meghalt Kádár János.” A Kádár-rendszer válsága tehát Kádár halálával ért véget.

A magyar társadalom új szakasza azonban már (jóval) korábban elkezdődött, hiszen az Ellenzéki Kerekasztal, majd a Nemzeti Kerekasztal résztvevői már hónapok óta dolgoztak azon, hogy megteremtsék az ország működésének jogállami kereteit, előkészítsék a szabad választásokat.

XI. EGYÜTT ÉS KÜLÖN

Hangzatos pártprogramok fogalmazódtak meg a gyárak és a föld visszaadásáról, az ígéretek szerint a boldog jövő sejlett fel a magyar társadalom horizontján. Nagy ütemben – és nagy hangzavarban – folyt a spontán privatizáció. Az MSZMP-ben változatlanul egymásnak feszült a reformerek és a konzervatívok tábora. Az ellenzéki pártok a kerekasztal-tárgyalásokon összefogtak, ám a hétköznapiakban már egyre gyakrabban hallhatóak voltak a különbözőségek, olykor az ellentétek.

A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon hol a saját jövőjéről is gondolkodó Pozsgay, szabadsága idején pedig a keményebb irányzatot követő Fejti képviselte a gyorsan gyengülő hatalmat. Augusztus 2-án, 1989-ben az Ellenzéki Kerekasztal résztvevői sajtótájékoztatót hívtak össze, ahol kifejezték aggályaikat. A Magyar Néppártot képviselő Varga Csaba úgy fogalmazott: romlottak a békés átmenet külső és belső feltételei. Tölgyessy Péter beszámolt arról: a hatalmat meglepte, hogy az ellenzék milyen felkészült szakembereket ültetett a tárgyalóasztalhoz, ezért velük szemben már nem tudják alkalmazni a régi jogalkotási technikát. Ezért az MSZMP már nem tudja elérni, hogy saját hegemoniáját demokratikus körülmények között érvényesítse. Ezért a hatalom képviselői azt sem érhetik el, hogy a régi vezetők demokratikus keretek között megtartsák vezető pozíciójukat. Az ellenzék véleményét úgy összegezte, hogy mind a munkásosztály vezető szerepét, mind pedig az állami tulajdont törölni kell az alkotmányból. Aztán az alkufolyamat újabb állomásáról elmondta: az MSZMP informálisan azt üzenté, hogy a köztársasági elnök intézményének felállításáért cserébe mégis hajlandó lenne lemondani a munkásosztály vezető szerepének az alkotmányban rögzítéséről. Az ellenzék viszont ebbe nem egyezhetett bele, mert szerintük az MSZMP a köztársasági elnök intézménye és az Alkotmánybíróság felállításával kívánja a hatalmát átmenteni a választások utáni időszakra. De ugyanígy alku tárgya volt az állampárt vagyona, amelyről az MSZMP szerint ők csak a tagságuknak kötelesek elszámolni. Ugyancsak nagy vita folyt a választójogi

törvény egyes rendelkezéseiről is. Talán csak az erőszakos visszarendeződés megakadályozására létrejött bizottság (merthogy ilyen is volt) számolhatott be némi előrelépésről. Az addigi konszenzus folyamata megtörni látszott.

Az MSZMP nevében a tárgyalásokat akkor vezető Fejti György KB-titkár még aznap sajtótájékoztató keretében reagált az elhangzottakra. Mindenekelőtt leszögezte: részben a sajtó türelmetlensége miatt nem tudtak közös közleménnyel a nyilvánosság elé állni. A zárt üléseket pedig azért tartották szükségesnek, hogy nyugodt körülmények között, színjátéktól mentesen kereszhessék meg a konszenzust. A sarkalatos törvények előkészítése megfelelő ütemben halad, az MSZMP vagyona – amely körül manipulatív hangulatkeltés folyik – nem tartozik a háromoldalú tárgyalások körébe. Fejti szerint mindegy, hogy ki vezeti pártja tárgyalóküldöttségét, a tárgyalást vezetőnek a Központi Bizottságnak kell számot adnia. Ezzel nyilván Orbán Vikornak arra a kijelentésére reagált, amelylyel helytelenítette azt, hogy a legfontosabb kérdések tárgyalásakor Pozsgay szabadságra ment.

Amikor Fejti ült a tárgyalóasztalnál, az ellenzék Pozsgayt követelte vissza, hogy aztán néhány hónap múlva – a „négyigenes” népszavazással – szétzúzhassa a gondosan megrajzolt politikusi pályáívet...

1989-ben már megmutatta új arcát a hivatalos nyilvánosság is. Nem csupán az jelentett változást, hogy sorra jelentek meg az olyan új lapok, mint például a *Világ*, a *Dátum*, vagy éppen a *424*, hanem az is, hogy nem voltak tabu témák, a sajtó szabad (gyakran szabadosabb) lett. Ennek hátterében nem csupán a hírlapírói bátorság, hanem a hirtelen sokszínűvé vált politika állt. A politikusok megtanulták „használni” a sajtót. A régi rendnek azok az emberei, akik helyet kerestek maguknak a rendszerváltás utáni közéletben, sorra szívárogtatták ki az addig titkosan kezelt információkat: hol vadásztak helikopterről az ezredek, melyik barátja, kollégája gyerekének utalt ki saját keretéből tanácsi lakást a tanácselnök? Hány teherautó sódert vitetett haza a tsz kavicsbányájából saját házépítéséhez a tsz-elnök? Pitiáner kis ügyecskék voltak ezek a rendszerváltás után megismert a több százmilliós sikerdíjakhoz, székház bulikhoz, az olajmaffia több tízmilliárdos ügyeskedéséhez, vagy éppen milliárdos áfa-csalásokhoz képest.

És akkor még szó sem esett a politikai riválisokról, vagy a párton belüli ellenlábasokról kiszivárogtatott – olykor csak sejtetésként megfogalmazott – információkról. A sajtónak (ahogy az olvasónak is) pedig már akkor is szenzációra volt szüksége. Az sem lehet véletlen, hogy napjainkban a négy politikai napilap együttesen eladott példánya nem éri el egyetlen bulvárlap példányszámát...)

A politika megtanulta, miként kell szenzációkkal „etetni” a sajtót. Talán azért, hogy a nagyon fontos dolgokról ne írjanak...

Kőrösi Imre említett videomonológijában elmondta: az MSZMP a tárgyalások idején is arra törekedett, hogy megbízható elvtársak kerüljenek minden oldalra, és „fogható” emberek az ellenzéki pártok vezető testületeibe, mert ők határozzák meg a hatalomgyakorlás módját. Szerinte erre a titkosszolgálatoknál dolgozó emberek adhattak igazi biztosítékot... Akit „fognak, azt vezénylik is” – tette hozzá. Az „előre megtervezett” folyamat spontán történésként haladt a kijelölt nyomvonalán. Kőrösi ezen a felvételen úgy fogalmazott, hogy Grósz Károly azzal nyugtatta elvtársait: az újonnan alakult pártokban „mi pozícióban vagyunk”.

A bő négy évtizednyi monolit hatalom után, a nyolcvanas évek végén, a közélet iránt fogékony emberek körében hirtelen megélénkült a politizálási kedv. Az emberek többsége azonban a politikai nagygyűlések helyett világútlevelével Bécsbe járt el, hogy minél kényelmesebben rendezhesse be az életét. Dehogyan érdekelte őket (saját bőrükön tapasztalva nem is vették komolyan), hogy a hazai közéletben – igaz, egyre erőtlenebbül, és egyre nagyobb szálmalmat ébresztve – szerepet akartak vállalni a keményvonalas kommunisták! Erejükből azonban többnyire már csak üres fenyegetőzésre futotta. Ezt tükrözték Ribánszky Róbert szavai a *Der Spiegel*-nek adott interjúban: a magyar kommunisták már húsz éve elkezdték a reformokat, és ezután sem adják fel a harcot. Óva int mindenkit arra, óvatossá legyenek a baloldal elleni támadásokkal, mert a kommunizmus eszméi és ideáljai nem tűnnek el olyan egyszerűen erről a világról. Kifejtette: csöpp rokonszenvet sem érez azokkal az elvtársaival, akik a nyitás hőseinek szerepében tetszelegnek, mert „A történelemnek ezt a fejezetét Kádár János írta. Ő volt a sas, aki felemelkedett. Ezek a verebek pedig, akik fontoskodnak, ériék be azzal, hogy a kádári reformművet folytathatják, ne tegyék azt tönkre, mint máshol”.

Majd a Pozsgayval kialakult konfliktusáról elmondta.: mivel Pozsgay a népfőtitkára volt, ő pedig a titkára, mindig megvolt közöttük a konszenzus abban, hogy Magyarországon megkérdőjelezhetetlen a kommunista párt vezető szerepe, csakúgy, mint a Varsói Szerződés és KGST-tagság. De ők majd színválásra kényszerítik „a reformereket, akik válságba vitték az országot. Így vélekedik a párttagok többsége”. Biztosította még a *Spiegel* újságíróját arról, hogy Magyarország egy év múlva is szocialista ország lesz, mert ezen változtatni „túl-ságosan veszélyes dolog lenne”.

Mondandójára azonban jószerivel csak azok hivatkoztak, akik a visszarendeződés veszélyére figyelmeztetve, maguk mögé kívánták felsorakoztatni a választókat. Voltak szép számmal, hiszen sorra alakultak a gyakran csupán tucatnyi ember akarátát megjelenítő pártok, hallatták hangjukat a civil szervezetek. Nekiveselkedésük azonban nagyon kevés sikert hozott. A közvélemény és a sajtó többnyire értetlenül, olykor szelíd derűvel nézte a történelmi pártok (a kisgazdák és a szociáldemokraták) acsarkodását, ahol egymást követték a „puccsok”, a pártszakadások. Nyilván nem véletlenül... Ezeknek a politikai formációknak ugyanis – különösen vidéken – a családi hagyományok okán még volt némi nimbuszuk, de zavartalan megszerveződésük sem a búcsúzni készülő állampártnak, sem az újonnan alakuló formációknak nem volt érdekük. Akkoriban még az a „pletyka” járta, hogy ezekben a szervezetekben kapták a legtöbb feladatot a különféle „csoportfőnökségek” megbízottjai...

Müller Rolf és Takács Tibor a *Betekintő* című folyóiratban közzétett gyűjtésből kiderül, hogy a csoportfőnökség emberei mindenről tudtak, ami ebben az országban (nem csak Budapesten!) történt. Bár megjegyzezi, hogy a politikai változások hatására néhány megyében csökkenő számban, bizonyos megyékben meg egyáltalán nem foglalmaztak meg jelentéseket. Mint az 1989. harmadik negyedévi napi operatív a jelentésekből kiderült, a megyei politikai rendőrségek figyelme szinte kizárólag az ellenzéki pártok és mozgalmak helyi szervezeteire irányult. Akadt azonban olyan ügynöki jelentés is, amelyikben „névtelen telefonhívásokról, robbantással való fenyegetésekről, falfirkálásokról vagy a helyi állampárti vezetőket szidalmazó levelekről esett szó. Sőt, a Borsod megyei állambiztonság ügynöke lehetséges terrorcselekményekre figyelmeztetett, mivel tudomására jutott, hogy „Szíria nem nézi jó szemmel a magyar–izraeli közeledést, és emiatt repülőgépek eltérítésétől sem riad vissza.”

Egy, július 17-én keltezett, szigorúan titkos jelentésből például kiderült, hogy „Dr. Mednyánszky Sándor pécsi lakos, a Magyar Demokrata Fórum városi elnökségének tagja felkérte Mark Palmer USA-nagykövetet arra, hogy személyes közbenjárásával akadályozza meg az ellenzék esetleges szétforgácsolódását, amely Mednyánszky szerint a következő választási küzdelemben várható. Személyes kapcsolatfelvételt javasolt a nagykövetnek annak érdekében, hogy közösen hozzanak létre egy „összefogott, hatékony és józan ellenzéki erőt”. Intézkedésként a jelentés fogalmazója leírta: az esetről tájékoztatják a BM III/II-11. Osztályt, és Mednyánszky tevékenységét figyelemmel kísérik.

Egy július 6-án megfogalmazott ügynöki jelentés tanúsítja azt, hogy a Fidesz tatai csoportja a hazáért aggódva, hagyományt teremtve a legújabb kori magyar történelemben, az USA elnökének írt levelében „feljelentette” a magyar kormányt. Arra kérték az amerikai elnököt: „...a jelenlegi kormányt csak oly mértékben segítsék, hogy az infláció ne okozzon elviselhetetlen terheket népünknek. Magasabb összegű pénzfolyósításért azonban ne járjon közben, mivel a hatalom jelenlegi birtokosai, mint már az elmúlt évtizedek is bizonyították, a pénzeszközökkel nem élni, hanem visszaélni tudnak. Félő, hogy magasabb hitelfelvételi lehetőség esetén a választások – így sem garantált – tisztaságának esélyei romlanának... Mindezen túlmenően kérjük az Elnök Urat, hogy az Európában állandó haderők csökkentésével segítsék elő a hazánkban már évtizedek óta »ideiglenesen« állandó szovjet alakulatok mielőbbi kivonását.”

Intézkedésként tájékoztatták a III/II-es és a III/III-as csoportfőnökséget.

A jelentésekből kiderül, hogy Lezsák Sándor, az MDF országos elnökségi tagja, Balatonfenyvesen, 1989. július 8-án, az országgyűlési választásokkal kapcsolatos regionális tanácskozáson kifejtette, hogy a választások időpontjával kapcsolatban az Ellenzéki Kerekasztalon belül is ellentétesek a vélemények. Az MDF legkésőbb 1990 márciusáig szeretne túl lenni a választásokon, mert véleményük szerint az MSZMP reformszárnyának megerősödése az ellenzék számára választási vereséget jelenthet. A választások konkrét lebonyolítását illetően még az MDF-en belül is viták vannak – folytatódik a beszámoló –, azonban a többségi szavazati rendszert támogatják. Központi állásfoglalás szerint a köztársasági elnöki posztra is több jelöltet kell állítani, nem elegendő Pozsgay Imre jelölése...

Az Ellenzéki Kerekasztal és az MSZMP közötti tárgyalások során az október 23. közös megünneplésével kapcsolatban a helyi MDF vezetés részéről fenntartások vannak – állapítja meg a jelentés –, mivel nem tartják elfogadhatónak, hogy a jelenlegi MSZMP-vezetés az 1956-os reformtörekvések követőinek szerepében „tetszelegve” ünnepeljen október 23-án.

Az eset csupán annyi intézkedést igényelt, hogy Lezsák mondandójáról tájékoztatni kellett a központi szerveket...

Ezekből az iratokból azonban megtudhatjuk azt is, hogy augusztus 2-án levelet kapott az MSZMP KB első titkára, amelyben az állt: „Ütött az órák, revisionista urak! A visszaszámlálást elkezdtük!” Az aláírás pedig: „A magyar nép nevében”. A következő iratot pedig Kecskeméten adták fel, megjegyzései Nyers Rezső, akkori államminiszterre vonatkoznak: „Erre a haza- és népáruló bitangra nem tudok olyan biztonsággal vigyázni, hogy az irányzékból kikerüljön

az a gyalázatos pofája... A nép el fog menni szavazni, de... nem az ilyen feltámadt népnúzó úri bitangokra!” Intézkedésként az információt jelentették a BM III/III. Csoportfőnökségnek; az MSZMP KB-titkárával a védett vezető gyalogos útvonalát minimálisra csökkentették, és azt is fokozott rendőri biztosítás mellett engedélyezték.

Augusztus 7-én az a jelentés érkezett, hogy „Az SZDSZ bajai szervezete tervezi dr. Gajdócsi István, Baja országgyűlési képviselőjének visszahívását. Helyette Szász István ([...] a Pallas Lapkiadó Vállalatnál újságíró), volt bajai, jelenleg Budapest I. ker. [...] szám alatti lakost akarják megválasztani. Szász az SZDSZ bajai választmánya tagjának, dr. Péterfi Tamásnak nagybátyja.” A jelentés írója úgy látta, intézkedésnek elegendő, ha tájékoztatják a III/III-3. Osztályt.

De kiderült az is, hogy „A. F., 1956 óta jogellenesen Svájcban élő személy feleségével 1988-ban Magyarországra látogatott. Visszaérkezésüket követően lakásukon felkereste a svájci elhárítás két képviselője, akik arról kérdezték, hogy magyarországi tartózkodásuk alatt nem próbálták-e beszervezni őket hírszerzésre. A beszélgetés során elmondták, hogy a magyar hírszerzés svájci állampolgárságú volt magyarokat, főleg fiatalokat próbál beszervezni, akiknek Magyarországon való tartózkodásuk idejére, szórakozásukhoz pénz is adnak. Ezek a fiatalok cserébe a Svájc környéki országokban kémkednek.” Az esetről jelentés készült a BM III/II-11. Osztály részére.

Szeptember 1-jéről megtudhatjuk, hogy Gázsó Ferenc tájékoztatta dr. Kozma Huba kiskunmajsai lakost, hogy Zelei Miklóssal közösen lapot indítanak. Csurka István a lapot „feljelentette” egy háromoldalas levélben Pozsgay Imre államminiszternél és Németh Miklós miniszterelnöknél. [...]” Az intézkedés csupán annyi, hogy az „információról tájékoztatjuk a BM III/III-4. Osztályt.”

Kiderült az is, hogy az MDF edelényi, emódi, mályi, miskolci, ózdi és szikszói szervezeteinek vezetői július 20-án Emődön összejövetelt tartottak. Dr. Furmann Imre felszólalásában elmondta, hogy megítélése szerint az MSZMP ismételten elkezdte a „lazítást”. Példaként Fejti Györgyöt említette, aki szerinte a korábbiaktól eltérően teljesen felkészületlenül tesz eleget a meghívásoknak. Furmann hangoztatta, hogy az MSZMP-nek a választási eseményektől független részt kell vennie az eljövendő koalíciós vezetésben egy esetleges polgárháború elkerülése érdekében...” A jelentéstevő intézkedésként elegendőnek látja a Csoportfőnökség tájékoztatását.

A napi jelentésekből kiolvasható, hogy a jelentést megfogalmazókhoz még két ember „magánbeszélgetése” is eljutott... Íme: „1989. augusztus 16-án 20

órákor dr. Furmanné dr. Pankucsi Márta beszélt dr. Kovásznai Sándor fogorvossal, aki a Honi Légvédelem MN 4105 (Miskolc, Petőfi laktanya) alakulatnál praktizál. Kovásznai jelezte csatlakozási szándékát az MSZMP reformkörhöz, ugyanakkor adataink szerint tagja az MDF-nek is. Tájékoztatta P-t, hogy volt egy Honi Légvédelmi Hadtest-pártértekezlet Veszprémben, melyen ő is részt vett. Itt részletesen felsorolta, hogy mely főbb egységek tartoznak a Honi Légvédelemhez, szó szerint: Veszprém, Pápa repülőezred, Taszár, a sárbogárdi rakétások, egész Budapest rakétás légvédelme, a kecskeméti repülőezred és Miskolc, valamint a környező alegységek. Közölte, hogy a Honi Légvédelem részéről 4 főt választottak a kongresszusra képviselőnek, ezek egyike ő, a többi három repülőezred-parancsnok. Elmondta, hogy 1988-ban az egyik MDF-ülésen való részvétele miatt zaklatták, de az idő őt igazolta, mert az ilyen rendezvényeken való részvételi tilalmat feloldották. Pankucsi közölte, hogy el fog dicsekedni, miszerint a miskolci reformkörösök között már kongresszusi küldött is van. Megjegyzés: Kovásznain keresztül arra illetéktelen alternatív személyek bepillantást nyerhetnek a Honi Légvédelem szervezeti felállásába, egyéb fontos, az MN érdekeit sértő információk szivároghatnak ki. Gátlástalanul fecseg, a birtokában lévő információk súlyát nem érzi.”

A politikai rendőrség jelentéséből értesülhettünk arról is, hogy „Balázsi Tibor elmondása szerint az országos MDF lapja 1989 októberétől hetente 2 ízben fog megjelenni, az észak-magyarországi tudósító Balázsi lesz. Vezetője, főnöke Csurka István. A szerkesztőség Balázsi lakásán lesz berendezve, kap egy telefaxot, ezen továbbítja az anyagot Budapestre. A lapnál fog dolgozni Zelei Miklós és Gázsó Ferenc is. Csurka szerint az MDF lapjának a *Miskolci Fórum* című lap alaphangját kell követnie, mert ez a legjobb lap az MDF-en belül.” Intézkedésként elegendő a III/III-as Csoportfőnökség tájékoztatása.

De résen volt a politikai rendőrség embere dr. Iván Géza kiskazda politikus miskolci fórumán is, ahonnan azt jelentette: a szónok szerint „a vidéki alternatív szervezetek között azért nincs és nem lesz egység, mert mindegyik (pld. az MDF is) maguknak akarják a hatalmat”.

Véleménye szerint ilyen körülmények között egyedül az FKGP tudja, hogy mit akar. „A kiskazdák nemzeti hagyományokat ápoló, szélsőségektől mentes középpárt, centrum párt lesz.”

Hozzátette, hogy ezt a célt különböző nyugati diplomáciai testületek diplomatái is helyeselték, tárgyaltak a dán, angol és amerikai diplomatákkal. Kifejtette, hogy „az angol nagykövet bámulatos helyzetelemzésről és tisztánlátásról

adott tanúbizonyságot a vele való beszélgetés során”. Dr. Iván szerint: „az angolok mindent tudnak, talán jobban látják és ismerik az ország belső helyzetét, mint a kommunisták.” Az amerikaiak pénzügyi akcióit úgy értékelte a megfigyelő, hogy segítenek az MSZMP hatalmát átmenteni a koalíciós időkre, mert a hatalomból való kiszorulásuk esetén a gazdasági mellett politikai káosz is lenne az országban.

Szeptember 13-án az MDF edelényi szervezete tíz főt számláló összejövetelén „Domonkos József felhívta a tagságot, hogy az emberekkel való beszélgetés során agitálni kell az MSZMP reformszárnyának támogatására, hogy azok kerüljenek ki győztesen. Közölte, hogy Pozsgay Imrét Debrecenben választási csalással buktatták ki a kongresszusi tagok közül. Az ellenzék – ezen belül az MDF – teljes erővel támogatja a választások előrehozatalát.

Az MDF-nek 272 tagszervezete és kb. 18 000 tagja van, emellett nagy szimpatizáns réteget is tudhatnak maguk mögött.” Ez már olyan információ volt, amelyről tudnia kellett a III/III-as Csoportfőnökségnek is. Csakúgy, mint Balácsi Tibor és Furmann Imre 1989. szeptember 26-án 21 órakor folytatott beszélgetéséről, amelyen „Furmann közölte, hogy szeptember 30-án, szombaton Szegeden a JATE Egyetem út 2. szám alatt a II. emeleti 2. sz. előadóban de. 10 órától a független lapok képviselői összejövetelt tartanak, kérte, hogy Balácsi Tóth Imrét és Gulyás Istvánt küldje el, előtte értesítsék a *Heti Világgazdaságnál* Hirschler Richárdot”. Ezt követően Furmann kijelentette egyebek kapcsán: „én a kommunistákkal sem a választások előtt, sem a választások után koalícióra nem vagyok hajlandó lépni. Ezt mondtam a Szabad Európának is. Én nem tartanám egyáltalán tragédiának, hogyha a kommunisták kimaradnának a kormányból és csak ellenzéki kormány lenne. Balácsi ezután bátyjával beszélt, és közölte, hogy a mai napon (26-án) Furmann nyilatkozott a SZER-nek. Elmondta még azt is, hogy Gázsó és Zelei nevű újságírók Miskolcra költöznek abból a célból, hogy információkat gyűjtsenek az MSZMP-pártértekezlet lefolyásáról.”

A napi jelentésekből derült ki az is, hogy 1989. szeptember 19-én „Varsa Zoltán, a *Déli Napló* főmunkatársa arról tájékoztatta Várkonyi Balázs főszerkesztőt, hogy az MSZMP Békés megyei bizottságáról kiszivárgott információk szerint Szeghalmon, Orosházán, Szarvason és Békéscsabán szélsőbaloldali személyekből olyan csoportok alakulnak „akik fegyverrel is hajlandók megvédeni a 40 év eredményeit”. Varsa erről cikket kíván megjelentetni a *Déli Napló*ban. Ez olyan információ, amelyről tudnia kellett a BM III/III-7-es és a Békés Megyei Rendőr-főkapitányság III/III. Osztályának is.

De a politikai rendőrségnek az is érdekes volt, hogy „1989. 09. 30-án 11 órai kezdettel Abonyban a Gyulai Gaál Miklós Általános Iskolában a helyi MDF és PDSZ szervezetek a községi iskolaszék szervezésében szerzett tapasztalataikról fórumot rendeznek.”

Sőt, arról is, hogy „Az Új Nemzedék politikai tömörülés előkészítő bizottsága nevében Gyurcsány Ferenc budapesti lakos arról értesítette a Heves megyei KISZ-bizottságot, hogy július 22–23-án a Zsámbéki Tanítóképző Főiskolán megalakítják az Új Nemzedék politikai tömörülést. A mozgalom vagy szervezet konkrét politikai programjáról, céljairól Zsámbékon döntenek. A program iránt érdeklődőknek az Új Nemzedék irodája – Budapest XII., Böszörményi út 8. – tud bővebb felvilágosítást adni”.

Arról csak utólag készült jelentés olvasható, hogy „1989. augusztus 12-én 10–10.45 között időben az MDF, az SZDSZ, a FIDESZ, valamint az FKP tatai szervezete Tatán az ún. »lengyel piac« területéről indulva a város főutcáján demonstrációt rendezett az MSZMP munkahelyi jelenléte ellen. A rendezvényen 50 fő vett részt. Transzparenszeiken a következő főbb feliratok voltak olvashatók: Kommunista párt, fizess meg a kárt!; Munkásörtség, pihenj, oszolj!; Kommunizták, most már elmehetnétek a munkahelyekről!; Okoztak már elég kárt, munkahelyre nem kell párt!; A reformot rejti Fejti!; DEMISZ, neked ki hisz? A jelzett felvonulás megkezdése előtt a FIDESZ-tagok papírdobozokból a berlini falat szimbolizáló barikádot építettek, aztán jelképesen szétrombolták. Ez utóbbi demonstrációt a rendőrségnek nem jelentették be, hanem mintegy ráépültek az előbbi bejelentett rendezvényre. (A megyei lap mindkét eseményről a címlapon számolt be.)”

Az intézkedés azonban nem maradt el, hiszen a történésekről tájékoztatták a BM III/III. Csoportfőnökséget, és a tatai kapitányságon keresztül a rendezők figyelmét felhívták a törvények maradéktalan betartására.

Hajmáskéren 1989. augusztus 15-én már éberebbek voltak a politikai rendőrség figyelő emberei. Ezt jelentették: „10.15 órakor a katonai lőtér irányából Hajmáskér MÁV-állomás katonai rakodójához érkezett a DT 01-78 frsz.-ú, kék színű, Lada Niva típusú személygépkocsi két utassal. A rakodót megtekintve Gyulafirátót irányába távoztak. A fenti időben a MÁV-állomáson katonai rakodás nem folyt. A lőtéren viszont szovjet katonai alakulatok tartottak lögyakorlatot.

Megjegyzés: a fenti gépkocsi az USA budapesti diplomáciai testület tulajdona.”

Erről tudniuk kellett a BM III/II-1. és 9. Osztályainak.

1989. augusztus 30-án pedig „két esetben 10 és 11 órakor Hajmáskér MÁV-álomás katonai rakodója előtt lassú tempóban elhaladt az olasz diplomáciai terület DT 06-45 frsz.-ú gépkocsija, melyet egy kb. 35 éves férfi vezetett. Az álomáson ez időben Drégelypalánk irányállomással nehéz és könnyű harci technika berakodását végezte egy szovjet csapattest. A fenti gépkocsi vezetője haladás közben a kezében lévő – valószínűleg – mikrofonba mondta a látottakat.”

A jelentéstevő úgy látta, erről az esetről értesítenie kell a BM III/II-3. és 9. Osztályait. Mert a különféle csoportfőnökségeken mindenről tudtak. Nehéz elképzelni, hogy az a politikai rendőrség, amelyik egy kisvárosi iskolaszékkal kapcsolatos összejövetelről is pontos információkkal rendelkezik, nem lett volna képes jó néhány kezdeményezést csírájában elfojtani „hatalmi szóval”, vagy akár dezinformációkkal. Ez idő tájt azonban erre már nyilvánvalóan nem kaptak „politikai megrendelést.”

Márciustól fogva ugyanis már más világ volt Magyarországon. 1989. március 14-én Magyarország csatlakozott a genfi menekültügyi intézményhez. Ennek hivatalos indoka a magyar-román kapcsolatok megromlása volt, és ez az egyezmény tette lehetővé, hogy az úti okmányok nélkül hazánkba érkező erdélyi menekültek helyzete jogi értelemben is tisztázható legyen. E csatlakozás azonban túlmutatott önmagán, hiszen erre alapozva lehetett megoldást találni szeptemberben a keletnémet menekültek ügyére. Az NDK-ból érkezők helyzetét ekkor ugyanis még nehezítették azok a kétoldalú megállapodások – írja Jobst Ágnes az *Állambiztonság és a keletnémet menekültügy* című munkájában –, amelyek értelmében a magyar hatóságok kötelesek voltak felajánlani a büntető eljárást, az ügyészégi együttműködést, tiltott határátlépés esetében pedig a keletnémet állampolgárok büntetőjogi felelősségre vonását át kellett engedniük az NDK hatóságainak. A genfi menekültügyi egyezményhez való csatlakozást a keletnémet hatóságok nem kis aggodalommal figyelték. A műszaki határátlépésről pedig keletnémet turisták ezrei értesültek. Olyannyira, hogy a Bulgáriából és Romániából hazautazó nyaralók „letáboroztak” Magyarországon... Pontosan tudták, miben reménykedhettek...

„Június 12-ig, vagyis az egyezmény hatályba lépéséig – olvasható Jobst Ágnes tanulmányában – hazánk területéről 212 befejezett illegális határátlépés történt, és a magyar, valamint az NDK hatóságok 554 határsértést hiúsítottak meg. Az augusztus 19-i sopronpusztai páneurópai piknik több száz fővel növelte az Ausztrián át az NSZK-ba távozó keletnémetek számát. Egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a menekültválság csak a határnyitással oldható meg.”

Az erről hozott kormánydöntést Horn Gyula külügyminiszter 1989. szeptember 10-én jelentette be *A Hét* című televíziós műsorban.

Ekkor már nemcsak a hazai, hanem a külföldi titkosszolgálatok munkatársai is dolgoztak a rendszerváltás (nyilván nem csak magyarországi) sikeréért. Ezt támasztja alá Polgár Gyula, a hvg.hu-n 2009. augusztus 17-én *1989-es határmítás a Moszad és a Stasi asszisztálásával* címmel megjelent írása. Az írás szerint a fenyegetés és zsarolás hatására titkosszolgálati szerepet vállaló Polgár 1989-ben történelmi események tanúja lehetett, mert az osztrák határ közelében lévő kempingje „benépesült keletnémet menekülőkkel és az őket »kísérő« titkosszolgálati emberekkel.”

A szerző ebben az írásában visszaemlékezett arra, miként vásárolta meg a „szétlopásnak indult állami gazdaságtól a jó lehetőségeket kínáló(!) kicsi telket és a romos üzemi épületet”. Emlékezik arra, hogy az első vendégek gyorsan továbbálltak, mert nem volt kedvükre való nyelni a port, vagy a sárban dagonyázni. Egy év múlva azonban, a „vasfüggöny” átvágása után nagyot fordult a kocka. Elkezdődtek a magyarok bécsi és burgenlandi bevásárlásai. A cikkíró szomorúan nézte kiéhezett honfitársaimat, akik ezerszámra érkeztek és cipelték haza a vágyaik tárgyát. „Burgenlandot rövid fél év alatt újjáépítettük a magyar szalmazsák tőkével – írja. – Osztrák barátaink azóta is vágyakozva emlékeznek a magyarok sáskajárására.”

Cikkében Polgár visszaemlékezett arra, miként vált a kemping röpke egy hónap alatt a keletnémetek menekülttáborává. „Kiszagolták, hogy pártunk és kormányunk lazított a több évtizedes határsávbilincsen, feladta aljas határvédelmi módszereinek nagy részét.”

Júliusban azonban a leginkább elszántak, hátrahagyva Trabantjaikat és Wartburgjaikat – többnyire sikerrel – nekivágtak a határnak. Igaz, ebben Polgárnak az a tanácsa is segített, mely szerint: „Szurkoljanak le egy-két 100 márkást, annak reményében, hogy a kalasnyikovos határőr elvtárs elfordul, mialatt a menekült átlép a szabad világba.”

A politika hol lazított, hol szigorított, néha azzal próbálkoztak, hogy a határtól 10-15 kilométerre rendőrök, munkásőrök segítségével feltartóztatták a keletnémeteket. A hirtelen nekibuzdulásból azonban nem lett semmi. Az áradat láttán a lelkesedés hamar elillant. A Polgár által politikai PR-akciónak minősített Páneurópai Piknik pedig csak arra volt jó, hogy a világ lássa: „milyen remek gyerekek vagyunk mi, magyarok.”

Saját sorsáról és a kempingjében megjelenő titkos ügynökökről írottakat érdemes bővebben idézni: „Eleinte nem szálltak le rólam. V. J. százados is meglátogatott, igaz, nem kért semmit, látóköréből kiesett a szolgálatoktól nyüzsgő menekülttáborhoz hasonló kemping. Pedig mondtam neki, most itt van mindenki, a Stasi, a KGB, a nyugatnémet BND, a Moszad, de látszott rajta, hogy ehhez már nincs érkezése. Barátkozott, mondta, hogy »ők akár fel is fedhetik magukat, nem kell itt már nagyon titkolózni, tudunk mi egész más alapokon kapcsolatban lenni, még segíthetünk is«. Előbb kellett volna – gondoltam. Huszonöt évig körmönfont gestapós trükkökkel lenyomtatok a csatornába, a patkányok közé – most meg barátkozunk?

A politikai rendőrség még pattogott. Egy, a megyeszékhelyről ide zsigulizott őrnagy, a határőrség elhárító tisztjével karöltve, kezdtek engem is szívni: mit képzelek, miért segíték a lefalcolásokban, miért adok interjút különböző médiáknak, miért zavartam ki a járőröző határőröket a kempingből? »Majd meglátja, hogy ennek még lesz következménye« – ordította a megyei főnök. Ekkor már nem voltam beijedve. Mondtam, hogy nem sok közülük van az itt történetekhez, és megjegyeztem, ha valami gondjuk van, azt beszéljék meg az itt nyüzsgő orosz, kelet- és nyugatnémet, izraeli ügynökökkel, ha nagyon akarják, akkor segíték. Figyelmeztettem őket, ne próbálják meg még egyszer a részeges járőröket beküldeni a kempingbe, itt ne csattogtassák piásan az üres kalasnyikovokat. Nagyon meglepődtek, villámgyorsan elmentek, bár a határőr őrnagy közölte, hogy még találkozunk...

Jól tudom, pattogásom nem vallott túlságosan nagy bátorságra, mert végső soron egy 25 éve beszervezett, többszörös, több fedőnevű ügynök voltam. Kis magyar abszurd, de a hazai titkos szolgálatokat én úgy képviseltem, hogy az már őket nem érdekelte.

A megyétől is meglátogattak ketten. Búcsúlátogatás volt, nem érdekelte őket a határzűr, én meg nem értem rá nyüzsgni a helyi politika frontján. Pedzettem, hogy vége lesz itt mindennek, bedől a rendszer, ki leszünk öntve, mint a vakondok. Magabiztosan közölték, az nem fordulhat elő (Sajnos, igazuk lett. A provinciális politikai elitnek azóta sem áll érdekében a kiborítás.)

Kempingemben valóban lesátorozott a létező összes fontos titkosszolgálat. Kellő rutinommal simán felismertem őket. Először azért voltak gyanúsak, mert sokáig maradtak – úgy tettek, mintha nyaralnának. De nyaralni, ebben a menekülttáborhoz hasonló kempingben, teljes képtelenség volt. Az ideges, nyugtalan stasisok nem tudták eldönteni, hogy menni vagy nem menni. A németek

egymás között felismerték az ügynököt. Elég szembetűnő volt, hogy ki kivel áll szóba, kit közösisítenek ki. Sokat sürgölődött körülöttem egy viszonylag jólszituált fiatalember, nem titkolta előttem, hogy stasis. Magyaráztam neki, ne izguljon, én is az vagyok, de nem vette komolyan. Sokáig nem tudta eldönteni, merre vegye az irányt. Egyik reggel csak a hűlt helyét találtam, a kis ócska kétszemélyes csehszlovák sátrat és az imádott Wartburgját, amire korábban hat évet várt, itt hagyta.

A szép terebélyes diófa alatt, jól felszerelt, menő sátorban a nyugatnémet titkosszolgálat, a Bundesnachrichtendienst (BND) képviseltette magát. Négy fiatalember »nyaralt« a félig kész kócerájban. Naponta rendelték egy láda, akkor divatos Törley Dry pezsgőt. Később rájöttem, ez csak álca volt. Ittak, de nem annyit. Egyikük mindennap átment Ausztriába. Egyszer, laza iszogatás közben megjegyezték, tudják, hogy én megbízható vagyok. Talán ismerték múltamat, vagy legalábbis abból egy töredéket? ...

A média jól tudta, hogy világtörténelmi események zajlanak a nyugati végeken. Hemzsegtek az újságírók, Tv-sek és mindenféle betű-csepűrágók. Egyik éjjel mély álmomból hatalmas reflektoros fényárral riasztott fel egy komplett BBC-stáb. Erős akcentussal beszélő, igen rámenős riporternő arra kért, hogy szervezzek meg egy »valódi« határátlépést a tv-kamerák előtt, pár száz font ellenében, most rögtön. Kétszáz márka elment a strázsákra (határhozaink a fontot nem ismerték, csak a márkát és a shillinget). A filmezés sikerült, a riporter a szabad világba menekülő keletnémeteket filmezve ment át a határon – vissza sem nézett.

Szeptember első hetére totál megteltünk. Nekem az volt a dolgom, hogy a gyorsan távozni akarókat lebeszéljem a dobbantásról. Várjanak még pár napot, vége lesz ennek a két hónapja tartó vasfüggönyhorrornak. Szeptember 8-án, pénteken beállított hozzám egy magas rangú BM-es. Hideg, kimért káder. Nagyon lekezelően, de némi bizalmaskodással előadta, hogy a politikai vezetés úgy döntött, vasárnap este véglegesen kinyitják a határokat. Mint mondta, szeptember 10-én, vasárnap este nézzem meg a tévében *A Hét* című műsort. Addig lehetőleg tartsam egyben ezt a népes gyülekezetet.

Az ezredesnek volt egy érdekes mondata: »Ezeknek már nem is kellene elmenniük, hisz már mindennek vége.« Nem is értettem, mit akart ezzel mondani. Nagy okoskodással azt mondtam, hogy egy bennfentessel beszél, ezredes elvtárs, hisz ügynök a táborparancsnok. Nagyon furcsán nézett rám, erre nem

számított. Volt benne valami sajnálkozó megvetés. Pár percre nem szólt semmit, lassan megitta a kávéját, beült a sofőrös Ladába és elment.

Vasárnap délutánra felforrósodott a hangulat, csak a stázisok idegeskedtek, nem tudtak feloldódni, rémülten látták, hogy múlik ki percről percre a honeckeri, befalazott NDK. Este hétkor dugig volt az éttermünk. Minden szem a tv képernyőjén, ekkor Acél Endre helyett megjelent Horn Gyula, aki bejelentette: »kiengedjük« a németeket. Azóta a neve szállóige a német mitológiában. A Politikai Bizottság rafinált politikusai és az MTV minden hájjal megkent KGB-s és belüleges káderei kiváló érzékkel készítették elő Horn eljövendő karrierjét.

Óriási üdvrivalgás, sírás, ölelkezés, leírhatatlan érzelmi kitörés söpört végig a kempingen. A tábor órák alatt kiürült. Két »mezítlábas« fiatalat még rászedtem, hogy menjenek el az egyik itt hagyott Trabanttal, marad még bőven. Mondták, hogy nincs papírjuk! Én meg magyaráztam, hogy kit érdekel a papír, tessék beülni, és irány a szabadság.

Hétfő reggel a kempingem úgy nézett ki, mint a siralom völgye. Sehol egy lélek, csak romok meg Wartburgok, Trabantok. Árválkodott egy lepusztult VW Golf is, nyugatnémet rendszámmal. Fogalmam sem volt a gazdájáról. Két nap múlva kaptam egy írásos üzenetet. Bontsam le a Golf baloldali ajtókárpitját, talállok ott ötezer márkát, tegyem el. Kösz szépen – eltettem.”

*

A közvélemény egy modern (és gazdagodó) Magyarországról ábrándozott. Ezért is reménykedett az új politikai alakulatokban, abban bízva, hogy nem a harmincas évektől „akarják folytatni az ország történelmét”. Sokan bíztak a magyar történelemben alighanem „egynapos mozgalom”-ként bevonuló Demokratikus Magyarországiért Mozgalomban, amelynek szeptember 17-ei zászlóbontásán megjelent a véleményformáló értelmiség nem lebecsülendő hányada. Ez volt talán Pozsgay utolsó esélye, hogy élére álljon követőinek. Gázsó Ferenc arról beszélt, hogy a kialakult politikai rendszer életképtelennek bizonyult, a magyar társadalom forduloponthoz érkezett, megérlelődött a rendszerváltás szükségessége, de a folyamat sokféle veszélynek van kitéve. Nem csak a visszarendeződés veszélye fenyegeti, hanem fogytán az emberek türelme, a népfelség elvén működő társadalmat kell felépíteni, a mozgalom ezt a változást kívánja segíteni. Pozsgay szavaival lehűtötte azokat, akik azt remélték, hogy az államminiszter él a lehetőséggel és új pártot alapít, hiszen ott volt a reformerők legjava, ő azonban

azt mondta: „Ezzel a mozgalommal nem új vetélytárs jelentkezik a politikai színtéren, hanem olyan szervezet, amely új politikai dimenziót tár majd fel... Cselekvési lehetőséget kínál a diktatúrából a jogállamisághoz, a független Magyarországhoz vezető úton. Ezt a folyamatot nehezítik azok az erők, amelyeknek képviselői a diktatórikus berendezkedéshez kötődnek, és diktatórikus eszközöket is készek alkalmazni ezért. Nem a nép hallgat, hanem nincs hallásunk, hogy meghalljuk a nép hangját” – mondta, és abbéli meggyőződésének adott hangot, hogy „csakis a civil társadalommal folytatott párbeszédben tanulhatjuk meg a demokráciát, amelynek alapja a tolerancia, a népfelség elve”. Jólétet nem ígért, csak parlamentarizmust, jogállamot, amely megszünteti a kiváltságokat.

A mozgalom összejövételére levelet írt Németh Miklós, aki leszögezte: „Napjainkban válságos időket élünk: egy hosszú ideig látszategységbe kényszerített társadalom kitört kényszerhelyzetéből és önszerveződési kísérleteket folytat egy valódi társadalmi integráció irányába.” Mindezt azonban nehezíti, hogy hazánkban a politikai, társadalmi, erkölcsi válság aggasztóan tovább mélyült az utóbbi hetekben is. Sok a türelmetlen indulat, vannak, akik a hatalom kizárólagos megragadására törekszenek, márpedig csakis a demokratikus jogállam lehet az út Európába, és ez a mozgalom is azt segíti, ezért csatlakozzanak minél többen ehhez a mozgalomhoz. „Kormányom – fogalmazta meg levelében –, amely minden erejével a nemzet érdekeit próbálja képviselni és védeni a jelenlegi felbolydult viszonyokban, nem csak támogatja, de igényli is a nemzeti összefogást, mert különben nem tudja véghezvinni akaratát, s ez az ország katasztrófájához vezethet... Igazán európai nemzetté válásunk forog kockán, s ez történelmi jelentőségű kihívást jelent számunkra.”

Bihari Mihály arról beszélt: 40 éve erőszakolták ránk a despotizmust, válságba került a diktatórikus szocializmus, követői mégis helyet követelnek maguknak a jövő alakításában. A veszélyforrásokat csak a szervezett erők állíthatják meg, a marxi kommunizmus negatív utópia, megvalósíthatatlan. A kizárólagosságra való törekvés nemcsak a múlt erői között, hanem az újonnan színre lépő politikai erők között is fellelhető. Nem a nép és nem a nemzet került válságba, hanem a pártállam – üzent erről a fórumról azoknak, akik nem okulva a múlt hibáiból, már a demokratikus berendezkedés kereteinek megteremtésekor kizárólagosságra törekszenek...

Az elfogadott Alapító Nyilatkozat leszögezte, hogy végérvényesen bebizonyosodott: a sztálini típusú társadalmi berendezkedés még a mostani liberalizált formájában is működésképtelenné vált. A további toldozgatása nemzeti kataszt-

rófához vezetne. Összefogásra lenne szükség, amitől távol vagyunk. A mozgalom célja a diktatórikus rendszer békés felszámolása, a gazdasági összeomlás elkerülése, a független és demokratikus Magyarország megteremtése. Szorgalmazták az emberi jogok tiszteletben tartását. Elhatárolták magukat az emberek, társadalmi osztályok, a népek és nemzetek közötti alávetettség és fölérendeltség minden formájától, elvetették a diktatórikus hatalmi berendezkedés valamenynyí változatát. A Demokratikus Magyarországért Mozgalom bizalommal fordult az ország népéhez, nem akart kirekeszteni soraiból senkit, úgy vélték, mindenkinek joga szabadon dönteni világnézeti hovatartozásáról, népi, nemzeti, haladó polgári és munkásmozgalmak értékeihez való kötődéséről, ahogy mindenki szabadon dönthet arról is, hogy gondolkodásában és tetteiben milyen egyetemes emberi értékekhez kíván csatlakozni.

A Demokratikus Magyarországért Mozgalom ezt követően soha többé nem hallatott magáról.

1989 ősze egyértelművé tette, hogy a magyarországi rendszerváltás része a világpolitikai folyamatoknak, Belejátszik a gorbacsovi politikai nyitás, a szovjet–amerikai viszony átalakulása, a berlini fal leomlása, a két német állam közeledése (amelyben kétségtávol jelentős szerepük volt a magyar politikai döntéseknek), valamint a lengyelországi történések is jelentős mértékben hatottak a magyarországi folyamatokra. Ebbe illeszkedett bele – szeptember 18-án – a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások lezárása.

A tárgyaló felek leszögezték, „hogyan alap-megállapodásba foglalt elveknek megfelelően a tárgyalások a békés átmenet politikai és jogi feltételeinek megteremtését, a többpártrendszeren alapuló demokratikus jogállam kialakítását, valamint a társadalmi, gazdasági válságból való kiút keresését szolgálták”. A felek egyetértettek abban, hogy a Minisztertanács elnöke törvényjavaslatot nyújtson be az Alkotmány módosításáról, az Alkotmánybíróság létrehozásáról, a pártok működéséről és gazdálkodásáról, az országgyűlési képviselők választásáról, a Büntető Törvénykönyv és a büntetőeljárás törvény módosításáról. A megállapodás harmadik pontjában leszögezték, hogy az eddigi eredményekre alapozva folytatni kell a munkát a békés átmenetet érintő, még nyitott kérdések rendezéséről, egyebek között a köztársasági elnök választásának rendjéről, a választás etikai kódexéről, a választások nyilvánosságának szabályairól...

A megállapodást azonban a Szabad Demokraták Szövetsége és a Fiatal Demokraták Szövetségének küldöttjei nem írták alá, így tiltakoztak az ellen, hogy az államfőt a szabad választások előtt, 1990. január 7-én közvetlen szavazással

meg akarták választani. Ezt az MSZMP és az MDF küldöttsége elfogadta, az SZDSZ és a FIDESZ nem. Az egyértelmű esélyes nyilvánvalóan Pozsgay Imre volt, akinek a népszerűségi indexe azokban a hónapokban megközelítette a nyolcvan százalékot. A megállapodás aláírását megtagadók úgy vélték, a kommunisták a köztársasági elnöki pozíció megszerzésével akarják átmenteni hatalmukat a rendszerváltás utáni időkre, mások szerint Pozsgay azért volt számukra elfogadhatatlan, mert a népi baloldalhoz tartozott.

Sokan úgy vélekedtek akkoriban, hogy a szabad demokraták és a fiatal demokraták „akciója” egy jól kitervelt összjáték volt az Ellenzéki Kerekasztal meghatározó szereplői között, hogy Antallt és az MSZMP belső ellenzékétől egyre inkább eltávolodó MDF-et kiszabadítsák az „MSZMP és Pozsgay öleléséből”. Antall József azonban későbbi interjúiban cáfolta ezt a feltételezést.

Az SZDSZ és a FIDESZ a szabad demokraták ötlete alapján aláírásgyűjtésbe kezdett, hogy a köztársasági elnök megválasztásának módjáról maga a nép döntsön. Kezdeményezésükhöz csatlakoztak a kisgazdák és a szociáldemokraták. Természetesen a szolgálatok folyamatosan készítették jelentést az aláírásgyűjtéssel kapcsolatos információkról és az ellenzéki pártok „mozgásáról”. Íme, egy töredék Müller Rolf és Takács Tibor gyűjtéséből:

„Az SZDSZ tatabányai szervezete rendezésében 1989. október 13-án »kötetlen eszmecsere« zajlott le, kb. 150 fő résztvevővel, Tatabányán a közművelődés háza kamaratermében. Meghívott vendégek: ifj. Rajk László és Tamás Gáspár Miklós. A rendezvényen Rajk László először az SZDSZ eddigi történetét mondta el, majd Tamás Gáspár Miklós az SZDSZ mai helyzetéről beszélve, meghatározó eseményként említette az MSZMP kongresszusát és annak tragikomikus végkifejletét, azután elemezte az SZDSZ aláírásgyűjtő-akciójának hatását a mai helyzetre. Szerinte az MSZMP kongresszusán semmi különös nem történt. Bevallották, hogy 40 éves kormányzásuk tökéletes kudarc volt, ezért formálisan megszüntették az eddigi pártot.

Fenntartásait hangsúlyozva kifejtette: a kommunista párt lényege nem a tagság, hanem az, hogy a hatalmat birtokolja. E hatalom az erőszakon alapul és az állami apparátuson, amelyet a kezében tart. Kijelentette: „ha mi a hatalom közelébe kerülünk, akkor itt az államapparátusban nem lesz boszorkányüldözés, B-listázás, tisztogatás, mi nem a kommunisták ellen, hanem a kommunizmus ellen harcolunk. Mi nem harcolunk egyének ellen, mert a tisztességes kommunistáknak elég az egyéni tragédiája, hogy évtizedeken keresztül megtévesztették őket. A kommunista párt lényege az apparátuson múlik, a tagságnak itt nem

sok szerepe van – ezért a lényegen nem változtat az sem, hogy a tagság egy része szétszéled. Mi soha nem hittük, hogy a Kádár-féle államszocializmus megreformálható, ez az ország csak akkor lesz szabad, ha ez a rendszer véget ér”. „...Azt, hogy a párt politikai válságba került, fényesen mutatja az elnökség összetétele – csupa tapasztalatlan ember, alig van benne politikai személyiség. 40 év alatt nem tudtak utódokat teremteni.”

A népszavazással kapcsolatos aláírásgyűjtésről elmondta, hogy 67603 aláírást gyűjtöttek és nyújtottak át az országgyűlésnek. Azért kell népszavazás, hogy dönthessünk róla: akarjuk-e, hogy kommunista köztársasági elnöke legyen a népnek?... Nem értenek egyet azzal, hogy a köztársasági elnök a jelenlegi koncepció szerint túl erős hatalommal rendelkezék.

Egy kérdés kapcsán kifejtette: „a mostani kormány, remélem, belátja szakértelme hiányát, veszi a kalapját és elmegy, persze a KGB-ügynökök kivételével – akikre szükség is van, mert nem költjük a pénzt arra, hogy külön táviratokat küldünk a KGB-nek, sokkal egyszerűbb az, hogy a KGB jelen van.”

Ismételten állás foglalt abban, hogy a fegyveres erők és a tanácsai apparátus tagjai lépjenek ki a pártból, semmilyen párt tagjai ne legyenek. Egy másik felvetésre, miszerint a Szovjetunió ragaszkodik a honvédelmi, belügyi és külügyi tárcák kommunista kezeléséhez – Rajk László elmondta: nálunk teljesen más a helyzet, mint Lengyelországban – a frontvonal északon van: lásd NATO (ezért nem fél a román támadástól, mert 2 km után elfogyna a benzinjük, meg hát, amilyenek a Daciák!). Három, négy vagy öt évünk van arra, hogy amíg a SZU belső problémákkal kénytelen foglalkozni, addig mi „le tudunk lécelni a VSZ-ből. Nekünk nem kell a SZU figyelmeztetését elfogadnunk, a hadügyet igenis meg kell szerezünk és saját emberünket kell odaültetni.”

Gazdasági kérdésekre válaszolva, Tamás Gáspár Miklós, mint egyetlen realitást és koncepciót, a mindenféle beavatkozástól mentes szabad piacgazdaságot említette, amely csakis mint egyének szabad közössége van jelen, ahol azonosítható a tulajdonos.

*

Nem csoda, ha 1989 őszén már nem volt idő a mozgalmi életre, hiszen miközben gőzerővel folytatódott a spontán privatizáció, október elején a döntő ütköztetése szánták el magukat az állampárt tagjai, az MDF elnökváltás előtt állt, a magyar társadalomnak pedig a „négyigenes” népszavazás keretében (amelynek tétje

jószívetlenséggel csak Pozsgay várható pozíciója volt) tanúbizonyságot kellett tennie arról, hogy felkészült a demokráciára.

A baloldal nem halogathatta már a döntést, hiszen annak további elodázása azt a veszélyt hordozta magában, hogy a baloldal kiszorul a politikai palettáról. A párt reformerei semmit nem bíztak a véletlenre, Kósa Ferenc és Nádor György néhány nappal a kongresszus kezdete előtt megbeszélésre hívta a reform iránt elkötelezett küldötteket, hogy közösen készüljenek a kongresszusra, és pontosan meghatározzák teendőiket. Kósa a meghívóban még azt is írta: „A Reform-blokk közössége nem korlátozódik a reformkörök tagságára, csatlakozásra szólítja valamennyi, a reformok iránt elkötelezett kongresszusi küldött elvtársunkat, mindazokat, kik törekvéseinkkel egyetértenek, illetve rokonszenveznek.”

„Az október 5-én kezdődött utolsó MSZMP és az első MSZP kongresszus téje az volt, hogy a megújuló baloldali párt milyen szerepet lesz képes ellátni a hazai politikai életben. „A pártkongresszus a pártelit nagy csatája is volt – olvasható a *Rendszerváltók a baloldalon* című kötetben. – A konzervatívok végleges vereségével Grósz Károly politikai múmiává vált – értékelték helyzetüket a reformerek –, és elvesztette politikai szerepét. Pozsgay – anélkül, hogy észrevette volna –, kifelé tartott a pártból a „minden magyar kedvence” szerepköre irányában. Németh Miklós a pártok fölötti miniszterelnök irányában távolodott a párttól, de az átmenet időszakában ez reális szerepkör volt. Nyers Rezső lett az átmeneti kompromisszumos jelölt szerepére kiválasztva, aki a kongresszuson integráló szerepet játszott, és stabilizálta az új párt helyzetét. Horn Gyula, az MSZP későbbi elnöke, már a kongresszuson befelé tartott, és ekkor vált kemény pártpolitikussá.”

Pedig Hornt nem igazán kedvelték a reformpolitikuskok, de a korábbi külügy-miniszter, miután felismerte a változások szükségességét, lett az, aki a legnagyobb következetességgel küzdött azok megvalósításáért. Már a létszámuk miatt is a reformerek játszották a meghatározó szerepet az átalakulás kongresszusán. Míg Nyers Rezső felismerte, hogy az MSZMP szerepe befejeződött Magyarországon, s új párt alapítása mellett tette le a voksát, addig Grósz Károly alkalmasnak tartotta a megújuló állampártot a békés átmenet megvalósítására. De hiába tett hitet a gazdasági szerkezetváltás, a belső sokszínűség, a demokrácia, a megújuló párt és az egység mellett, a vereséget nem kerülhette el, mert a reformerők jól ismerték fel, hogy a többpárti demokráciában vágyálom az állampárt iránti választói bizalomról beszélni... Beszédében Pozsgay Imre az új párt új mozgásterét kereste, amely a demokrácián kívül az önkormányzatiságban és a vidék

Magyarországnak erőteljesebb képviselésében látta azt a többletet, amely más politikai szerveződéseknel vonzóbbá teheti az új pártot.

Ágh Attila úgy vélekedett: ez a kongresszus kínál alkalmat arra, amit ország-világ elvár a küldöttektől az új párt megalakítására. Keserű Imre – Csongrád megyei küldött – úgy fogalmazott: ha itt ül ugyanabban a teremben az, aki a *Tiszatáj* című folyóiratot szerkesztette, és az, aki betiltotta, azok, akik a vadászházakban és a KB üdülőkben nyaraltak, és azok, akik kívülről, a hajóról látták a pártüdülőt, és ezek az erők most itt kompromisszumot kötnek, „akkor minket a társadalom nem fog többet hitelképes erőként elfogadni, és akkor a baloldalnak ebben az országban hosszú időre befellegzett.”

A platformok hosszas tanácskozása után az már október 6-án este eldőlt – Kósa Ferenc, a reformszövetség szóvivője jelentette be a tanácskozás után –, hogy felkérték Nyers Rezsőt az MSZP elnöki tiszteire, míg alelnököknek Németh Miklóst és Pozsgay Imrét szeretnék. Kósa hangsúlyozta: a Nyers Rezsővel folytatott beszélgetés elvek, eszmék, erkölcsi pozíciók cseréje volt. Még a megalakulás kimondása előtt kért szót Vitányi Iván, aki felszólította a majdani párt meghatározó (vagy akkoriban annak vélt) személyiségeit, Horn Gyulát, Németh Miklóst, Nyers Rezsőt és Pozsgay Imrét, hogy a kongresszus színe előtt tisztázzák az érezhetően köztük tapasztalható feszültséget. Miután ők erről színt vallottak, 1989. október 24-én, ahogy a *Rendszerváltók a baloldalon* című könyvben olvasható, „szombaton 20 óra 24 perckor Horn Gyula, a pártkongresszus ülését vezető elnök bejelentette az új párt programnyilatkozatáról szóló szavazás eredményét: 1202 küldött igen szavazatával, elsőprő többségben kimondta a Magyar Szocialista Párt megalakulását (...) A kongresszus felnőtt történelmi feladatához. Új párt született Magyarországon. Megalakulását nem egy pártelit, nem szűk csoport kezdeményezte, hanem a tagság elementáris ereje kényszerítette ki. Új pártban csúcsosodott ki az a reformfolyamat, amely sok nehézséggel dacolva kiküzdötte magának a sikeres beteljesedést.”

A világ vezető lapjai „csendes forradalom”-ról, „politikai földrengésről”, „korszakos születésnap”-ról írtak azokban a napokban. A reformkörök teljesítették küldetésüket, és lassan felmorzsolódtak a pártpolitikában.

*

„De hát ki volt Antall József?” – tette fel a kérdést Beke Kata Jézusmária, *győztünk* című könyvében. A továbbiakban így emlékezett: „Az MDF első fél, há-

romnegyed esztendejében még a nevét sem ismertük. Sokan emlékeznek még arra, hogy az 1989. márciusi első országos gyűlésen felszólaló Antall Józsefet a jelenlévők letapsolták az emelvényről, végeérhetetlen mondataiba belebonyolódván. Pontosabban: ráismertek, később. Magam is csak később tűnődtem el: vajon az egykori türelmetlen tapsolók közül ma hányan hallgatják ájult tisztelettel ugyanazokat a végeérhetetlen mondatokat?

Aztán emlékezetem szerint 1989 nyarának végén megjelent a választmányi ülésen egy ismeretlen úr. Figyelt, hallgatott, s feltételeztem, hogy oka van a jelenlétének. Talán a második alkalommal történt, hogy Csoóri Sándor és Szabad György ünnepélyesen bemutatták a választmánynak idősb Antall József fiát, aki már a szülői házban professzionista politikusnak, demokratának nevelkedett. Rokonszenves volt. (....)

Antall József, ahogy ez már közismert, évtizedeken keresztül táplálta önmagában elhivatottsága tudatát. Ez árad elhíresült, 1956. november 4-e után elhangzott mondatából is: »most alábukom, és kibekkelem őket« – szigorúan egyes számban és teljesen függetlenül attól, hogy ama alábukás nem lehetett éppenséggel nagyon kellemetlen. Egykori évfolyamtársaitól hallottuk, hogy az egyetemen sűrűn játszottak kormányosdit: az egyes miniszterek személye változott, de mindig ő volt a miniszterelnök” – emlékezett Beke Kata, aki könyvében részletesen foglalkozott Antall József betöltött pozícióival, állami kitüntetésével, küldetéstudatával, írt arról, hogy Antall előbb más pártoknál próbálkozott, azoknak azonban nem volt esélyük a kormányzati pozícióra. A szerző dicsérte Antall politikai műveltségét, jó taktikai érzékét, valamint a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon betöltött jelentős szerepét.

Pritz Pál az Antall politikai nézeteiről szóló írásában viszont az „alámerülésről” mondottakat nem gyávaságnak, hanem bölcsességnek nevezi, ami abból fakadt, hogy „ismerte a történelem kegyetlen természetét. Ebben sokat segített neki értékes családja, főleg édesapja, idősebb Antall József, annak életútja, s nemkülönben a vele folytatott diskurzusai, saját tanulmányai a hazai és a nemzetközi históriában, azon belül is XIX. század világában való, sok erudíciót meghozó, s annak birtokában fundálttá vált elmélyedése. Így lett nem csupán tanulttá, hanem – micsoda különbség – bölccsé is.”

1989. október 20. és 22. között tartotta meg az MDF II. Országos Gyűlését, amely döntő fordulatot hozott a párt életében. Miután ekkoriban már tudható volt, hogy a közeledő kampányban antikommunizmusban is fel kell venni a versenyt a szabad demokratákkal, ezért Krasznai Zoltán – kommunista múltja

miatt – felszólította az MSZMP-ből kizárt addigi ügyvezető elnököt, Bíró Zoltánt a lemondásra. (Alig két év elteltével Krasznait a *Magyar Nemzet* főszerkesztőjévé nevezték ki.) A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen megtartott gyűlésen a 850 küldött 97 százaléka választotta az MDF elnökévé Antall Józsefet. Beszédében Antall az ország előtt álló három veszélyforrásnak az opportunizmus gyávaságát, a doktrinerséget és a kocsmapolitikát tartotta. De tett egy gesztust a gyűlésen megjelenő Borisz Sztukalin szovjet nagykövetnek is, amikor azt mondta: „Ha szabadon nyújthatjuk kezünket parolára, nem lesz hübb barátjuk nálunk”. Ezt sokan annak tudták be, hogy ekkor még Magyarországon állomásoztak a szovjet csapatok. Sztukalin korábbi megnyilatkozásai ezt nem indokolták.

Erre az időszakra datálható a III/III-as csoportfőnökség egyik operatív tisztjének beszámolója, amely 2013. január 26-án jelent meg az ATV honlapján. Ebben az interjúban a tiszt elmondta: az új pártokat nem tekintették ellenségnek, sőt az egyik MDF-alapító fiát is be tudták szervezni. Arra a kérdésre: akkor miért figyelték őket, azt felelte: „Azért, mert a főnökeink ezt a parancsot adták. Az, hogy nem tekintettük ellenségnek őket, az ránk, akkori fiatal tisztekre vonatkozik. De ilyen alapon az is ellentmondás, hogy a fideszes fiatalok annak a Stumpf Istvánnak a szárnyai alatt nőttek fel, aki Horváth István akkori belügyminiszternek a veje. Másrészt hozzátenném, hogy 1989 őszén összehívtak minket állománygyűlésre, ahol a főcsoportfőnökség vezetője, Pallagi Ferenc bejelentette, hogy »elvtársak, az utolsó KGB-összekötő elhagyta az országot«. Ami tehát azt jelentette, hogy mindaddig a fontosabb kérdésekben a KGB, azaz a Szovjetunió adta az ukázokat: ennyit arról, kinek milyen szerepe volt a rendszerváltásban.” Az interjút Szlazzánszky Ferenc jegyezte.

Ekkor még egy-egy gesztus is belefért a politikába. Az MDF Országos Gyűlését levélben üdvözölte Németh Miklós miniszterelnök, Horn Gyula külügyminiszter és Szűrös Mátyás ideiglenes köztársasági elnök is. Antall pedig, a másnap megjelent *Népszabadság* tudósítása szerint, úgy fogalmazott: „Az MSZP nélkül nincs és nem is lehet stabil a nemzeti érdeket szolgáló koalíció.” A kétpárti koalíciót viszont kizártnak tartotta, hiszen az ország akkori állapotában egy sokkal szélesebb alapú koalíciót látott szükségesnek. Igaz, az MDF ekkor állított köztársasági elnök-jelöltet Für Lajos személyében, s megtette az első lépést annak igazolására, hogy felrúgja az Bíró-Pozsgay, majd az Antall–Pozsgay paktumot, amivel a liberálisok vádolták őket.

Bíró már – Krasznai felszólítása előtt – elhatározta a lemondását, utódjaként azonban, ahogy azt az *Elhervadt forradalom* című könyvében írta, nem valame-

lyik író barátját, hanem Für Lajost szeretette volna az elnöki székben látni. Elfogadta azonban Csoóri javaslatát, aki Antallban vélte megtalálni a leginkább alkalmas pártelnököt, egyben miniszterelnök-jelöltet. Akkoriban a parlament folyosóján terjedt olyan képtelenségnek tetsző pletyka, mely szerint miközben Csoóri Sándor és Levendél László azon tanakodott: ki lehet a legalkalmasabb jelölt az elnöki posztra, akkor lépett be az orvosprofesszor hivatali szobájába Aczél György, aki Antallt javasolta. Senki nem ad hitelt az efféle spekulációnak. Ám bő tíz esztendő múltán Kőrösi Imre – egykori MDF-es képviselő – a már említett *Rendszerváltó miniszterelnökök pórázon* című interjúkötetben Aczél helyett Schulteis Emil egykori egészségügyi minisztert említi Antall „ajánlójaként”. Csak érdekességként említem, hogy Schulteis tagja volt a miniszterelnök sajnálatosan korai halálát megállapító orvosi bizottságnak.

Az MDF alapítói közül sokakat irritált Antall villámgyors karrierje, valamint nyilvánvalóan az is, hogy sok párttársától eltérően határozott víziója volt a politikáról. Ennek tulajdonítható módon sokan nem is értették igazán, hogy mi történt a II. Országos Gyűlésen. Miként fordulhatott elő velük, hogy az MSZMP egykori „belső ellenzékéből” szerveződött fórumosok egyszeriben „átvedlettek” jobboldali politikussá?

Hogy kimondatlanul is milyen ellentétek feszülhetnek még ma is Antall-hívek és az MDF alapítói között, jól jelzi a Kajdi József (Az Antall-kabinet Kormányhivatalának vezetője) által jegyzett vélemény, a hvg.hu internetes portálon 2013. július 2-án közzét, *Bíró Zoltán és a rendszerváltás: nicsak, ki kutat?* címmel, amelyet akkor írt, amikor Bírót a rendszerváltás kutatására alapított intézet vezetésével bízta meg Orbán Viktor, és az új kinevezett egy interjúbán még mindig sértettséggel beszélt a rendszerváltó korszakról.

Kajdit idézem: „...Bíró Zoltán (Antall-lal ellentétben) az MSZMP tagja, a pártállam bürokráciájának hivatalnoka volt. Ez eleve sajátos viszonyt alakított ki nála a hatalomhoz: nem támogatta az MDF párttá (azaz *ellenzéki* szervezetté) válását, nem támogatta sem az Ellenzéki Kerekasztal megalakítását, sem a Nemzeti Kerekasztal Tárgyalások létrejöttét. Ő ugyanis Pozsgay Imre háttországaként képzelte a Demokrata Fórumot. Igaz, azóta (közös és sikertelen pártalapítási kalandjuk, a Nemzeti Demokrata Szövetség bukása után) Pozsgay is megtért – az őt korábban nyilvánosan megvető – Fideszhez. Ez már valóban megfelelő alapot biztosíthatott a főigazgatói kinevezéshez.

Az előítéletek másik forrása Antall József gyors – Bíró által máig megemésztetetlen – fölemelkedése. Bíró a maga terhelt logikájával úgy magyarázza, hogy

Antallt »küldték«. Arra azonban nem hajlandó felelni, hogy kicsodák. Azt cáfolja, hogy a III/III....

(Itt közbevetem, hogy Körösi viszont a *Rendszerváltó miniszterelnökök pórázon* című könyvben – 14. oldal – azt nyilatkozta: Antall neki egyszer elmondta, hogy amikor a viharkabátos ávósok utaztatták éjszaka órákon át a pesti rakparton, arról tanakodtak: melyik hídnál dobják bele a Dunába? Akkor ő bizony megtört... Rainer M. János a *Jelentések hálójában* c. könyvében viszont számolt be, hogy idősebb és ifjabb Antall Józsefről legalább félezer ügynöki jelentés készült. Idősebb Antallnak nem tudták a kiemelt nyugdíjat elintézni, ezért a beszerzésétől eltekintettek. Ifj. Antall pályája pedig az állandó gyanakvások ellenére töretlenül ívelt fölfelé.)

„Az se valószínű – folytatta Kajdi –, hogy az MSZMP-re gondol, hiszen korábban ott ő vívta harcait az »Aczél György vezette liberális-kommunista vonnallal«. (Itt... álljunk meg egy pontosításra: olyan, hogy liberális-kommunista nincs. Ezzel lehet publicistának lenni a *Magyar Hírlap*ban, lehet népszerűségre szert tenni a teljes magyar szellemi zűrzavarban, csak komoly ember, pláne kutató nem lehet valaki egy ilyen minősítés után.)

Mi viszont nézzük meg, hogy valójában hogyan is zajlott ez a „küldés”. Antallt az MDF vezetésének Csoóri Sándor mutatta be, és az ő támogatását bírva ismerteti meg magát az elnökséggel, és szerez tekintélyt magának. Szabad György javaslatára vett részt az MDF delegációjában a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásain. Ezek szerint Csoórit és Szabadot is „küldték”? A feltételezésért Bíró Zoltán helyett is én kérek tőlük elnézést, ugyanis a villámkarriernek létezik egy jóval egyszerűbb magyarázata: a politikai pályára már gyermekkorától készülő Antall tehetsége. A szerényebb képességűek szemében ez igen gyakran szokott bűnné válni.

Ez akár egy megkésett válasz is lehet Bíró *Elhervadt forradalom* című könyvének azokra a soraira (37. oldal), amelyekben a választási győzelem után tartott országos gyűlésre emlékezett vissza. Ahogy ez a politikában mindennapos, az alku úgy szólt, hogy Antall megválasztása esetén Csoóri tölti be az alelnöki tisztséget. Ám ehelyett váratlanul hosszúra nyúlt programadó beszédében – Bíró idézett könyve szerint – „Antall beleszótt beszédébe egy zavaros Bánk bán-hasonlatot, miszerint az MDF-ben vannak Peturok, Tiborcok, Biberachok, akik itt valami mást akarnak. A sértés éle nyilvánvaló volt. A szünetben Csoóri közölte velünk, hogy ezek után nem vállalja a társelnökséget, s ezt azonnal közli Antallal is.”

Bíró szerint ekkor nagy hibát követtek el, hogy nem figyelmeztették Antallt az előző esti megállapodásukra. Vagyis ha így volt, akkor a nyílt, tiszta beszédet megint legyőzte a magyar értelmiség már ismert „szervilizmusa”. Féltek – emlékezett Bíró –, hogy szétzilálják az MDF-et, és ahogy írta: „és az éppen hogy létrejött kormányt is nehéz helyzetbe hozhatjuk.”

Vajon hány „meg nem vitatott (hanem hatalmi szóval eldöntött) vita” vezetett odáig, hogy napjainkra az „átlagember” számára egyszerűen undorítóvá vált a hazai politikai közélet?...

Antall életpályája bizonyítja: valóban jobboldali politikus volt, aki gyakran kíméletlen (olykor igaztalan) bírálatot kapott az ellenzéki politikusoktól és lapoktól. Olyanoktól is, akik két évtized távlatából már elismeréssel beszélnek kormányzásáról. Elsősorban azért, mert ő egyetlen intézkedésével, a kormánya által kezdeményezett törvényeivel sem kezdte ki a jogállamiság kereteit, és még a szélsőséges nacionalistáknak tett gesztusért se, egyetlen pillanatig sem kérdőjelezte meg európaiságunkat.

Október 24-én szalagcímben közltek a lapok a Magyar Köztársaság kikiáltását. A *Magyar Nemzet* azt a főcímet adta tudósításának: *Százezrek éltették a nemzet szabadságvágyát.* „Harminchárom éve vártuk, s most itt van ez a nap – kezdődött a keretes vezércikk. – Az első, valóban szabad október 23-a. Az a nap, amelyet tavaly még csöndben, a hatalom gyanakvásától kísérve, hétköznapivá szürkítve töltött az ország.”

Háromnegyed tizenkettőkor hatalmas taps fogadta az Országház főkapuján kivonuló minisztereket, akik az érzéseikről nyilatkoztak a téren szép számmal jelenlévő hazai és külföldi újságíróknak. De megszólaltak azok is, akik korábban ritkábban, vagy soha nem kaptak szót a hivatalos nyilvánosságban. Faddy Ottmár ferences-rendi barát például azt mondta: „Boldog vagyok, mert ezt én már megláttam harminchárom éve...” Rajk László: „Az a legfontosabb, hogy tudjuk, sok még a tennivaló. Egy mondatban tudom összefoglalni pillanatnyi érzéseimet: éjen a szabad, független, semleges Magyarország.” Deutsch Tamás a Fidesz agályait fogalmazta meg; ez azt sejtette, hogy a fiatal demokraták már akkor sem voltak igazán jóban a köztársasággal: „A hatalom azért választotta ezt a napot a köztársaság kikiáltásának időpontjaként, mert így akarja elhalványítani 1956 emlékét... – idézték a lapok a politikust.

Ünnepség volt a Corvin-közben, a Rádiónál emléktáblát avattak, a Műegyetemen felszólaltak az '56-os hősök, a *Magyar Nemzet*nek nyilatkozott Király Béla – akit ekkor talán már a csoportfőnökségek emberei sem kívántak jobb belá-

tásra bírni –, aki elmondta: a törvényhozók végre felismerték a nemzet akaratát, és ebben a rövid interjúban jelentette be, hogy hazatelepül Magyarországra...

A *Népszabadság* tudósítói szerint ujjongó tömeg fogadta a történelmi bejelentést. Szűrös beszédét élénk megnyilvánulások kísérték, a jelenlévők többször is tapssal és éljenzéssel fejezték ki egyetértésüket az ideiglenes államfő mondanivalójával. A lap megjegyezte: országszerte milliók kísérték figyelemmel a televíziós közvetítéseket, s bár az esti nagygyűlésen elhangzottak szélsőséges jelzések, erre azonban csak a tömeg szűk rétege mutatkozott fogékonynak. Végül a sajtó kérdésére a BRFK ügyeletes tisztje elmondta: az ünnepen rendőri intézkedésre nem került sor.

Ezt a napot Szűrös Mátyás újabb történelmi szakasz nyitányának nevezte a demokratikus átalakulás útján. A Kossuth-téren történelmi zászlók lengtek, a köztársaságot éltető transzparenszek emelkedtek a magasba, a demokrácia mellett elkötelezett ifjak táblát emeltek a magasba, amelyen egy kérdés formájában aggodalmaskodtak. A táblán ez a felirat volt olvasható: „Villák proletárjai, mi lesz veletek?” Hecc volt nekik a köztársaság?

„A Kossuth, Károlyi, Tildy névvel összekapcsolódó köztársaságok nyomdokain haladunk, 56 történelmi tanulásaiból indulva teremtettük meg a köztársaság törvényes alapjait” – mondta a szónokló Szűrös, és kijelentette: „A haladó világhoz tartozunk, ez adhat reményt arra, hogy felzárkózunk gazdaságilag a fejlett országokhoz. Legyen hosszú életű az új Magyar Köztársaság, és boldogabb elődeinél. Végül pedig és legfőképpen azt kívánom e jeles napon is – fejezte be beszédét –, hogy legyen béke a Földön és legyen béke az emberek között.”

A *Magyar Nemzet*nek nyilatkozva, Szűrös élete nagy pillanatának nevezte a köztársaság kikiáltását.

A lap a külpolitikai helyzetelemzésében külföldi lapokat idéz. A *France Soir*-ből a magyarországi fordulat nagyszerűségét emelte ki, a *Liberation*-ból azt, hogy az ellenzék még a helyét keresi, és nem tartja kizártnak azt sem, hogy az MDF koalícióra lép az MSZP-vel, és lényegében ugyanezt a gondolatot idézte a *The Independent*, amikor Antall szavait kiemelve azt írta az ünnepről: az MSZP nélkül nem lehet stabil kormányt alakítani. A lap a magyar politikai élet nagy iróniájának nevezte, hogy Pozsgay Imre, aki két évvel ezelőtt előmozdította a Demokrata Fórum létrejöttét, most szemben találja magát egykori szövetségeseivel. A *The Guardian* pedig azt hangsúlyozta, hogy „Magyarország jövőjére az MDF fogja a legnagyobb hatást gyakorolni. Ez még nem párt, hanem nacionalista mozgalom. Vezetőségét olyan költők és írók uralják, akik tudatosan vál-

lalják az urbánus értelmiséggel régóta szembeállított hagyományt. Az újság szerint a fórum maga is elismeri, hogy meg kell küzdeni azzal a képpel, amely mint antiszemita mozgalomról kialakult róla.”

Látnokok lettek volna, vagy csupán jól informáltak? Vagy ennyire kiszámíthatóak voltak a magyarországi folyamatok?

XII. SÖTÉT KÉPERNYŐK...

Visszaulva a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásainak lezárásához, amikor is az alapidokumentumot nem írták alá a Szabad Demokraták Szövetségét és a Fiatal Demokraták Szövetségét képviselők, tiltakozásul az ellen, hogy a magyar államfőt a szabad választások előtt, 1990. január 7-én közvetlen szavazással megakarták választatni. Az akkori belpolitikai helyzetben Pozsgay Imre volt esélyes, vagyis – a megállapodáshoz kézjegyüket nem adók szerint – a kommunisták át tudták volna menteni a hatalmukat a rendszerváltást követő időkre.

Az SZDSZ indokait és ellenérzéseit Haraszi Miklós így foglalta össze, az 1998-ban megjelent *Magyarország évtizedkönyvében*, a *Kiegyezés két taktikája* című memoárjában: „Az egységnek azonnal vége szakadt, amint világossá vált, hogy Pozsgay és az MDF nemhogy lemásolná, hanem túl is teljesítené a lengyel modellt. Mint közismert, Jaruzelski tábornok elsőként a kommunizmus történetében, részlegesen szabad választásokról állapodott meg az újraengedélyezett Szolidaritással. „Cserébe” később elnökké választotta Jaruzelskit a Szolidaritás, holott többséget szerzett a parlamentben. Pozsgay és Antall József világosan látta, hogy a magyar környezetben nehéz lenne a majdani szabadon választott parlamentben nagylelkűsége hagyatkozni, különösen, hogy időközben a geopolitikai helyzet is odébb mozdulhat. A lengyel formulát – a „miniszterelnök a miénk, az elnök a tiétek” – nálunk csak úgy lehet bebiztosítani, ha az már kezdettől a megegyezés része. De hogyan egyeztethető össze a hoci-nesze a tiszta közjogi megoldással, a teljesen szabad választással? Az SZDSZ válasza az volt: sehogy. Pozsgay és az MDF megoldása: előbb elnökválasztás legyen.

Sok bizonytalansággal zajlott le a demokrácia próbája, az első népszavazás – számoltak be a napilapok a november 26-ai népszavazásról. Sokak számára csak a szavazóhelyiségben vált világossá, hogy üdülőként csak az állandó lakóhelyükről hozott igazolással szavazhattak volna, több helyütt a betegekhez nem jutott el a mozgóurna. A népszavazás napján is sok plakát került a választópól-

gárok postaládájába. Sokan már ekkor sem merték elmondani a népszavazásról beszámoló tudósítóknak, hogy milyen álláspontot képviselnek, „mert mi lesz, ha megtudják a pártok” – tették fel a kérdést, mintha már a megszületésekor sem bíztak volna a demokráciában... Egész éjjel számolták a szavazatokat, de az eredmények csak nem kerültek nyilvánosságra. Mígnem az eredményekre várakozó hazai és külföldi tudósítók Pozsgay Imre sajtótájékoztatóján ismerhették meg a részleteket. Eszerint: az országos népszavazás – a szavazásra feltett mind a négy kérdésben érvényes és eredményes volt. A szavazáson a 7 824 775 választásra jogosult állampolgár 58,03 %-a, azaz 4 541 077 állampolgár vett részt. Az első kérdésre, mely szerint „Csak az országgyűlési választások után kerüljön-e sor a köztársasági elnök megválasztására?”, az érvényes 4 297 751 szavazatból az IGEN szavazatok száma: 2 151 926 (50,07%), a NEM szavazatok száma 2 145 825 (49,93%) volt. A kérdésre tehát az érvényesen szavazók többsége IGEN választ adott. A különbség 0,14 % volt, vagyis 6101 szavazat billentette az IGEN javára a mérleget. A másik három kérdésben 94,9–96 százalékos volt az igen szavazatok aránya...

Sajtótájékoztatóján Pozsgay rendkívül higgadtan értékelt. „Befejezett ténynek lehet tekinteni – fogalmazott –, hogy az első kérdésre, ha csekély mértékben is, de az igen szavazatok száma nagyobb volt, mint a nem szavazatoké.” Megjegyezte: sokan maradtak távol az urnáktól (azóta egyetlen népszavazás résztvevőinek száma sem közelítette meg az ötven százalékot!) A távolmaradók magas arányát annak tudta be, hogy sokan úgy vélték, nincs tétje ennek a népszavazásnak, ugyanakkor a megjelentek száma hitelesíti a végeredményt. Kijelentette: eszébe sem jut kétségbe vonni a népszavazás érvényességét. Beszért a népszavazás előnyeiről, hátrányairól, de nem kívánta minősíteni az MDF bojkottját. A népszavazás ötletgazdájának, az SZDSZ-nek arról a felvetéséről – mely szerint a „nem” szavazatok magas aránya miatt javasolják, hogy az országgyűlési választások után a nép közvetlenül válasszon köztársasági elnököt – Pozsgay elmondta: „ebben a helyzetben sokféle helyes kompromisszum elképzelhető”, miután Pető Ivánnak ezt az ötletét a népszavazás mellett voksoló Fidesz, a kisgazdák és a szociáldemokraták is támogatták.

A népszavazást is megelőzték – körülölgtek – különféle történetek. Egy évtized múltán Haraszi Miklós *Magyarország évtizedkönyvében* november 26-ának éjszakáját így idézte fel: „Éjjel az SZDSZ kicsiny főhadiszállásán, a Ráday utcában bérelt Patyolat üzlethelyiségben telefonon fogadtuk az egész országból a szavazóbizottsági tagjaink jelentéseit, hogy magunk is ellenőrizzük a Gál

Zoltán irányította Belügyminisztérium tévén futó számításait. Az izgalom tetőzött, amikor kiderült: a népszavazás érvényes, az ország nagyobbik fele részt vett rajta. Este szívszorító dolog történt: a tévén megállt az összesítések frissítése, majd minden magyarázat nélkül kikapcsolták a közvetítést. Tölgyessy, aki saját számlálásunkat irányította, már tíz óra körül olyan összesítést hozott ki a telefonjelentésekből, amely nyilvánvaló hipotézissel szolgált a televíziós black-outra. Úgy számolta, hogy minimális, egy százalék alatti különbséggel győzött az „igen” az elnöki kérdésben is. A belügyben, persze, ezt nálunk is korábban tudhatták.

Azóta több forrásból megerősített sejtésünk az volt: azért állították le a közvetítést, hogy a nyilvánosság értesítése nélkül megvizsgálják: nem lehet-e a rendszer tévedésének tekinteni és helyremasszírozni ezt a minimális szavazatkülönbséget. Gál Zoltánéknak még meg kell írniuk azt a memoárt, amelyben elárulják: a szoftver állt-e ellen a próbálkozásoknak, avagy politikai megfontolások játszottak közre abban, hogy az eredményt elismerték. Mindenképpen azt a döntést hozták meg aznap éjjel az MSZP főhadiszállásán, hogy az eredményt elfogadják. Valaha semmiség lett volna eltüntetni hatezer szavazatot, most – bizonyítva, hogy a demokráciában minden szavazat számít – ennyi döntötte el, hogy Magyarországon teljes értékű parlamenti választások lesznek, egyenlő esélyű pártok között. Ha a kékesen villogó üres képernyők mögött történt is a döntés, az MSZP az eredmény elfogadásával valóban rendszerváltó párttá vált.

...Délelőtt a belügy még mindig hallgatott, amikor váratlanul Pozsgay állt a nyilvánosság elé, s a hivatalos adatok nélkül is elismerte az eredményt.

De a köztársasági elnök mielőbbi megválasztását szorgalmazók körében is terjedt akkoriban egy összeesküvés-elmélet. Eszerint a néhány megyében kimagaslóan magas „igen” szavazatokat „futtatták át” ismét a számítógépen, merthogy megközelítően nyolcvan százalékos népszerűségi indexszel talán a világon senki nem veszített még el népszavazást... Az a tény azonban, hogy Pozsgay kétséget kizáróan hitelesnek ismerte el az eredményt, gyorsan véget vetett a találgatásoknak. Vagy mégsem? Mert bő két évtized múlva, a már idézett Szeged Café portál azt a címet adta a Szeged Kávéházban rendezett Pozsgay-előadásról szóló beszámolónak, hogy *A négyigenes népszavazás csalás volt*. A cikk címe azonban csak részben fedte az elmondottakat. Íme: „Egy lórúgásként éltem meg, de nem dőltem a kardomba, találtam magamnak feladatot” – mondta, majd hozzátette: „a »négyigenes« népszavazás volt az első választási csalás szabad választásaink történetében, ugyanis csalárd felhívás volt az egész. Először is az első kérdés volt

a leglényegesebb, de azt hagyták a legnagyobb homályban. »Csak az országgyűlési választások után kerüljön-e sor a köztársasági elnök megválasztására?« – szölt az első kérdés, amely valójában azt jelentette: akarja-e ön, hogy a szabadon választott Országgyűlés válasszon köztársasági elnököt? – erre igent lehet mondani, csak az nem tudta, aki igennel válaszolt, hogy ezzel a saját szavazati jogáról mond le” – jegyezte meg Pozsgay Imre, majd hozzátette: „a politikai ellenfeleimnek nem a kommunista múltammal volt bajuk – mert ha megnézem, hogy az elmúlt 20 évben kikkel szűrték össze a levet, akkor nincs miért restelkednem –, hanem azzal, hogy nemzeti elkötelezettséggel vállaltam a feladatot. Úgy látszott, hogy azoknak, akik a népszavazást kezdeményezték, ez nem tetszett.”

A négyigenes népszavazás huszadik évfordulóján a *Népszabadság* páros interjút készített Kis Jánossal, a népszavazást kezdeményező SZDSZ akkori elnökével és Pozsgay Imrével.

„A novemberi népszavazás értelmi szerzőjét, az SZDSZ-t kizárólag aktuálpolitikai szempontok mozgatták. A referendum annak megakadályozását szolgálta, hogy én legyek a köztársasági elnök” – így Pozsgay Imre.

A magyar liberálisok egyik vezetője, később a szabad demokraták első elnöke, Kis János ezt vitatva egy 1989-ben megjelent interjújából idézett:

„A megelőző rezsim olyan gazdasági csődtömeget hagyott az országra, amit nem lehet fájdalommentesen, egyik napról a másikra eltakarítani. Ilyen helyzetben könnyen megjelenhet a vágyakozás valamilyen erőskezű ember iránt, aki rendet csinál, véget vet a pártpolitikai küzdelmeknek. Az SZDSZ elsősorban azért ellenzi az erős és a parlamenttől független elnöki hatalom megeremtését, mert ez könnyen válhat diktatórikus törekvések kristályosodási pontjává.” (*Magyar Hírlap*, 1989. szeptember 12.)

Kis János nem vitatta, hogy az SZDSZ-nek további megfontolásai is voltak:

„Az államfői poszt megszerzésével az MSZMP kézben tarthatta volna a külügyeket, a hadügyet és az állambiztonságot, függetlenül az országgyűlési választások kimenetelétől. Ez nem felelt volna meg a parlamenti demokrácia elveinek.”

Az interjúban Pozsgay Imre alaptalannak ítélte Kis János félelmeit.

„Európa számos, a mienknél fejlettebb politikai kultúrájú országában is közvetlenül választanak köztársasági elnököt. Némelyeket erős pozícióra, másokat inkább formálisra, de a közmegegyezés mindegyikük körül nagyobb, mint azon elnökök esetében, akiket országgyűlés választ.”

Kis Jánost ez nem győzte meg igazán:

„A mi térségünkben az erős köztársasági elnök hagyományosan a pártharcok és a társadalmi érdekellentétek fölött álló vezér mítoszát testesíti meg. Veszélyes a demokráciára.”

Pozsgay biztos benne, ha közvetlenül választott volna a nép, ő győz. Így fogalmazott: „Sajnos, a liberálisok alantas eszközöket vetettek be, azt hangoztatták, hogy olyan lennék Magyarországnak, mint Jaruzelski a lengyeleknek. Pedig semmi közöm ahhoz a fajta politikához, amit a Szolidaritás ellen vitt Varsó. Ellenkezőleg: 15 éve aktív és személyes kapcsolatot ápoltam az azon az őszön ellenem forduló ellenzékiekkel. Igenis fájt, hogy még a fórumos barátaim sem álltak ki mellettem, és ahelyett, hogy a „nem” válaszra buzdították volna a szimpatizánsaikat, inkább a népszavazás bojkottját hirdették meg. Sértődött ennek ellenére sem voltam. A politikában nincs hála.”

Kis János szerint Pozsgay az állampárt hatalomátmentési törekvésének szimbólumává lett, ezért vált a támadások célpontjává. Így fogalmazott: „Pozsgay Imre rossz szerepbe lavírozta magát, és veszített. Keserűségét megértem, még ha ítéleteit elfogultnak tartom is. Érdeméül tudom be vizont, hogy vereségét azonnal elismerte, hozzájárulva a feszültség enyhüléséhez és a békés átmenethez.

Pozsgay szerint másként nézne ki ma a Magyar Köztársaság, és másként a baloldal is, ha annak idején közvetlenül választhatott volna elnököt a nép.”

Hogy így lett volna, vagy sem, erre már soha senki nem tud hiteles választ adni. Az a tény viszont, hogy a háromoldalú tárgyalások jegyzőkönyvét nem írta alá minden résztvevő, és Pozsgay elveszítette a négyigenes népszavazást, lehetőséget adott az MDF-nek és Antall Józsefnek arra, hogy „kilépjenek az MSZMP (MSZP) belső ellenzékének szerepéből és megszabaduljanak Pozsgay gyámködésétől.” A népszavazási bojkottjuk ellenére ennél ideálisabb forgatókönyvet ők maguk sem írhattak volna önmaguknak... Éltek a lehetőséggel. Pozsgay fényképét „kivakarták” az MDF alapítóinak csoportképéről...

Igazi forradalom zajlott akkoriban Magyarországon, legalábbis Nick Thorpe, a brit BBC rádiótársaság 1986–88 között Magyarországra akkreditált tudósítója szerint, aki a *HVG* 1989. december 2-i számában ezt írta: „Mindemellett tudomásul kell venni, hogy itt és most Magyarországon forradalom játszódik le, igazi forradalom, mint egykor a francia. És ez is kezdi fölfalni gyermekeit: Kádár János elmozdítása után következett Grósz Károly. Most pedig visszataszító kampány folyik Pozsgay Imre ellen, e forradalom bábja és dajkája ellen...” Cikkét így zárta: „Azt írtam, forradalom zajlik ma Magyarországon, ha nem lassul le,

az ellenzéki pártok vezetői követni fogják a korábbi uralkodópárt élén állókat a történelem szemétdombjára.”

Pozsgay politikai pályafutása a népszavazást követően megroppant. Hogy mi vezetett ehhez, ennek okáról az ezredfordulón hatvanöt évesen elhunyt Szabó Miklós történész, az SZDSZ országgyűlési képviselője a *Magyar Narancs* 1991. január 8-i számában azt írta: „Az első, akinek a neve egy új pártellenzék kulcsembereként felvetődhetett, az Pozsgay volt, akit a miniszterségből a népfront élére buktatva, „lebuktatói” elszámolták magukat. Mert Pozsgay megtalálta a feladatot, hogy egy rang nélküli apparátusból rangos apparátust csináljon, mert a népfront volt a pártonkívülieknek az a politikai szervezete, ahol fel lehetett építeni a pártellenzéket. 1985 decemberében – a népfront kongresszusa után – Pozsgay a *Hazafias Népfront kongresszusa után* címmel előadást tartott a Szociológiai Intézetben. Az előadás bürokratáknak ínyére való címéből a történész arra következtetett: az előadó tudatosan vállalta a pártkáderek ízlésének való címet, mert ezzel kívánt utalni Nagy Imre 1954-es írására, amely a *Központi Vezetőség ülése után* címet viselte.” Szabó Miklós jelezte (nagyvonalú párhuzamot vonva Nagy és Pozsgay között), hogy amíg Nagy Imre – a pártból történt kizárása után – egyértelműen elnyerte a társadalom bizalmát, addig ez a bizalom Pozsgay esetében soha nem volt ilyen egyértelmű. A szerző nagy dolognak tartotta, hogy Pozsgay (Nyers Rezsővel együtt) rendszeres vendége volt Levendel doktor politikai szalonjának, ahol ellenzéki és „félellenzéki” irányzatok képviselői „ápolták a monori szellemet”. A jelenlévők azonban hiába bíztatták Pozsgayt arra, hogy szögezze ki a „wittenbergi pontokat”, bontsa ki a hazafias demokratikus pártellenzék zászlaját, ezt mindig megígérte, de végrehajtásával mindvégig adós maradt.

Azt még taktikaként elfogadták – írta Szabó –, hogy Lakitelken csak a népi irányzat képviselőit nyilvánította partnerének, a demokratikus ellenzéket nem, de a viszonyuk nem is ekkor romlott meg. „A májusi pártkonferencián – folytatta Szabó Miklós – a két egymással élesen ellentétes pártoppozíciós szárny: a Grósz-Berecz vezetete vonalasok és a Pozsgay vezetete hazafias demokraták összefogva megbuktatták az agg pártvezetést. A kétféle ellenzék torz paktuma arra a pontra vitte Pozsgayt, hogy elveszítse általa ellenzéki hitelét. Ekkor lett volna szükség arra, hogy a vezetésbeli partnereivel-ellenfeleivel szemben az ellenzék-re támaszkodjék. Ennek hitelét éppen az adhatta volna meg, ha megismétli az 1985. decemberi tájékoztató gesztusát és a velük való partnerviszonnyal igazolja: vállalja a radikális-demokratikus ellenzéket is. Későbbi vereségének való-

színűleg egyik döntő oka, hogy ellenkező módon cselekedett. A Pozsgay-SZDSZ viszony meghatározó időszaka 1988 ősze volt. Berecz pártközponti osztályvezetőjével, Andics Jenővel már felvétette a kapcsolatot az SZDSZ-szel, Fejti fogcsikorgatva tárgyalt, de Pozsgay mereven elzárkózott. Nem hihetem, hogy ennek oka a Berecz-Grósz csoport szemrehányásaival szembeni óvatosság lett volna. Ezen már túlmentek az események. Kénytelen vagyok arra gondolni, hogy a magát már Kádár trónján látó Pozsgay csupán egy korrigált Kádár-rendszert akart, és ugyanúgy nem volt hajlandó magával szemben ellenzékét megtűrni, mint az előző főtitkárok. Autonóm partnert elfogadott az MDF képében, de visszabeszélő ellenzékét nem. Mindehhez a lassan alakot öltő gyanúhoz csatlakozott még valami. Pozsgay maga sohasem mondta, de a szoros környezetéhez tartozó politológusok előadásában 1988 őszén rendre elhangzott a »reformdiktatúra« kifejezés. Leesett ama bizonyos tantusz. Szóval, ez a kártya is benne van a pakliban. Ez döntötte el, hogy Pozsgayt az SZDSZ sem tekintette többé szövetségesének. Ez az oka az 1989-es népszavazás kezdeményezésének.”

XIII.

ZÁRT AJTÓK, KICSINYES TITKOK

A XX. század egyik legfontosabb eseményére alighanem a Málta partjainál horgonyzó Maxim Gorkij utasszállító hajó fedélzetén került sor, 1989. december 2-án és 3-án. A *Múlt-kor* című történelmi portál az esemény huszadik évfordulóján azt emelte ki, hogy bár a fedélzeten nem írtak alá egyetlen dokumentumot sem, a Gorbacsov–Bush tárgyalásnak nem volt hivatalos menetrendje, ez a találkozó mégis a hidegháború végét jelentette. Gorbacsov ugyanis kijelentette: a Szovjetunió soha sem indít háborút az Egyesült Államok ellen. Másnap a világlapok ünnepeltek: „A hidegháború december 3-án délután 12 óra 45 perckor véget ért” – tudatták olvasóikkal.

A zárt ajtók mögött, formális napirend nélkül folytatott tárgyalásokon elsősorban a nemzetközi politikai-katonai kérdések kerültek terítékre. Szó esett egyebek között az afganisztáni és a közép-amerikai (salvadori, nicaraguai) helyzetről, s kiemelten a német kérdésről. Ez utóbbiban közeledtek ugyan az álláspontok, de csak abban volt egyetértés, hogy az újraegyesítés nem időszerű. Gorbacsov ezzel kapcsolatban eléggé ködösen, de semmiképp sem támogatóan nyilatkozott, Bush szerint viszont számolni kell a németek erős érzelmeivel, de közben nem szabad erőltetni a gyors megoldást.

Péterfi András a *História* 2001/4. számában a Máltai Találkozóról írt tanulmányában a tanácskozást követő sajtótájékoztatóról egyebek között kiemelte: „Bush és Gorbacsov elmondták, hogy formális, napirend nélküli megbeszélést folytattak, s a következő kérdésekben jutottak egyetértésre:

- Mindketten nagy jelentőségűnek ítélik meg a kelet-európai eseményeket.
- 1990 júniusáig aláírják a stratégiai fegyverek korlátozásáról szóló szerződést (START) és 1990 végéig a hagyományos fegyverekről szóló megállapodást. (Erre sor is került 1990. május 31. és június 3. között Washingtonban.) A csúcstalálkozót 1990. január-februárban a külügyminiszterek találkozója készíti elő.

- Mindkét fél lépéseket tesz a kémiai fegyverek globális betiltása érdekében.
- Fejleszteni fogják a szovjet-amerikai kereskedelmi kapcsolatokat.”

Málta alighanem a titkok szigeteként maradt meg a magyar politikusok emlékezetében. A Gorbacsov és Bush elnöki találkozóról jószerivel csak félinformációik voltak, vagy legalábbis ennyit voltak hajlandóak megosztani nyilvánossággal. Nyilatkozataik szerint a magyar vezetők körében teljes volt a tanácstalanság. *A puha diktatúrától a kemény demokráciáig* című kötet riportereinek szinte mindenki más mondott. Szűrös Mátyás például azt: „Gorbacsov nem mondta el azt a szövetségeseinek, amit az amerikaiak – tudomásom szerint – elmondtak például az ellenzék képviselőinek: szabad az út”... Kovács László, az MSZP későbbi elnöke: „Végül is, ha több forrásból is, de nagyon jól összeraktuk a történeteket. Így tudhattunk arról, hogy Gorbacsov Máltán feladta a szovjet világbirodalmi ambíciókat és ezzel megadta a kelet-európai rendszerváltozásoknak az alapvető feltételét. Enélkül nem értek volna semmit a reformkommunisták és az ellenzék próbálkozásai, legfeljebb együtt ültek volna a börtönben.” Grósz Károly: „Engem tájékoztattak a máltai megállapodásról, de eredeti jegyzőkönyvet nem láttam róla. Több csatornán is tájékoztattak, azt jelezték, hogy a Szovjetunió feladja azokat a pozícióit, amelyekre szert tett 1945. után Európában.

Barabás János a *Magyarország évtizedkönyvében* emlékezik vissza arra, hogy a kilencvenes évek elején üzletemberként volt módja találkozni és beszélgetni Mihail Gorbacsovvál. „Beszélgetéseink során mindig meleg szavakkal szólt Grósz Károlyról, Nyers Rezsőről, megbecsüléssel Antall Józsefről és határozottan érdekelte Kelet-Közép-Európa országainak jövője és sorsa. Konceptiózus, széles látókörű, de öntetszelgésre hajlamos embert ismertem meg benne. Legjobban az érdekelte, hogy mi a vélemény róla Magyarországon. Elmondtam, hogy vannak, akik nagy formátumú politikusnak, de vannak olyanok is, akik árulónak tartják. Idegesen szólt közbe, »de ugye maga tudja, hogy akkor már nem volt mit elárulni?« Sajnálatomat fejeztem ki, hogy nem kaptunk tájékoztatást arról, ha esetleg volt valami megállapodás Máltán vagy környékén George Bushsal. Azóta Pozsgay Imre könyvéből tudom, hogy ő George Bushtól kapott erről a megbeszélésről tájékoztatást. Meg kell mondanom, magam Pozsgaytól sem értesültem az erre hivatott testületekben erről. Mindenesetre a Gorbacsovvál folytatott beszélgetéseim azt a meggyőződésemet erősítik meg, hogy a rendszerváltások Kelet-Közép-Európában korántsem voltak autonóm folyamatok. A ma-

gyarországi rendszerváltás része a világfolyamatnak, a szovjet világhatalmi központ felbomlásának, az USA szuperhatalmi szerepe kizárólagossá válásának.”

De nézzük, mit írt Pozsgay a *Koronatanú és tettestárs* című visszaemlékezésében. „Bizonyosságra utaló kijelentést már csak a végkifejletnél hallottam, amikor másodszor találkoztam Bushsal, november 2-án. Beszélgetésünk a Fehér Házban zajlott le, vezető munkatársai körében. Néhány nappal voltunk Málta előtt. Az elnök azzal kezdte, hogy készül a Gorbacsovval való találkozásra. Utalva a rosszindulatú sajtókritikára, amely szerint Máltán újabb Jalta készül, Bush kijelentette, hogy szó sincs róla. Ellenkezőleg – mondta –, Gorbacsov úrral közösen deklarálni fogjuk, hogy Közép-Európa önálló, független térség lesz. Ma már tudjuk, egy hét múlva leomlott a berlini fal.” Aztán *A puha diktatúrától a kemény demokráciáig* című kötet riportérének megtoldotta Bush elnök idézetét azzal is, hogy: „Bevallom őszintén, akkor esett le nekem is a tantusz. Előzmények, azaz komoly politikai tárgyalások nélkül ezt nem mondhatta volna ki az amerikai elnök. De higgye el, nekünk semmilyen komoly információnk nem volt a jóval korábbi, reykvíki találkozó valódi tartalmáról sem.”

A Gorbacsov tájékoztatóján részt vett Nyers Rezső interpretációjában az is elhangzott, hogy míg Bush a nyugati értékrend szerint képzei el Európa jövőjét, addig Gorbacsov a két rendszer békés egymás mellett élése érdekében érvelt. Végül mind Bush, mind Gorbacsov hitet tett a helsinki folyamat mellett.

Mintha a magyar politikusok – akik akkoriban igencsak meghatározó szerepet játszottak a térség politikusai között – meglehetősen alulinformáltak lettek volna ebben a kérdésben. Az pedig talán még inkább feltűnő, hogy a magyar politikusok a jelek szerint egymás elől is titkolták a kézen-közön megszerzett információkat. Nyilván ezt akarták felhasználni az egymás közötti pozícióharcban... Meglehetősen szegénységi bizonyítvány az is, hogy a térségi folyamatok ismeretében, esetleg alakítójaként ne ismerje fel egy politikus, hogy mi is készül a szűkebb környezetében...

Müller Rolf és Takács Tibor a *Betekintőben* közzétett gyűjtése szerint a titkosszolgálatok szinte mindenről tudtak 1989 decemberében, annak ellenére, hogy erre nem volt módjuk az új Alkotmány hatályba lépése, a köztársaság kikiáltása után. Így tudhatjuk, hogy december 6-án „A Kereszténydemokrata Néppárt elnökségi tagja, dr. Lukács Tamás egri lakos kapcsolatait felkérte annak ellenőrzésére, hogy az SZDSZ egri szervezete milyen forrásból kapott 400 ezer forintot regionális szervező tevékenységének finanszírozására. Ismeretlen személy arról informálta Lukácsot, hogy az SZDSZ népszavazási propagandáját valójában

nem a Hungária Biztosító támogatta, hanem a biztosítót közbeiktatva, a »Zsidó Világszövetség«. Dr. Lukácsék tisztázni akarják egy Szegeden bejegyzett, Bánkuti Géza nevű személy irányítása alatt álló amerikai–francia–svéd–magyar közös vállalatnak az SZDSZ népszavazási hadjáratában játszott szerepét, mivel amerikai magyaroktól származó információjuk szerint a közös vállalaton keresztül kapta meg az SZDSZ a Zsidók Világszövetségétől a kiadások fedezésére szánt 30 millió forintot. A KDNP vezetése úgy véli, hogy ez a párttörvény kijátszása. Tartva attól, hogy gyanújuk beigazolódná, szükségesnek ítéli az Európa Tanács pénzügyi támogatásának társadalmi ellenőrzés mellett történő felhasználását.”

Ugyancsak egy, december 6-án keltezett belügyi jelentésből tudhatjuk meg, hogy „Kapcsolatunk 1989. november 10-én részt vett a jogtudományi egyetem gólyabálján, ahol találkozott Györgyi Kálmán kari dékánnal, valamint Deutsch Tamással, a FIDESZ választmányának tagjával. Deutsch Tamás beszámolt a Soros György által támogatott managerképző működéséről, amely Budafokon, a volt Törley-villában rendezkedett be. E képzésben vesznek részt a FIDESZ és az SZDSZ aktivistái is, a felkészítés kétszer hathónapos stúdiumból áll, melynek egyik felét Magyarországon, a másik felét Angliában folytatják a hallgatók. Deutsch elmesélte, hogy a hathónapos kinti képzés alatt sok mindenre kiképzik a hallgatókat, többek között a belső és külső elhárítással kapcsolatos ismeretekre is... A jelentés eredetijét – terjedelmi okok miatt – futár útján postáztuk” – fejeződik be a jelentés.

Egy, Heves megyében december 11-én készült jelentésből pedig az derül ki, hogy „A Független Kisgazdapárt Heves megyei és gyöngyösi szervezete országos tüntetésre felszólító cikket, hirdetést fog leközzöltetni a Borsod-Heves megyei független hetilapban, a *Heti Hírnök* december 14-i számában. A kisgazdák a december 16-án tartandó tüntetéssel követelik, hogy a parlament napirenden kívül elsőként – mielőtt még esetleg feloszlathatná magát – hozzon határozatot a földtörvény módosításáról, amely megtiltja a földek további eladását. Indokuk, hogy a TSZ és tanácsi vezetők ellenőrizhetetlen módon titokban adnak el földeket ismerőseiknek, barátaiknak. A tilalom feloldását a választások utánra javasolják. Az akcióba be akarják vonni az SZDSZ-t és a FIDESZ-t is”.

Akad azonban olyan ifjú politikus is, aki maga beszélt el a megfigyelésével megbízott ügynöknek, hogy az Erdélybe küldött adományokért cserébe kapott képek és népművészeti alkotások értékesítéséből befolyó pénz hogyan „vándorolt” magánzsebbe és a pártkasszába... Csak egy dologról nem értesültek a szigorú megfigyeléseket végző hatóság emberei. Ebből támadt a rendszerváltás

időszakának legnagyobb botránya, amelyet szintén az SZDSZ és a Fidesz akciójaként ismert meg a közvélemény. Hogy miért? Erről Haraszi a következőket írta a már idézett *Magyarország évtizedkönyvében*: „Ha már az év végi „Duna-gate” botrányról esik szó, ide illik az az anekdota, hogy azt a másik nevezetes akciót is Roszik Gábor akadályozhatta volna meg. Végvári József belügyi őrnagy ugyanis először Gáborhoz fordult állításával, hogy a demokratikus pártokat a köztársaság kikiáltása után változatlanul lehallgatja a titkosrendőrség. Roszik azonban nemigen vette őt komolyan, így a bizonyítást Végvári őrnagy Lovas Zoltánnal, a Fekete Doboz dokumentumfilmес újságírójával vitte véghez az SZDSZ és a Fidesz politikai támogatása mellett.

A Pesty László honlapjára (pestylaszlo.com) feltöltött önéletrajzban ez olvasható: „Persze, közben itthon is zajlottak a dolgok. A Duna-gate ügy készítése során kiloptunk a titkosszolgálat pincéjéből néhány iratot, melyek bizonyították, hogy az állampárt, ígéretét megszegve, még a választási felkészülés alatt is figyelte és lehallgatta az ellenzéki vezetőket. Lemondásra kényszerült szegény Horváth István, az utolsó kommunista belügyminiszter, a választások előtt pár héttel, ami végképp nem tett jót az amúgy is gyűlölt állampártnak, melyet ekkor már MSZP-re kereszteltek át.”

Aztán 2012. március 12-én az ATV Start Plusz című műsorában a műsorvezető nőgatására sem beszélt 20-25 másodpercnél többet arról a történetről, amely őt akkoriban a legismertebb újságírók közé emelte...

A Történelemportál 2010. január 7-i cikkében olvasható: „Ekkor robbant ki a »magyar Watergate-ügy«, a Duna-gate néven elhíresült botrány. Főszereplője Végvári József, a III/III-as csoportfőnökség őrnagyja. Ebben az ellentmondásos helyzetben döntött úgy – hosszas vívódás után – az őrnagy, hogy az 1989. október 23. óta immár törvénytelenül működő információgyűjtésről, valamint a nagyarányú iratmegsemmisítésről értesíti az ellenzéket, és segít bizonyítékokat szerezni az alkotmány sértés megállapításához. Alapos előkészületek, konspiráció, majd ellenzéki személyek bevonása után megszervezte a »Céghez« történő behatolást. Még 1989. december 24-én, a Hősök-terén tartott ökumenikus istentisztelet alkalmával kapcsolatba lépett Roszik Gábor lelkésszel és általa a Fekete Doboz munkatársával, Lovas Zoltánnal. 1989. december 25-én Lovas Zoltán és egy operatőr, kamerával felszerelve, Végvári őrnagy utasításait követve bejutott az állambiztonsági szolgálat szigorúan őrzött objektumába (Néphadsereg, ma Falk Miksa-utca 9–11.). Itt sikeres felvételeket készítettek az információszerezést bizonyító dokumentumokról és az alagsorban már bezárkolt, bezúzott,

megsemmisített iratmaradványokról. Az ekkor épp látható zsákok számát közel ezerre becsülték.

A sikeres akció után nem sokkal, 1990. január 5-én a Fidesz és az SZDSZ képviselői feljelentést tettek hivatali visszaélés büntette miatt a Fővárosi Főügyészségen. A feljelentés után nem sokkal a két szervezet képviselői sajtótájékoztatót tartottak a Graffiti moziban, ahol a »Cégtől« kihozott dokumentumok mellett bemutatták a Fekete Doboz filmjét is. Nyilvánosságra került, hogy az állambiztonsági szolgálat a köztársaság kikiáltása után is tovább folytatja az immár alkotmányellenessé vált tevékenységét, az ellenzéki személyek és szervezetek (pártok, mozgalmak) titkosszolgálati eszközökkel történt megfigyelését, valamint folyamatosan semmisíti meg az addig felhalmozódott iratokat. Kirobbant tehát a botrány. A napilapok célkeresztjébe került a Belügyminisztérium Állambiztonsági Szolgálatának III/III-as csoportfőnöksége és a csoportfőnök, Horváth József is.”

Az ügyről természetesen beszámolt a Szabad Európa Rádió budapesti tudósítója, Szilágyi Sándor is: „Politikai bomba robbant ma délelőtt a Fidesz és az SZDSZ közös sajtótájékoztatóján. A két ellenzéki szervezet a Fekete Doboz nyolcperces videofelvételével, valamint »selejtezésig szigorúan titkos« feliratot viselő belügyminisztériumi iratokról készült fénymásolatokkal, minden kétséget kizáróan bizonyította: a Belügyminisztérium III/III-as ügyosztálya – vagyis az állambiztonsági szolgálat – a mai napig gyűjt – törvényellenesen – információkat a nem kommunista pártokról és szervezetekről.”

Húsz év múlva, 2010. február 5-én Végvári is elbeszélte a történetet a *Magyar Hírlap*nak: „1989 karácsonyán hatalmas tömeg jött össze a Hősök-terén. Iszonyatos hideg volt. Tudtam, hogy a tömegben lehetőségem lesz valakivel felvenni a kapcsolatot. Roszik Gábort kerestem meg, akiről annyit tudtam, hogy pap. Ő akkor már az MDF tagja volt. Elmondtam neki, hogy hazudott a belügyminiszter a parlamenti felszólalásakor, mert továbbra is megfigyelik az ellenzéket. Ekkor még Horváth István volt a belügyminiszter. Kértem Roszikot, kerítsen valakit, akinek van kamerája, és akit be tudok juttatni a Néphadsereg-utcai objektumba, ahol szolgálatot teljesítettem. Meg is érkezett egy fiatalemberrel, L. Zoltánnal, aki újságíró volt. Közölte, hogy nehéz kamerát szerezni, de valahogy majd megoldják. Mindent filmre vehetnek, kiderülhet az igazság. Ez 1989. december 24-én volt... Karácsony napjára mindent megszerveztem, hogy L. Zoltán – kijátszva a kettős őrséget – társával, G. Zoltánnal együtt bejöhessen... Karácsony volt, ilyenkor minden egy kicsit lazábban működött akkor is. Kita-

láltam, hogy ők a rokonaim, és disznótorost hoztak nekem kóstolóba, és nem tudták a lakásomon átadni, mert a családom nincs otthon. Így sikerült bejutnunk, majd egy olyan szobába kísértem őket, amelyről tudtam, hogy nincs »be-technikázva«. Egy nagy asztalon, ha jól emlékszem, tíz aktát tettem eléjük, s azt mondtam nekik, csináljanak, amit akarnak, van másfél órájuk, majd rájuk zártam az ajtót. Amikor végeztek, lementünk az alagsorba, ahol az iratmegsemmítés folyt. Azt mondtam nekik: filmezhettek itt is, amit akartok... 1990. január 5-én egy sajtótájékoztatón a nyilvánosság megtudta az igazat. A lefilmezett tíz akta anyagából emlékezetem szerint három anyag került nyilvánosságra. A sajtótájékoztató után Horváth István, de Horváth József és Pallagi Ferenc is megbukott.”

Arról az interjúban Végvári egy szót sem szólt, hogy a szolgálat végén sem feletteseinek, sem munkatársainak nem tűnt fel, hogy a disznótorost tartalmazó csomag nélkül távozik az épületből... A sors iróniája, hogy Végvári őrnagyot se a Fidesz-, se az MDF-kormány nem tűntette ki. A Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztjét szocialista kormánytól vette át...

Nem is magyarországi történet lett volna, ha nem olvashattunk volna erről az esetről is egy „összeesküvés-elmélet”. Ezt az önmagát nemzeti hetilapként meghatározó *Magyar Világ* 2005. november 10-i számában Lakatos Pál összegezte: „De térjünk vissza megint a »hős« Végvárihoz, és a nem kevésbé bátor Fekete Dobozos stábhoz, s annak vezetőjéhez, Lovas Zoltánhoz. Végvári, elmondása szerint, kihasználta, hogy akkor éppen ő az ügyeletes, leviszi a felvételeket »titokban« készítőket az irattárba. Ez az egész eleve ostobaság. Így, ebben a formában ez egyszerűen nem történhetett meg. Egyedül, nemhogy egy ügyeletes tiszt, hanem a III/III-as Csoportfőnökséget irányító Horváth József tábornok sem mehetett le az irattárba. Ezt az egészet úgy konstruálja meg a cég, hogy a Fekete Dobozos felvételek elkészítéséhez egy csomó, filmezésre előkészített anyagot kivisznek máshová, egy úgynevezett álépületbe, mintha a cégen belül lennének, és ezeket az anyagokat egy ilyen helyszínen rögzítik, miközben félelmet imitálva, suttogva, félhomályban mesélik el, hogy milyen szörnyűséges dolgok is történhetnek nálunk. Így szervezték meg tehát az egész leleplezést, a titkosszolgálatok irányításával, vezetésével.

S hogy az egész akció mögött mi húzódhat? A kérdésre ma már nagyon egyszerű a válasz, ebben az időben a belügyminiszter túlságosan is erős kezd lenni, mind gyakoribbak a találkozói Pozsgay Imrével. Még pontosabban, mindennap találkoznak, s elsősorban a saját, »rendszerátalakítás« utáni életüket szervezzetik.

Mindez feltételezi persze azt is, hogy az »ellenzék« túlságosan gyorsan futhat fel, az ő segítségükkel. Ezt a folyamatot Horváth István gyengítésével le kell lassítani. Erre szolgált ez az egész szemképráztató Duna-gate ügy. Vissza kell fogni a történelem gyorsan száguldani akaró kerekét, mint ahogy tették ezt Gorbacsovval, az akkori Szovjetunióban, meg az ő glasznosztyával. (...)

(...)Végvári őrnagy – hogy ismét térjünk vissza hozzá – egy rendkívül jól megkonstruált politikai játékot folytat. Hogy mennyire avatták be őt ebbe az egész hazugságfolyamatba? Azt lehet válaszolni, hogy talán semennyire sem. De az ajtókat nyitogatták előtte, az egészet megszervezték neki. Később meg elhittették vele, hogy mennyire fenyegetett helyzetbe került, mint a cég árulója. De az megint biztos, ha a titkosszolgálat valakit igazán fenyegetett, azt az illetőt úgy eltette láb alól, mint ahogy megtörtént ez sok száz emberrel a »rendszerváltozás« után, nemhogy még egy ilyen –viszonylag – ideggyenge emberrel, mint amilyen az őrnagy úr.

Tulajdonképpen elkészítették a forgatókönyvet, végrehajtották a »színészekkel« a feladatot, s ezzel nyomást gyakoroltak Horváth István belügyminiszterre, aki a politikusok közül egyetlenként, a magyar átalakulás során először és utoljára politikai felelősséget vállal a történetekért, lemond a belügyminiszterségről, ezzel el is tűnik a politika színteréről...

Megint csak vissza kell térnünk az alapokhoz. Az egész »rendszerváltozást« a titkosszolgálatok »vezényelték le«, a politikai akaratnak megfelelően. Hangzatosak a sajtó cselekedetei, ami után szinte ujjong a nép, hogy lám, leleplezik a volt rendszer politikai rendőrségét.(...)

Végvári történetéből nemzetközi ügyet kreálnak, bizonyítván, hogy az ellenzékkel hogy elbánnak Magyarországon, a kommunisták még meg is figyelték. Az igazi ellenzékkel így bántak, igen, de nem azzal, amelyikből politikus lett, őket senki nem figyelte meg, őket a titkosszolgálat végig használta és együttműködött velük. A politikussá vedlettekből hősöket csináltak.”

Az igazság felkutatása ebben az ügyben is a történészekre vár. Csak már elkezdhetnék.

A szolgálat munkatársai január 7-én felháborodással, megdöbbenéssel értesültek az SZDSZ és a Fidesz vádjairól, s levelükben kijelentették, hogy a hatályos jogszabályok szerint végezték a munkájukat. Visszautasítják, hogy öncélúan, vagy bizonyos erők megbízásából dolgoztak. Leszögezték: támogatják a társadalmi változásokat, a jogállamiságba való átmenet békés jellegének megőrzését elsőrendű feladatuknak tekintik. Leszögezték: a biztonsági szolgálat mun-

katársai esküjükhöz híven kizárólag a Magyar Köztársaság biztonsága, az alkotmányos rend védelme érdekében munkálkodnak – idézte a *Beszélő* 2004. évi decemberi számában Révész Béla a Duna-gate történetét, valamint Solt Ottília válaszát, aki így válaszolt: „A szolgálat munkatársai, akiknek nincs nevük! Ha mással nem, ezzel a nyilatkozattal újra bebizonyították, hogy ezt a testületet szét kell verni (a kifejezést önöktől kölcsönöztem) és el kell felejtetni minél előbb! (...) Ha egy testület mindenestül szégyenteljes dolgokkal foglalkozik, akkor igenis együttesen felelős érte. (...) Kénytelenek vagyunk tehát megvédeni törvényes rendünk biztonságát s megszabadulni az önök bűnös, veszélyes közösségétől. Régi, bár jobbára egyoldalú ismerősük: Solt Ottília.”

A Duna-gate következménye lényegesen túlmutatott a napi botrányon, hiszen ez az akció jelentősen megnövelte – elsősorban – a liberális ellenzék ismertségét és népszerűségét, megtépázta az állampárt utódpártjának megmaradt renomét. Ekkor senki nem hitte már, hogy az információkat nem az utódpárt érdekében gyűjtötték. Január 23-án Horváth István belügyminiszter szót kért a parlamentben. Az akkori *Magyar Nemzet* (1990. január 24-i számában) így összegezte a miniszter mondanivalóját: „Támadás és kampány indult a Belügyminisztérium, az állambiztonsági szolgálat és személyem ellen – kezdte dr. Horváth István lemondó nyilatkozatát a parlamentben. – A Belügyminisztérium állambiztonsági szolgálatának belső elhárító részlege kétségtelenül a pártállam egyik terméke és egyben tartóoszlopa volt. Lényegében közvetlen pártirányítás alatt, a pártvezetéstől kapott politikai direktívák, esetenként közvetlen utasítások alapján végezte a tevékenységét, amelyet alapvetően belső, nem publikus parancsok szabályoztak.”

Majd elmondta, hogy az állambiztonsági munka rendszerváltáshoz igazítását '89 elején kezdték, a Minisztertanács jóváhagyta ezt a koncepciót, a minisztérium szorgalmazta, hogy a törvényjavaslat kerüljön a parlament elé. Akarták, hogy az állambiztonságról szóló törvény kerüljön be a sarkalatos törvények közé, erre azonban nem került sor. Majd feltette a kérdést: a ma oly hangos ellenzéknek miért állt érdekében elhalasztani azt a kérdést, amit ma rajta kér számon?

Aztán így folytatta: „Valószínűleg világossá vált az elmúlt napokban, hogy ez az egész ügy valójában nem jogi, hanem politikai kérdés. A gondosan megkomponált politikai támadások arra irányulnak, hogy egyes politikai erők még a választások előtt döntésre vigyék a hatalom kérdését. A Fidesz ezt a szándékát már nem is rejtja véka alá. A kormány tagjainak lejáratása és lehetetlen helyzetbe hozása az egész kormányzati és államigazgatási tevékenység megbénítását

célozza. A Belügyminisztérium – különösen az állambiztonsági tevékenysége – a múltból hozott öröksége miatt is rendkívül alkalmas arra, hogy politikai támadások céltáblája legyen. Ezért itt és most az igazi kérdés nem egy testület sommás megítélése. Hanem az, hogy értelmetlen pártharcok áldozata lesz-e Magyarország, vagy azok, akik csakugyan békésen akarják az átmenetet, képesek-e ezt megvalósítani?”

Ezt követően elmondta: a Belügyminisztériumot a nemzet érdekeit érvényesítve, a reformok szellemében igyekezett vezetni. „Akik távozásomat követelik, nyíltan kimondják: zavarja őket, hogy az egykori MSZMP tagjai, vezetői, akik a fordulatot Magyarországon elindították, és ma a Szocialista Pártban, vagy a kormányban tevékenykednek, éppen a korábbi teljesítményük és a jövőre vonatkozó terveik révén az új magyar demokráciának is hiteles szereplői lehetnek. S mindegy, hogy milyen eszközzel, milyen áron, de ezt akarják megakadályozni. Mérlegelni kell, hogy a nyolcvanas években kifejezett tevékenységem és a Belügyminisztérium átalakulási folyamata hogyan aránylik a most kierőszakolt botrány súlyához. Úgy tűnik, jelenleg nincs esély arra, hogy a mérlegelés higgadtan, a józan realitások keretei között történjék.

Végiggondolva mindazt, ami az elmúlt hetekben és napokban ért, arra a következtetésre jutottam, hogy felállok, lemondok miniszteri megbízatásomról, mert egy jogállamban, demokráciában – amit mindannyian akarunk – ez így szokás.”

Azok, akik fölé belügyminiszterként „védőernyőt” tartott, egyetlen szót sem szóltak a védelmében.

„Lényeges, hogy saját eszközeinkkel segítsük elő, hogy az operatív helyzet a konszolidáció felé mozduljon, mert a politikai vezetés, sajnos, nem tud kellő súlyú hatást gyakorolni a társadalmi folyamatokra” – idézte Révész Béla A „Duna-gate” ügy jelentősége a rendszerváltás történelmében című elemzésében Horváth József III/III-as főcsoportfőnököt. Majd leszögezte: ez az esemény volt a rendszerváltás egyik legfontosabb és legemlékezetesebb eseménye. A botrány már csak azért is túlmutatott önmagán, mert, ahogy Révész fogalmazott: „Az eset azonban jóval meghaladta egy belügyi skandalum kereteit. Elbizonytalanodott a rendszerváltás békés átmenetének a tárgyalások alatt kikristályosodott alapelve, és átmenetileg kérdésessé vált a kádári rendszernek a szabad választásokon történő »szép búcsújának« az esélye is. Az SZDSZ és a Fidesz leleplező akciója sikeresnek bizonyult abból a szempontból, hogy a március végére kiírt választások előtt tovább növekedett a liberális-radikális ellenzék ismertsége, egyúttal

hozzájárult a szocialisták diszkreditálásához is.” Január 18-án pedig az Országgyűlés megszüntette a III/III-as csoportfőnökséget.

Az ügy pikantériája alighanem az, hogy 1991-ben, az úgynevezett „tábornok perben” a pártállam által már egyáltalán nem irányított bíróság hozott ítéletet, melyben Végvári őrnagyot, Pallagi Ferenc belügyminiszter-helyettest és Horváth Józsefet egyaránt „megrovás” büntetésben részesítette...

Horváth István lemondása mellett döntés született a III/III-as csoportfőnökség felszámolásáról, és negyedszázada időről-időre a politikai viták kereszttüzébe kerül az ügynöklistán nyilvánosságra hozatalának kérdése. Hiába voltak elszántak a politikai erők, hiábavalóak voltak az ezzel kapcsolatos fogadalmak, rendre csak félmegoldások születtek, születhettek. Mértékadó vélemények szerint azért, mert a politikai elit még mindig az egykori ügynököktől (vagy azok leszármazottaitól) „fertőzött”. Tudatosan, vagy véletlenül. Bár, ki tudja, mennyiben lehet véletlen, hogy a pártállamban évtizedeken át cenzori szerepet betöltő „tiszt” gyereke – szinte nulla szakmai teljesítménnyel! – meghatározó szerepet tölt(het) be a médiában. Megeshet persze, hogy saját jogán... Mert jó tudomásul venni, hogy egyetlen modern állam (a társadalom védelme és saját önvédelme jogán) se lehet meg informátorok nélkül... És lehet, hogy a szálak évtizedeket kötnek össze. A listák, és a megfigyeltekről őrzött dossziék úgyis hiányosak. Mert vajon minek lehet tulajdonítani azt, hogy olyanok hiába próbálják kikérni saját dossziéjukat, akiket heteken át ügynökök követtek, akikről a nyolcvanas években is biztos volt, hogy lépéseiket TMB-k figyelték? Lehet, hogy nekik még mindig élő dossziéjuk van? De akkor két és fél évtized elmúltával nem kellene a társadalmat „szédíteni”. A szégyenen és megvetésen kívül más retorzió úgyis nehezen képzelhető el. Persze, önmaguk múltjának megismerése, a szembenézés miatt szükség lenne a teljes nyilvánosságra, de ez egyelőre hiú ábrándnak tetszik.

A Duna-gate botrány azonban nem csupán az utódpart iránt érzett gyűlöletet fokozta tovább, hanem jelentős mértékben hozzájárult a liberális pártok népszerűségének növekedéséhez is. A társadalom elismerésére pedig égető szüksége volt minden új politikai erőnek, mert akkoriban már javában tartott a kampány.

A Duna-gate ügy után az MSZP – érezve vereségét – lagymatag kampánnyal indult neki a kampánynak. A két, leginkább esélyesnek látszó párt pedig (valódi önmeghatározás és a gyökértelenség hiányában) egy rossz értelmiségi megosztottságra építette a kampányát. Felelevenítette a népi-urbánus civakodást,

olyan emberek közé dobta be – rendkívül durván – ezt a témát, akiknek évtizedeken át semmi közük nem volt ehhez a kérdéshez. Oly mértékben betegítették meg ezzel a társadalmat, hogy az máig nem tudott „kigyógyulni” ebből a fertőzésből, ráadásul a közmédiák két évtizeden át alkalmatlanok voltak arra, hogy ezt a kérdést „kibeszéltessék” a szakemberekkel. A fertőzöttség olyan, hogy bármelyik politikai oldalt elsöpörheti.

Mert az árokásás még 1990-ben, a kampány finisében elkezdődött. Márciusban Zelnik József és Czákó Gábor jegyezte azt a cikket, amely a *Dátum* című lapban március 20-án jelent meg, a bolsevista politikai stílusról szólt, és *A jakobinusoktól a szabad demokratáig* alcímet viselte. A szerzők bolsevik típusú elitizmussal, küldetésstudatossággal, ultimátumpolitizálással, kizárólagosságra törekvéssel jellemezték politikai ellenfeleiket. Ez a fajta politika, írták, „Mihelyst megszerzi a hatalomhoz vezető út legfőbb pontját: vagy a hadsereget, vagy a belügyet – napjainkban a tömegkommunikációt –, rögtön kiderül, hogy hozzá képest amatőr volt a régi rend bármelyik cenzora. A jelek arra vallanak – vélték a szerzők –, hogy tanúi vagyunk a nagy visszarendeződésnek, vagyis a ’45–48 közötti hatalommegragadási kísérletnek.”

Nem meglepő, ha a másik oldal lila avíttsággal, árvalányhajás politizálással, mucsaisággal felelt a vádakra. A legnagyobb döbbenetet azonban egy előbb a *Vásárhelyi Újságban* g szignóval megjelent cikk (amelyet dr. Grezsa Ferenc az MDF országgyűlési képviselőjelöltje vállalt magára) később Csurka lapjában, a *Magyar Fórumban* *Apák és fiúk* címmel, majd a fővárosi belső kerületi lakások postaládáiba is bedobták a cikket közlő újságot. Ebben a szerző a harcos anti-kommunista kampányt folytató szabad demokrata képviselőjelöltek felmenőiről írta le, hogy milyen tisztséget viseltek a pártállamban – hozzátéve, hogy a fiúk nem felelősek az apák bűnéért. Ma már a nyíltszíni zsidózás és nácizás is a közbeszéd részének nevezhető.

A sebek rendkívülien mélyek. Jelzi ezt az is, hogy két évtizeddel a rendszerváltás után (már a Fidesz belső köreihez tartozó politikusként) Tellér Gyula *Középfajú pártdráma* címmel írt esszéjét első politikai otthonáról, a Szabad Demokraták Szövetségéről. Ebben Tellér az SZDSZ személyi állományát a Kádár börtöneit megjárt (eszméit elutasító) politikusok, a szocializmus megvalósíthatatlanságát valló kutatóintézeti vezetők, az egykori maoista szigorban iránymutatást keresők, valamint az ifjú tudós-nemzedék urbánus képviselői alkották, akik csupán abban gondolkodtak, hogy puccsal távolítsák el az elaggott plebejus vezetőket. Tellér nem hagyta figyelmen kívül a formálódó ellenzék zsi-

dó-nemzsidó összefüggését sem, megjegyezve, hogy míg Rákosi elsősorban a zsidó származású vezetőkre építette hatalmát, addig Kádár túlnyomórészt nem zsidókból építette fel a csapatát. Ráadásul a szabad demokraták bátorsága – állította Tellér – nemcsak családi szocializációjukból, hanem abból is fakadt, hogy külföldi alapítványok (titkosszolgálatok?) védelmét is élvezték, miközben ellenzékké szervezték önmagukat... A szabad demokratákat súlyos trauma érte az MDF, a népiek párttá alakulásával. Esszéjében Kis János Aczél-paktumról beszélt, amelynek létrehozói célul Pozsgay, Szűrös és a népiek ellehetetlenítését jelölték ki.

Tellér, aki 1994-ben az MSZP-vel kötött koalíció után kilépett az SZDSZ-ből, írásában azt állította, hogy ennek a koalíciónak kovácsai az SZDSZ oldalán mindenekelőtt a Rákosi-rendszerben hatalmat gyakorló, s esetleg éppen az '56-os forradalmat fegyverrel leverő káderek gyermekei voltak, akik az MSZP-ben a szüleikhez hasonló szülőkkel (Horn, Apró, Gál, Vastagh, Nyers), illetve ezek hozzájuk hasonló korú és beállítottságú gyermekeivel találkozhattak, s nem volt zsigeri averziójuk.

Tellér esszéjére a *Mozgó Világ* internetes változatának 2010. évi első számában Ripp Zoltán történész azt válaszolta: Tellér fejtegetése egészében és teljes konstrukciójában hibás, hiszen ábrázolása szerint a szocializmus minden reformtörekvését hatalmi harcnak tekinti, s szemében Nagy Imrét tettei sem mentesítik a „puccsista” minősítés alól. Tellér nyilván „paranormális” képességek birtokában van – enged meg némi iróniát magának Ripp –, hiszen biztos forrásból tudta, hogy a reformot követelők csupán a hatalmat kívánták megszerezni. „Sajnos, homályban hagyja – így a történész –, hogy a korszak politikusai a reformokon kívül mi egyebet tehettek volna az általa is rendre „jaltaiként” elmarasztalt nagyhatalmi alkuk világrendszerében. Talán magasabb rendűnek véli az alámerülve kibekkelők, netán a szövetkezeti kutatóban dekkolók erkölcsiségét, és tetteiket is hasznosabbnak ítéli az ország számára – feltéve, hogy nem játszottak álellenzékít a kádárizmus indirekt legitimálása érdekében. Nem tudni, de az biztos, hogy szerinte a hatalommániás reformerek egy követ fújtak a többségükben ugyancsak zsidó (urbánus) ellenzéki csoporttal. Nyilván genetikai meghatározottságról van szó, ha a szerző a származástani tényezőnek ily kiemelt jelentőséget tulajdonít. Valójában Tellér átveszi és alkalmazza az 1990-es kampány akkor még gyalázatosnak számító, de már régen ingerküszöb alatti megnyilvánulásának, Grezsa Ferenc *Apák és fiúk* című alantas írásának érvelését – fogalmazott válaszában a történész.

Az árkok máig betemetetlenek. És semmi nem utal arra, hogy változna bármi is. A táborok önmaguk erősítésével vannak elfoglalva, és ilyen helyzetben nem a felkészültség, hanem csakis a lojalitás, a vezetőhöz való feltétlen hűség, engedelmesség adhat belépőt bármelyik szekértáborba. És ez a belépő adhat utat a felsőhatár nélküli vagyonosodáshoz. A vonzerő óriási. A pénzen vett hűség miatt talán a népi káderek színrelépésének idején volt ekkora a kontraszelekció. Ilyenkor gyakran eszembe jut Selye János írása: „Milyen szánalomra méltóak azok a férfiak és nők, akiket egy polccal magasabbra rakott a sorsuk, mint ami-re a képességeik predesztinálják őket...” (*Életünk és a stress* című könyve) Teli van a hazai közélet szakmai és élettapasztalatokkal nem rendelkező, önmaga hatalmától eltorzult, szorongó fiatalemberrel, akiknek nem az évezredes értékek, nem a valódi hagyományok, hanem a ranglétrán előttük állók jelentik az egyetlen igazodási pontot. Ezért fizetik őket. Gyakran olyan jól, hogy életük végéig ne legyenek megélhetési gondjaik, ha hatalomváltáskor, már huszonévesen végleg a süllyesztőbe kerülnek. Ezért korrumpálódnak. Nekik érdekük, hogy az árkok megmaradjanak. A szembenállás tarthatja őket pozícióban, vagy annak elvesztése esetén a vezérhez való hűség emelheti vissza őket biztos egzisztenciájukba. A harc a hataloméért, a biztos egzisztenciáért, és a falkavezérnek teendő hűségesküért folyik – akkor is, ha erre az ország rámegegy.

A lassan odavesző bizalommal senki sem törődik. Pedig a bizalom már a rendszerváltást követő hónapokban elillant. Ennek tudható be a már idézett Körösi-féle videomonológban is hallható állítás, mely szerint az első szabadon választott kormány megalakulása után két hónappal kétszáznál is több MDF-alapszervezet szűnt meg, s (választókerületében) Tiszaugon a tagság fele kilépett a választásokat biztosan megnyerő pártjából. Gyorsan épült le a hazai munkaerőpiac, a hűtőházakat, az élelmiszergazdaságot, a növényolajipart és az édesipart egy éven belül eladták. Színre lépett a maffia, volt olyan év, amikor több orsóolajat importáltunk (jövedékiadó-mentesen), mint az USA és az uniós országok együttvéve... Több tízmilliárdos ügyekben (Kordax, Energol, gabonatolvajlások egész sora) nem, vagy csak késve születtek, olykor nevetségesen enyhe ítéletek, vagy még csak bírósági eljárás sem indult, mint a Fidesz-MDF székházbotrány ügyében. Csak a hatóságoknak nem szűrt szemet, hogy olykor 12 négyzetméteres házba negyven cég volt bejelentve, a két cégvezető (egyikük öt-, a másikuk hétévesen) 55 milliárd forint forgalmat bonyolított le egy év-

ben... Ki lepődik meg azon, hogy nálunk háromszor, ötször annyiba kerül egy kilométernyi autópálya megépítése, mint Horvátországban vagy Ausztriában? A jövedelmi viszonyok eltorzultak, milliárdosaink öt-tízszer gazdagabbak, mint a két világháború között a bárók, grófok meg a gyárosok – miközben a társadalom többségének életszínvonala, megrekedt valahol a nyolcvanas évek életszínvonalánál. A korrupciós ráta pedig nő a közbeszerzési törvény elfogadása óta is.

Mindez nagyon hamar kiderült. Az MTI *Napi Tájékoztatójává* szelídült egykori *Szigorúan Bízalmas* 1990. november 19-én, a Magyarországgal két újságoldalon foglalkozó *Süddeutsche Zeitung*ot idézte, amely *Igen gyorsan megrendült a bizalom a demokráciában* címmel közölt cikket rólunk. „Magyarországon felülről jövő és igen lassú, több mint két évig tartó forradalom zajlott, amelyet a politikai osztály – a volt állampárt és az ellenzék – készen nyújtott át a népek. A parlament már rendelkezik politikai formákkal, munkájának tartalmával azonban a nép elégedetlen.” A lap másik írása *A régi és az új rend hiányosságai együtt hatnak* címmel ismertette az akkori helyzetet. Az írás nagy figyelmet szentelt annak, hogy a magyar politikusok keveset tettek a Moszkvához fűződő viszony normalizálásáért. A lap rámutatott: a jelen gazdasági helyzetben még azt mondják ugyan a magyarok, hogy igenis akarták és akarják a rendszerváltást, de lassan eljuthatnak ahhoz a gondolathoz, hogy Kádár idején jobb dolguk volt. Ez pedig veszélyes fejlemény lenne az ifjú demokráciák számára – mutatott rá a cikk szerzője.

*

A magunk mögött hagyott negyedszázad alatt sem jutottunk sokkal előbbre. A kormány nem azzal foglalkozik, hogyan kellene jobban kormányoznia, az ellenzék pedig nem azzal, miként jelenthetne versenyképes alternatívát. Nem a politikai versenyben kivívott győzelem a fontos, hanem a másik megsemmisítése. Különben aligha mondta volna a kormányfő 2013 szeptemberében a visegrádi frakcióülésén, hogy „2014-ben a rendszerváltó jobboldalnak utoljára kell megküzdenie a posztkommunista baloldallal: a Fidesz győzelmével felmorzsolhatja a még létező »megalvadt struktúrákat«, s 2018-ban már új baloldal lesz a kihívó. A kormányfő arról is beszélt, hogy 25 évet szánt az életéből erre a küzdelemre.” (*Heti Válasz* 2013. szeptember 12.)

Életútját ismerve, megeshet, hogy negyedszázadon át saját démonaival küzdött? A felelősségről viszont jóval kevesebb szó esett. Pedig a rendszerváltó ellenzéknek (amelynek több pártja eltűnt a süllyesztőben) a hatalommal együtt magára kellett vállalnia a XX. században sokszorosan meggyötört ország és a demokrácia iránti felelősséget is. A szekértáborok harca, az egy zászló alá gyülekezésért folytatott küzdelem, az új kizárólagosságért folytatott csaták azonban elvonták a figyelmet a felelősségvállalástól. És ilyen helyzetben a hangsúlyok is eltolódnak. Kevesen fogalmaznak olyan tisztán és közérthetően, ahogy Gyurgyák János, az Osiris kiadó vezetője tette a *Heti Válasznak* 2013 januárjában adott interjújában. A Fidesz – úgymond – politikai sikertörténetét firtató kérdésre így válaszolt: „Az eredmények látszólag Orbán Viktor politikáját igazolják; valóban eljött a Fidesz ideje. Ebből az is következik, hogy politikai-hatalmi szempontból talán neki volt igaza, amikor azt mondta: középről nem lehet nyerni. Én viszont azt mondom, hogy a Fidesz ideje mindenképpen eljött volna, csak esetleg valamivel később, amikor egyfelől az MDF-es, másfelől az MSZP-s és SZDSZ-es tábor amortizálódott és önmagát számolta fel. Azaz szerintem a nemzedékem ideje mindenképpen eljött volna, nem kellett volna a magyar jobboldalt elfoglalni, s annak ugyancsak problematikus múltját és jelenét részben és akaratlanul is magunkra rántani, és ezzel beszállni a sehova se vezető szekértáborosodásba. Magyarul: meggyőződéseim szerint többet veszítettünk, mint amit nyertünk, mert ezt a csatát végső fokon nem lehet megnyerni. A magyar baloldal – akármi is a múltja, s akármi is a véleményünk róla – a nemzet egyik arca, nem lehet csak úgy levakarni róla, centrális erőter ide, centrális erőter oda. Ez a kísérlet egészen bizonyosan kudarcba fog fulladni.”

Majd arra a bájos újságírói felvetésre, hogy a jelenlegi sikerek nem azt jelentik-e, hogy ezután nem lesz baloldal és örökké „mi fogunk nyerni”, ez a válasza: „Ez egészen bizonyosan nincs így, ha így lenne, semmi értelme sem lenne a centrális erőter koncepciójának. Persze, a két évvel ezelőtti önbizalom mára már erősen megkopott. Ez a doktrína ugyanis szerintem éppen azt célozza, hogy politikai, gazdasági és kulturális téren létrejöjjön egy domináns hatalom, még hozzá demokratikus keretek között, azaz választások által folyamatosan megerősítve. Ez ugyan nem diktatúra, csak semmi köze az európai egyensúlyok rendszeréhez, amihez viszont én ragaszkodom, követve szellemi útmutatóimat, Szabó Zoltánt, Bibót és a többieket. Arról beszélek tehát, hogy jobb lett volna zárójelbe tenni a »vén hülyék« gonosz és értelmetlen csatáját, és középről, normális alapokról integrálni a nemzetet. Mert számomra nem az a fő kérdés, hogy

hányan lettek államtitkárok a bibós csapatból, hanem az, hogy történelmi távlatokból nézve tudtunk-e jobb, igazságosabb és élhetőbb országot teremteni az elődeinknél, valamint jobban kihasználni az adott világpolitikai kereteket. A válaszom azonban erre a fundamentális kérdésre egyre inkább és egyre határozottabban a nem felé tendál.”

Arra az újságírói kérdésre, hogy mintha most jobban érdekelné a baloldal helyzete, mint korábban, ez volt a válasza: „Kifejezetten érdekel, hogy abból a szakadékból, amelybe jórészt saját hibáik miatt estek bele, hogyan tudnak kikapaszkodni! Szemben sok konzervatív barátommal, szerintem ez nemzeti érdek is, hiszen az európai politika éppen az egyensúlyokon nyugszik. De ennél is jobban nyugtalanít, hogy hová vezet szerte Európában az egyensúlyi helyzet megbillenése, hogyan lehet fenntartani a jövőben ezt a kényes egyensúlyt, úgy, hogy közben ne kannibalizáljuk, ne éljük fel az utánunk következők jövőjét. Az is nagyon foglalkoztat, hogy miért nem tudott Magyarországon áttörni az a közepet megcélzó, versenyelvű meritokratikus, az emberi jogokra érzékeny, ugyanakkor a hagyományokat és a nemzeti érdekeket szem előtt tartó liberális konzervativizmus, amelyet én képviselek. De leginkább az aggaszt, hogy ha ez a mai politika kudarcot vall, akkor évtizedekre lehetetlenné tesz minden józan, demokratikus jobboldali konzervatív kísérletet Magyarországon.”

Negyedszázad múlt el a rendszerváltás óta. A rendszerváltó pártok közül kisgazdák és szociáldemokraták néven választásról választásra feltűnik egy-egy eleve kudarcra ítélt csoportosulás. A '88–'89-ben színre lépett politikai erők közül, pedig csupán kettő játszik meghatározó szerepet a közélet színpadán. A választási eredmények azt mutatják, hogy túl a választási rendszer torzulásain, a szocialisták megújulása nem sikerült, pedig a pártban már egy olyan nemzedék játszik vezető szerepet, amelynek tagjai a rendszerváltás idején még többnyire gimnazisták voltak. De talán a belőlük kapaszkodó egykori KISZ-esek nemzedékének, vagy más szereplőknek köszönhetően mégsem tudnak szabadulni a múlt árnyaitól. Még akkor sem, ha a rendszerváltás forgatagában a jobboldalra szédült egykori hithű MSZMP-tagok kommunisztázzák le azokat, akiknek a szocializmus hazai gyakorlatáról sejtelmük sincs. A Fidesz pedig olyan jogi és intézményi kereteket teremtett, amelyben csapdát állított mindenkinek (önmagának is), aki nem képes megszerezni a hatalomgyakorláshoz a kétharmadot.

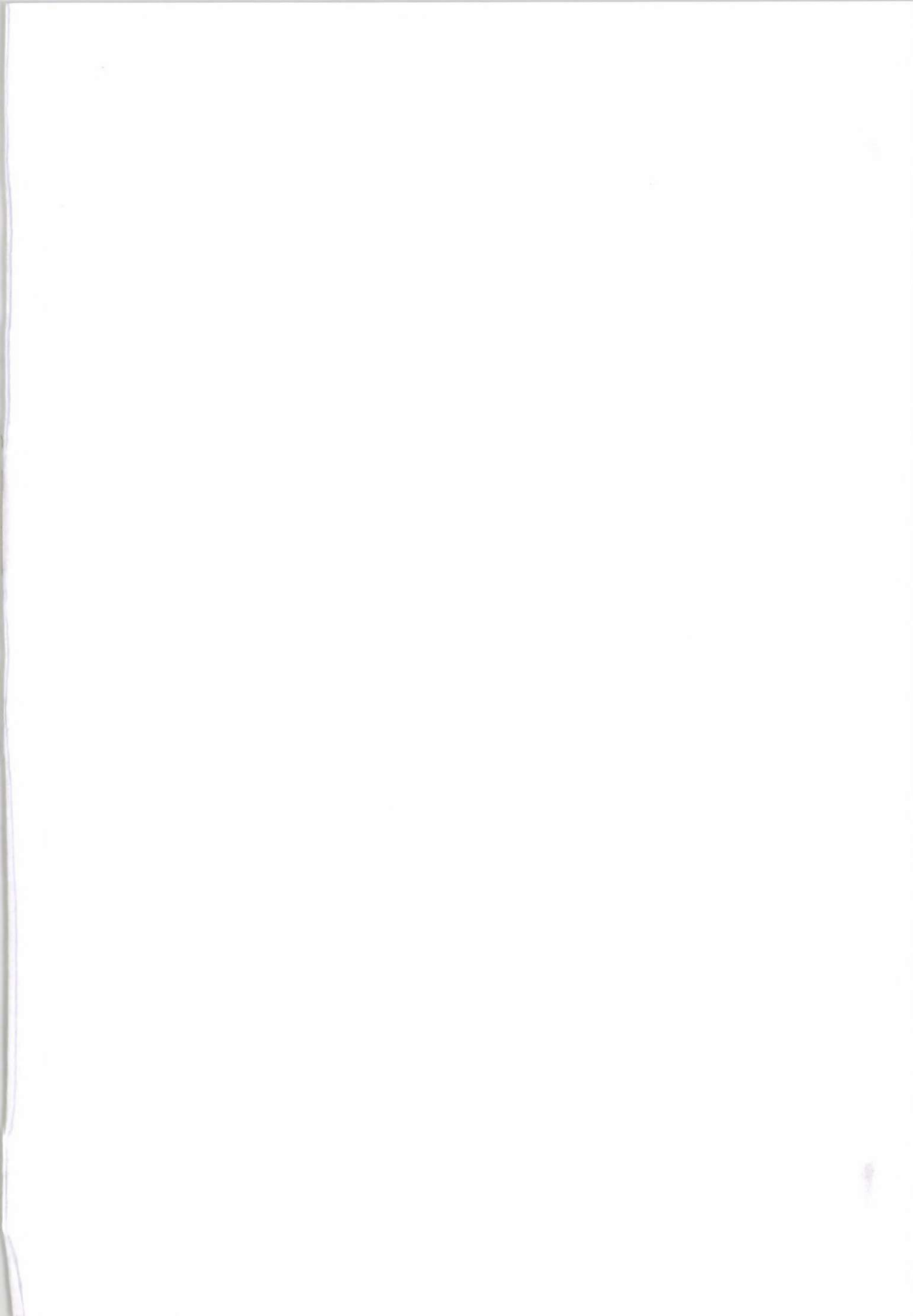
Más lett a világ. Az európai egységülés gondolata – a közösen vállalt értékrenden túlmenően – elsősorban azért fogalmazódott meg, mert már a hatvanas

években tudvalévő volt, hogy Európa csakis a szoros együttműködés keretei között képes felvenni a gazdasági versenyt Amerikával, Ázsiával, sőt, rövid időn belül Afrikával. A hetvenes évek két olajválsága után, a közép-kelet-európai országok rendszerváltása idején a megkötött politikai alkukkal megtörtént a piacok újrafelosztása, azonban – a meg-megújuló válságok legalábbis erre utalnak – nem hozott megoldást. Ezt némely elemzők a liberális demokráciák válságával igyekeznek megmagyarázni, mondván: ez a nemzetállamok megosztottságához vezet, hiszen a politikai váltógazdaság természetéből adódóan mindig megtörik az egy-egy gazdaságfilozófiára épülő fejlődés. Azokban az országokban pedig, amelyekben az önmaguk meghatározásával bajlódó politikai erők nem „találják” saját gyökereiket, ez a megosztottság végzetes következményekhez vezethet.

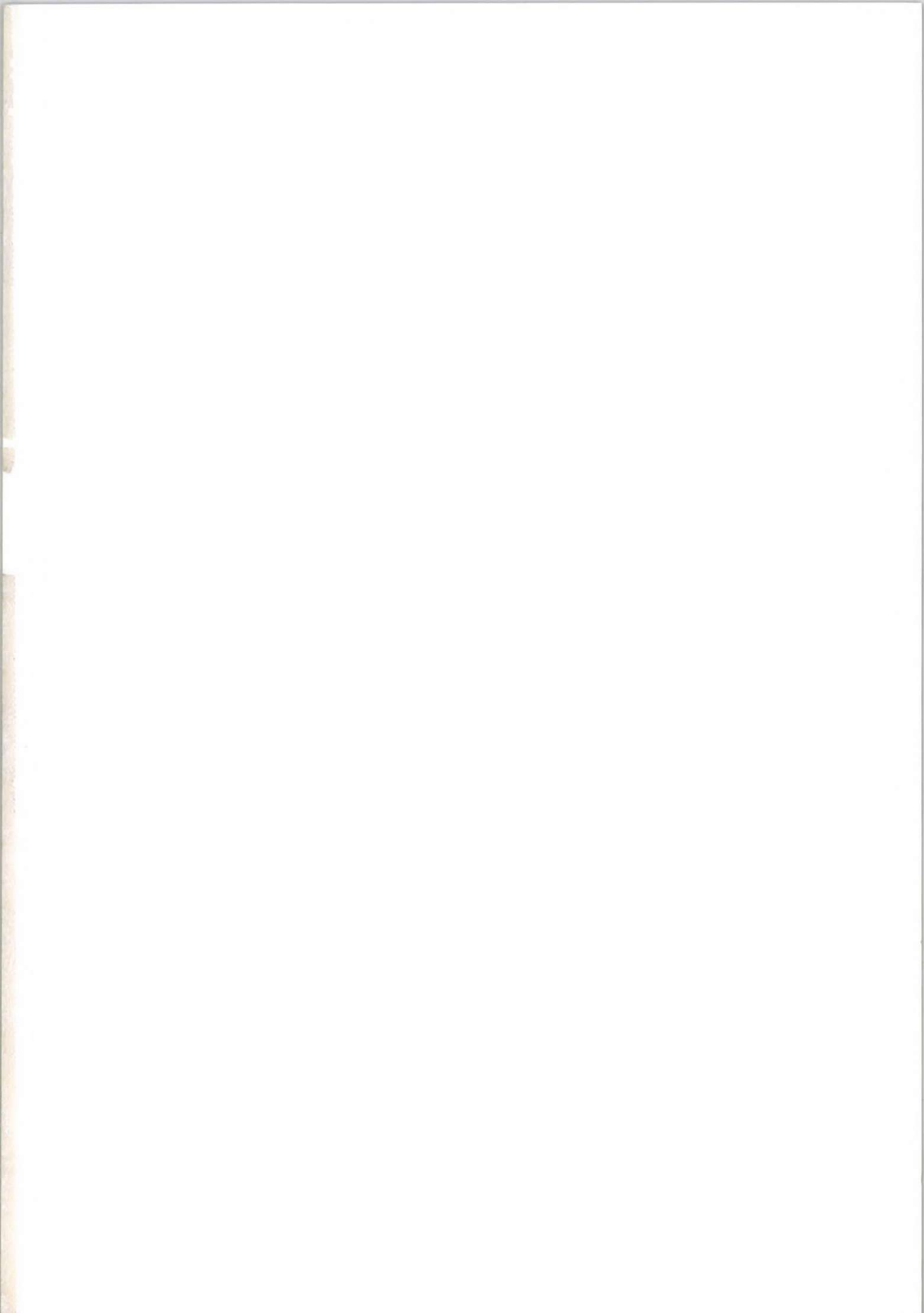
Ezzel magyarázzák, hogy a gazdasági fejlődés központja – az exportösztönző iparpolitikai, az olcsó munkaerő, a működő tőke rendkívüli érdeklődése, a technikai fejlődés következtében – áttevődött a többnyire tekintélyelvű alapon működő kelet- és délkelet-ázsiai országokba. Ázsia világgazdasági szerepének növekedésében nem csupán az amerikai és az európai uniós országokból származó működő tőke rendkívüli érdeklődése játszik szerepet, hanem az is, hogy a pénzügyi és üzleti szolgáltatási szektor jótékonyan hat a térség országainak GDP-jére. (Magyarország a világ GDP-jének 0,16 százalékát termeli. Egyszer majd ennek figyelembevételével is érdemes lesz átgondolni szerepünket és harcainkat.) Kína, Japán, India rendkívül jól teljesítő gazdasága, a „kistigrisek” Dél-Korea, Szingapúr, Tajvan, az újon iparosodott országok: Thaiföld, Indonézia, Fülöp-szigetek és Malajzia gazdasági eredményeit látva a nyugati világ álméltodik a nem olyan régen még elmaradtak közé sorolt országok látványos előretörésén.

Ma már a közgazdaságtanban kevésbé jártas emberek is tudják, az amerikai átlagpolgár fogyasztását jórészt az fedezi, hogy 14–15 ezer milliárd dollár adósságpapír van külföldi kézben. Ezeknek az állampapíroknak nem lebecsülendő hányada olyan országok birtokában van, amelyeknek a vezetőit a tekintélyelvű hatalomgyakorlás jellemzi. Némely túlzással tehát az is állítható, hogy a nyugati demokráciákat a távol-keleti autoriter államok „működtetik”...

Lehet, hogy megint tévúton járunk?

Ahogy a forradalmak, úgy a magyarországi rendszerváltás is fölfalja a saját gyermekeit. Tanúi lehetünk annak, hogy az esemény negyedszázados évfordulóján – az önigazolás kényszerétől is vezérelve – újraéled a hősképzés szándéka. A történetek és a történeti tények hiányos ismerete nyomán sorra készülnek a faragott képek, épülnek a szobrok talapzatai, és emelkednek fel tényleges emlékművek is. Pedig nem csak Mózes parancsolata figyelmeztet: „Ne csinálj faragott képet magadnak”, ezt idézi Kunszery Gyula a Bálványdöntés című versében is, amelyben azoknak a magyar fiataloknak mond köszönetet, akik lerombolták a diktátor gránitkockákon dölőfösködő szobrát.

E könyvében a megkövült tabuk, megcsontosodott idolk döntögetésére törekszik a szerző, aki ezúttal ismert, de valamiért félretett, elfelejtett dokumentumokat rakott egymás mellé olyan rendben, hogy azokból talán más megvilágításból is láthatjuk a sorsfordító évek történéseit.

Mint számtalan furcsa eset meg perifériára kényszerült és kényszerített politikuspálya igazolja, a bálványok mindig a történelem lomtárába kerülnek. És ez jól van így, mert valós önképünk megrajzolásához elengedhetetlen az, hogy hiánytalanul megismerhessük a közelmúlt igazságát. Mert amíg ez nem történik meg, zavaros szóbeszéd, találgatások, összeesküvés-elméletek borítják le talapzatukról az újsütetű bálványokat.

Hogy ne úttalanul tévelygjünk saját hazánkban, meg kell próbálni kideríteni, kik voltak vezényszóra bátrak, és kik azok, akik valóban felismerték a változások elodázhatatlanságát. A forráskutató történészek a sor.

Ők jól tudják, hogy amikor 630-ban Mohamed elfoglalta Mekát, elment a Kábához, és kidobálta, majd megsemmisítette az összes bálványt, Kába köré mecsetet épített, és megbocsátott mindenkinek, aki fegyverrel harcolt ellene. Ezzel elkezdődött egy új korszak és – a felemelkedés.

ISBN 978-963-236-873-3

1989 Ft

L'Harmattan